

Мінрегіон України
ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
„УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ
ЦИВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА „УКРНДПЦИВІЛЬБУД”

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН
смт ВОРОНІЖ
ШОСТКИНСЬКОГО РАЙОНУ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА, ДОДАТКИ,

Т.в.о. директора

Р.В. Старинець

В.о. керівника АПБ-7

О.Ю. Бойко

Головний архітектор проекту

М.І. Маркіна

Науковий керівник

М.М. Габрель

Зам. інв. №	
Підпис і дата	
Інв. № ориг.	

МІСТОБУДІВНУ ДОКУМЕНТАЦІЮ РОЗРОБЛЕНО ВІДПОВІДНО ДО ЧИННИХ НОРМ,
ПРАВИЛ ТА СТАНДАРТІВ

Головний архітектор проекту

М.І.Маркіна

2019 р.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Відділ, в якому розроблено документацію	Посада	Прізвище	Підпис
1	2	3	4
	Т.в.о.директора, Заступник директора з містобудування	Старинець Р.В.	
АПБ-7	В.о. керівника АПБ-7	Бойко О.Ю.	
	Провідний архітектор, ГАП	Маркіна М.І.	
Науковий керівник	Кандидат техн. наук	Габрель М.М.	

СКЛАД ДОКУМЕНТАЦІЇ

Номер тому	Позначення	Найменування	Примітки
1	2	3	4
1	17082.4	ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН с/т ВОРОНІЖ ШОСТКИНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА, ДОДАТКИ	
		ГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ:	
	17082.4	Схема розташування населеного пункту в системі розселення	
	17082.4	Аналіз етапів історичного розвитку	
	17082.4	Схема історичного районування. Схема композиційно-просторового аналізу	
	17082.4	Основне креслення	

ЗМІСТ

Позначення	Найменування	Примітка стор.
1	2	3
	Титульний аркуш	1
	Підтвердження ГАПа	2
серія АА № 004261	Кваліфікаційний сертифікат архітектора	3
	Авторський колектив	4
	Склад документації	5
	Зміст	6
	I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	7
	ВСТУП	8
	Розділ I. ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СМТ ВОРОНІЖ	10
	1.1.Коротка історична довідка	10
	1.2. Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови смт Вороніж	30
	1.3. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту	31
	Розділ II. АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ СМТ ВОРОНІЖ	33
	2.1. Аналіз існуючої планувальної структури селища	33
	2.2.Архітектурно-художні особливості історичної забудови	52
	2.3.Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою	53
	2.4 Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру населеного пункту	54
	Розділ III. КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ смт ВОРОНІЖ	57
	3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини селища	57
	3.2 Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду	68
	3.3 Аналіз зон охорони пам'яток культурної спадщини	69
	3.4 Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту	73
	Розділ IV. ПРОЕКТНО-РЕГУЛЯТИВНИЙ РОЗДІЛ	74
	II. ДОДАТКИ	83
	• Історичні відомості, карти	83
	• Фотофіксація (нумерація відповідно до основного креслення)	98
	Джерела та література	106
	Завдання на розроблення історико-архітектурного-опорного плану	108

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

ВСТУП

Дана робота виконується на замовлення Воронізької селищної ради Шосткинського району Сумської області (рішення 23 сесії 7 скликання Воронізької селищної ради від 22.03.2017р.) в рамках договору від _____ р. №17082.4, щодо розроблення науково-проектної документації: «Історико-архітектурний опорний план смт. Вороніж» авторським колективом державного підприємства „УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА „УКРНДПЦИВІЛЬБУД”.

Необхідність розроблення згаданої науково-проектної документації зумовлена вимогами Закону України «Про охорону культурної спадщини», постановами Кабінету Міністрів від 26.07.2001 №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України», від 03.07.2006 №909 «Про затвердження Порядку визначення населеного місця історичним», від 13.03.2002 №318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць».

Мета дослідження – забезпечення збереження пам’яток та об’єктів культурної спадщини, традиційного характеру середовища смт. Вороніж шляхом розроблення історико-архітектурного опорного плану селища.

Об’єктом дослідження є територія смт. Вороніж, занесеного до Списку історичних населених місць України, ландшафт території селища, розпланування, забудова, пам’ятки і об’єкти культурної спадщини.

Предметом дослідження є планувально-просторовий устрій смт. Вороніж, забудова, об’єкти культурної спадщини, а також визначення методів і заходів з охорони нерухомої культурної спадщини поселення та збереження традиційного характеру середовища.

Нормативна база дослідження. Історичні місця України, до яких відноситься смт. Вороніж, вимагають особливого підходу, оскільки процеси їх розвитку, реконструкції, забудови, господарська діяльність у історичних ареалах, визначених на їх території, повинні ґрунтуватися на усвідомленні необхідності збереження і раціонального використання об’єктів нерухомої культурної спадщини, охорони традиційного середовища. На це спрямовано такі заходи, як установлення зон охорони пам’яток, визначення історичних ареалів, затвердження місцевих правил забудови. Розробка історико-архітектурного опорного плану смт. Вороніж ґрунтується на чинних нормативно-правових документах, які формують сучасну нормативну базу таких досліджень, а саме:

- Закон України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000 № 1805-III;
- Закон України "Про основи містобудування" від 16.11.1992 № 2780-XII;
- Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності" від 23.02.2011 № 3038-VI;
- Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 № 1264-XII;
- Закон України "Про природно-заповідний фонд" від 16.06.1992 № 2456-XII;
- Закон України "Про охорону археологічної спадщини" від 18.03.2004 № 1626-IV;
- Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 318 "Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878 "Про затвердження Списку історичних населених місць України (поселення та селища типу)";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 909 "Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним";
- ДБН Б.2.2-12:2018 Планування і забудова територій
- ДБН Б.1.1-15:2012 «Склад та зміст генерального плану населеного пункту»;
- ДБН В.3.2-1-2004. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам’ятках культурної спадщини;
- ДСТУ Б Б.2.2-10:2016. "Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам’яток архітектури та містобудування". Затверджено наказом Мінрегіону від 24.06.20016 № 178;

- ДБН Б.2.2-3: 2012. "Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту". Затверджено наказом Мінрегіону України від 12.03.2012 № 106;
- ДБН А.2.2-6-2008. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження і затвердження науково-проектної документації для реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини. Затверджено наказом Мінрегіонбуду від 23.06.2008 № 262.

Окрім того, враховуючи ту обставину, що на даний час затверджені лише методичні рекомендації щодо засад, порядку розроблення та затвердження зон охорони пам'яток архітектури, а для решти видів пам'яток – ні, і в той же час, пам'яткоохоронне законодавство вимагає визначення у науково-проектній документації зон охорони для усіх видів пам'яток, розробники користувалися єдиною, що на сьогодні існує, методичною базою з цього питання, а саме: «Тимчасовою інструкцією по організації охоронних зон та зон регулювання забудови для пам'ятників культури в Українській РСР» (затверджена Держбудом і Мінкультури 09.08.1968); «Методическими рекомендациями по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР» (схвалено Держбудом УРСР 19.03.1982).

Результатом досліджень на виході має стати: історико-архітектурний опорний план смт. Вороніж – текстова та графічна частини.

Дана робота є першим історико-містобудівним дослідженням смт. Вороніж.

Актуальність даної роботи зумовлена необхідністю проведення інвентаризації пам'яток та об'єктів культурної спадщини на всій території смт Вороніж, узагальнення існуючих напрацювань як у сфері охорони культурної спадщини поселення, так і теоретичних розробок щодо дослідження розвитку планувальної структури, забудови, традиційного середовища в цілому.

Розділ 1. ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК смт. ВОРОНІЖ

1.1.КОРОТКА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Вороніж – селище міського типу Шосткинського району Сумської області, адміністративний центр Воронізької селищної ради, до якої входять також села Курдюмівка і Масиків.

Територія селища Вороніж розташована на берегах р. Осоти, була заселена з давніх часів. Площа селища станом на 1.01.2017р. складає 1258,03 га, населення – 7070 осіб.

Через селище проходять автомобільні дороги Т-1907 і декілька гілок залізничної дороги зі станціями Терещенська, Осота і Бригадний.

Область найбільшого поширення давньоруських городищ Х-ХІІІ ст. займала всередині кордонів Русі цього часу більш вузьку територію.

Майже половина (49%) городищ зосереджена в басейні Дніпра і його приток, потім слідує Ока (16,6%), Дністер (6,8%), Волга (5,65), Західна Двіна (5,15), Західний Буг (3,3%), і т. д. Здається, що таке розміщення пам'яток не випадково. Навколо Дніпра і його водної системи, як навколо осевого стрижня, формувалася територія і давньоруської держави в цілому, і окремих земель-князівств. Не позбавлені інтересу дані про розміщення городищ по притоках Дніпра. Так, в басейні Березини зареєстровано 23 (3,6% від усіх дніпровських городищ) пам'яток, в басейні Сожу - 53 (8,3%), в басейні Десни і Сейму - 156 (24,4%), уздовж Прип'яті з притоками розташовані 153 (23,9%) городища, а по Сулі і Росі відповідно - 44 (6,9%) укріплених поселення. Спостерігається майже повна рівновага в розподілі городищ по лівобережних притоках Дніпра: Десні та Прип'яті, Сулі і Росі. Бідна пам'ятками цього типу Друть. У Посож'є городища зосереджені в басейні верхнього і, почасти, середньої течії річки. Майже немає городищ на Іпуті і бесід. Зате, уздовж Десни вони зустрічаються у безлічі.

Тільки сприятливими природними умовами можна пояснити концентрацію десятків городищ в околицях найбільших центрів Русі: Київ - Чернігів - Переяславль, Володимир - Галич - Луцьк, Мінськ, Смоленськ, Суздаль - Володимир, Рязань - Пронск. Тут, мабуть, позначилися причини соціально-економічного порядку. У цьому плані цікаво скупчення двох десятків містечок в районі Верхньої Волги і озера Селігер, де сходилися кордони трьох давньоруських земель-князівств: Новгородської, Смоленської і Володимиро-Суздальської. Тут проходив древній Селигерський шлях з Нізовських земель в Новгород, мав велике військово-економічне значення.

Спостереження над топографією розташування на місцевості укріплених поселень свідчать про певний єдності принципів вибору території для їх будівництва у всіх давньоруських землях. Перевага віддавалася мисам, горбах, потім - високих берегах. На низьких, заливних берегах, болотистих рівнинах городища зустрічаються рідко.

Саме селище Вороніж – розташоване по обидва береги невеликої річки Осоти, в Шосткинському районі Сумської області. Територія сучасного Воронежа була заселена з давніх часів. Поблизу нього знайдені кременеві знаряддя праці доби пізнього палеоліту (15 тисяч років тому): виявлено поселення доби бронзи, скіфських часів, слов'янських 7-8 ст. і давньоруський курганний могильник, І.С.Абрамовим були розкопані два кургани з сидячими похованнями, які він відніс до Х – першої половини ХІ століття коло містечка Вороніж Глухівського повіту.

Що ж означає саме слово «Вороніж»? Корінь слова «вор», може означати тепер у вороніжців чи українців узагалі «злодій». Решту слова дехто розкладає на сполучний звук «о» та склад «ніж», що може значити «вор-о-ніж». Тобто — «зłodію, ось для тебе я маю ножа», тому не зазіхай на моє життя та мою власність". Є версія, що під час облоги Воронежу ворогами, вороніжці їли ворон, а тому вороніжців, вороги й прозвали: «ворон їж». Проте ніхто з упевненістю не може сказати, чому селище має таку назву.

Декілька версій походження назви селища Вороніж:

- Перші мешканці поселення поклонялися язичницькому богу – можливо його ім'я Вор, що й лягло в основу назви Вороніж.

- Запитував Гр.Сірик: «Що означає саме слово «Вороніж»? І писав: «Вор» - «зłodій», «Вор-о-ніж». Тобто - «зłodію, ось для тебе я маю ножа».

Він же, посилаючись на думку професора Яр Славутича, зазначай, що той гадав походження назви поселення й ріки від слова «вороний».

- Можливо, тут жив волхв-ведун. Усі, хто йшов ворожити до нього, казали - йдемо до «ворожія» - «Вороніжа».7

- «Вороньяжцами» /в опійні - «вороньяжц» / називали тут тих жителів стойбища, які не були спроможні полювати на крупних звірів. Ото їх можливо називали «вороньяжцами». З часом із назви випали літери «ь», «ц».

- І та версія, про те, що під час облоги Воронежа ворогами жителі містечка мусили їсти ворон. Тому-то вороги глузуючи й прозвали їх «ворон-їж». Назва поселення примусила задуматися відомою письменника із Сумщини Дмитра Білоуса. Він доніс до читачів таку свою думку: Тож справа таки не в воронах /Наука, либонь, довела; /В ім'я прадавнє Воронеж/ і від нього ця назва пішла.

У «Влес книзі» Вороніж згадується Вороненцем та Воронженцем, у ласкавій чи в здрібнілій формі вислову. Мені здається, слово «Вороніж», як і всяку давню давнину, нам тяжко зрозуміти нашою теперішньою свідомістю та нашою думкою і бути певними, що наші предки придумали саме таке слово, чи таку назву для означення чогось. Їхня думка, як і думка кожної людини, не завжди зроджується на підставі чиеїсь думки чи на підставі якоїсь речі. Думка в людини може зродитися без всякого напруження, навіть підчас сну. Людині приснився сон. Людина прокинулася вже з зародженою думкою. Можна припускати, що й назва Вороніж так виникла в наших предків. Однак деякі науковці гадають що назва поселення й ріки походить від слова «вороний».

У літописах знаходимо не тільки слово «Вороньяж», але й похідні від цього - «Воронажь», «Вороножь». Загоровський писав, що сказати з повною впевненістю, що розуміли літописці під цим словом - город, річку чи масть, - відразу не можна.

У «Книзі Влеса», на дощечці 4-В, є така згадка про Вороніж: *«Десь отім часі прийшли до Київу воряги з гостями і били хозарів... а що діяти, коли ото ворожа сила іде до землі Воронжеця?»*

Воряги, як відомо з історії, «ходили з варяг у греки» Дніпром. Воряги з незаконним сином князя Святослава, Володимиром, у 980 році захопили Київ і довший час були єдиною надійною силою незаконному князеві Володимирові та його нащадкам. Якщо це так, то воряги з Володимировим сином Ярославом, чи навіть із внуком Ізяславом, захопили Воронжець (Вороніж). «І те градо було мале, а також попри те спалене, і прах, і попел його вітри рознесли на всі боки» («Влес Книга», дощечка А). У Британській енциклопедії (1963, том 23. стор. 255) про Вороніж, що на схід від річки Дону, написано (вільний переклад): «Місце було окуповане хозарами. Протягом 14-го та 15-го століть, було опущене. Росіяни там у 1586-му році збудували укріплення (форт), а в 1590-му році татари спалили його, однак укріплення було відбудоване».

Про те, що Вороніж на Сіверщині та Вороніж на схід від Дону, подібні назвами та урочищами навколо обох Воронежів, як також спорідненою людністю, не може бути двох думок, навіть не треба вникати в історичні документи. Із цих скупих відомостей, що я маю в розпорядженні, без великої надуми, можна сказати з певністю.

Перед навалою ворягів на Сіверщину підчас походів київських князів на підкорення навколишніх земель після охрещення киян у 988-му році, вороніжці покинули Вороніж над річкою Осотою і помандрували на схід аж за Дон і там заснували новий Вороніж. Оскільки вороніжці мали на увазі Вороніж над Осотою, «місто те оставлене, бож земля тая руськая є і тому не зрічется її і не забудете її, там бо кров отців наших лилася, і так це ми по праву домагаємось за той Воронзенц» («Книга Влеса», дощечка А). Вони після остаточного зникнення ворягів, татарської орди та князів, підтримуваних ворягами, повернулись на згрище Воронежу, спершу невеликим гуртом, заснували хутір, а згодом більш масово створили досить велике містечко.

Споконвіків, будучи укріплений земляним валом та іншими спорудами, Вороніж контролював шляхи сполучення наших предків з найбільш північними та північно-східними кордонами нашої батьківщини, використовуючи Десну та її лівобічні притоки - Реть, Есмань, Осоту й Шостку. З освоєнням коня й винайденням колеса, пролягли шляхи й дороги до Трубчевська, Сівська, Рильська. Тепер Вороніж, опинився на перехресті сухопутних шляхів Глухів-Новгород-Сіверський та Конотіп-Трубчевск, і залізничного відтинку Московсько-Київської залізниці з відгалуженням до Пирогівки над Десною.

Родюча земля на захід і південь від Воронежу, забезпечувала вороніжців достатньою кількістю поживи для самих вороніжців, їхньої худоби, як також для ремесла й торгівлі. З

непам'ятних часів, у Воронежі відбувалися три ярмарки щорічно з участю купців з усіх закутків Землі Сіверської, а також тричі на тиждень базари місцевого значення.

У багатьох енциклопедичних довідниках радянського часу вважалося, що датою заснування Воронежа є 1177 рік – час згадки в літописі. Цієї думки дотрималися і в сучасному виданні «Сумщина від давнини до сьогодення»

Проте, якщо заглянути в літописну згадку, - в Літопис руський, за Іпатським списком, то можна прочитати: «У рік 6685/1177/князь же Всеволод, благовірний і боязливий ... по Ярополка Ростиславича він послав послів, говорячи: *«Видайте нашого ворога, або я іду на вас»*.

Рязанці тоді, порадившись, сказали: «Князь наш і браття наші погибли із-за «чужого князя.» і поїхавши у /город/ Вороняж, вони схопили його і привели його, Ярополка, у Володимир, і всадили його тут же в поруб».

Російський дослідник, доктор історичних наук В.П.Загоровський наголосивши, що *«древний Воронеж является одной из любопытных загадок отечественной истории»*, нагадав: 20 лютого 1177 року дружина Володимирського князя Всеволода розгромила на річці Колокші, це неподолік від стольного города Володимира, рязанську рать. Князю і Ярополку поталанило побігти з поля битви в рязанські землі. Ото Всеволод і Послав свого посла-гінця до рязанців з вимогою видати Ярополка.

Вчений В.П.Загоровський був категоричний: «Все летописи связывают «Воронож» в 1177 г. с Рязанской землей», далі твердив, як незаперечний факт, таку свою думку: *«Разместить зтот летописный «Воронож» в районе нынешнего поселка Воронежа Сумской области Украины не позволяют ни география, ни логика»*

З цим погодився і український дослідник Л.Е.Махновець, переклавши з древньоруського Іпатський список і видавши його під назвою «Літопис руський»/К., «Дніпро- 1990/. У географічно-археологічно-етнографічному покажчику цього видання сповіщається (с.545): *«Вороняж, місцевість у верхів'ях Воронежу лівої притоки Дону, нині-пн.-сх. част. Липецької і пн.зх. част. Тамбовської обл.»* (Російська Федерація). Водночас В.Л.Загоровський зробив цілком вірогідне припущення-висновок, що *«название «Воронеж» было перенесено в Подонье из-под Чернигова. Там находился в эпоху Киевской Руси и сохранился теперь городок Воронеж»*.

Він же зазначив, що переселенці із чернігівського Воронежа могли повторити назву свого містечка і надати його ім'я новому поселенню. Це перше поселення біля невідомої річки могло потім перейти також на річку, біля якої вони осіли. Думка Загоровського має підкріплення ще й в тому, що пізніше чимало російських поселень на Подонні окрім Воронежа отримало такі українські назви: Усмань, Воргол, Ведуга, Девица, Снова, Свишня, Чернігівка, Лубенка. Вчений мав рацію. На Чернігівщині ще й нині існують географічні назви з корнем «Снов»/річка, права притока Десни-Снов; тече права притока останньої Сновський; місто Чернігівського князівства Сновськ донедавна носило таку назву, з 1935 року це м.Щорс/; з корнем «Вед» -річка Ведилка, село Ведильці, ботанічний заказник Ведимське, гідрологічний заказник Ведимський. З корнем «Луб» знаходимо річки Лубенець/це й вельми поширене українське прізвище/, Лубна, гідрологічні заказники Лубня, Луб'янка.

Коли читаємо в літописі, що «того же лета /1237 р.-В.Т./ на зиму приидоша с восточные страны... безбожний татарове с царем Батыем... и начали воювать землю Рязанскую и плениша до Пронска /центр удільного князівства на лівому березі Іроні, правої притоки Оки-В.Т./...и постоиша татары в Воронож», то під останнім населеним пунктом слід розуміти також Вороніж рязанський. Цілком ясно: заснування нашого українського Воронежа ніяк не можна пов'язувати з роком 1177-м. Його витоки, коріння слід шукати в епосі Київської Русі, а можливо, ще й раніше. Адже у відомій Велесовій книзі, за ім'ям одного із головних персонажів східної слов'янської міфології - Велеса, Волоса, який вважався богом - покровителем скотарства, багатства і торгівлі, є такі красномовні рядки: «Віче руськолуні веліло готувати вози свої, бо ворожа сила насувалася до землі Воронженця. Воронженець був давній, за багато віків оснований далеко од нападників. і ворожина дійшла до Воронженця і взяла його, і так осіла. Се Русь 18 відрізана від заходу сонця».

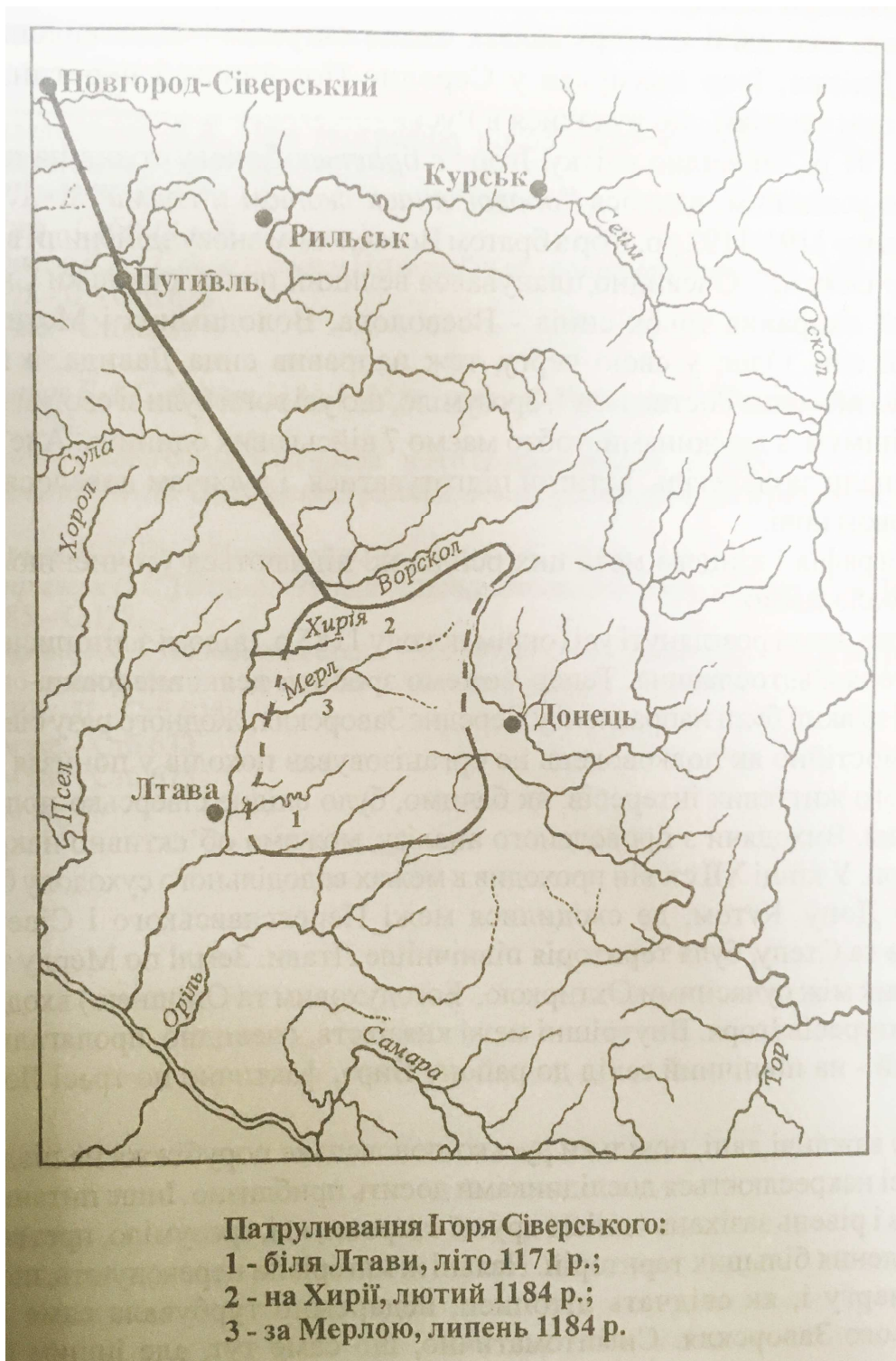

Рис.1

Вірогідно, сіверське військо форсувало Десну через брід, що знаходився біля Путивська. Дослідник цього мікрорегіону археолог О.В.Григорьев зазначає, що у X-першій половині XII ст. шлях від Новгород-Сіверського на Путивль пролягав через переправу біля с. Горбово, а з середини XII ст. у зв'язку зі змінами у режимі річки переправу було перенесено до Путивська. Під назвою Пирогівська вона відома з XVII ст.

До річи, дослідники, які стверджують про неможливість переходу через Сейм, Псел та Ворсклу у їхніх середніх течіях (мовляв, кінець квітня - час повені), не згадують факт переходу через значно більшу Десну під Новгородом-Сіверським - оминати Десну було просто неможливо.

Далі військо прямувало на Путивль, де Ігоря чекав його син, князь путивльський Володимир. Через систему бродів на Есмани, Клевені і менш значних притоках Десни та Сейму шлях дорівнював по прямій 88 км, реально ж - понад 100 км, тобто на цей відрізок шляху пішло 2 дні. Ймовірно, що в Ігоря Святославича не було потреби заходити до Глухова - для цього довелося б робити хоч і невеликий, але гак кілометрів у 20, і відхилитися від основного напрямку, на трасі якого розташовувалася низка тогочасних поселень. Проте існує точка зору, що за давньоруських

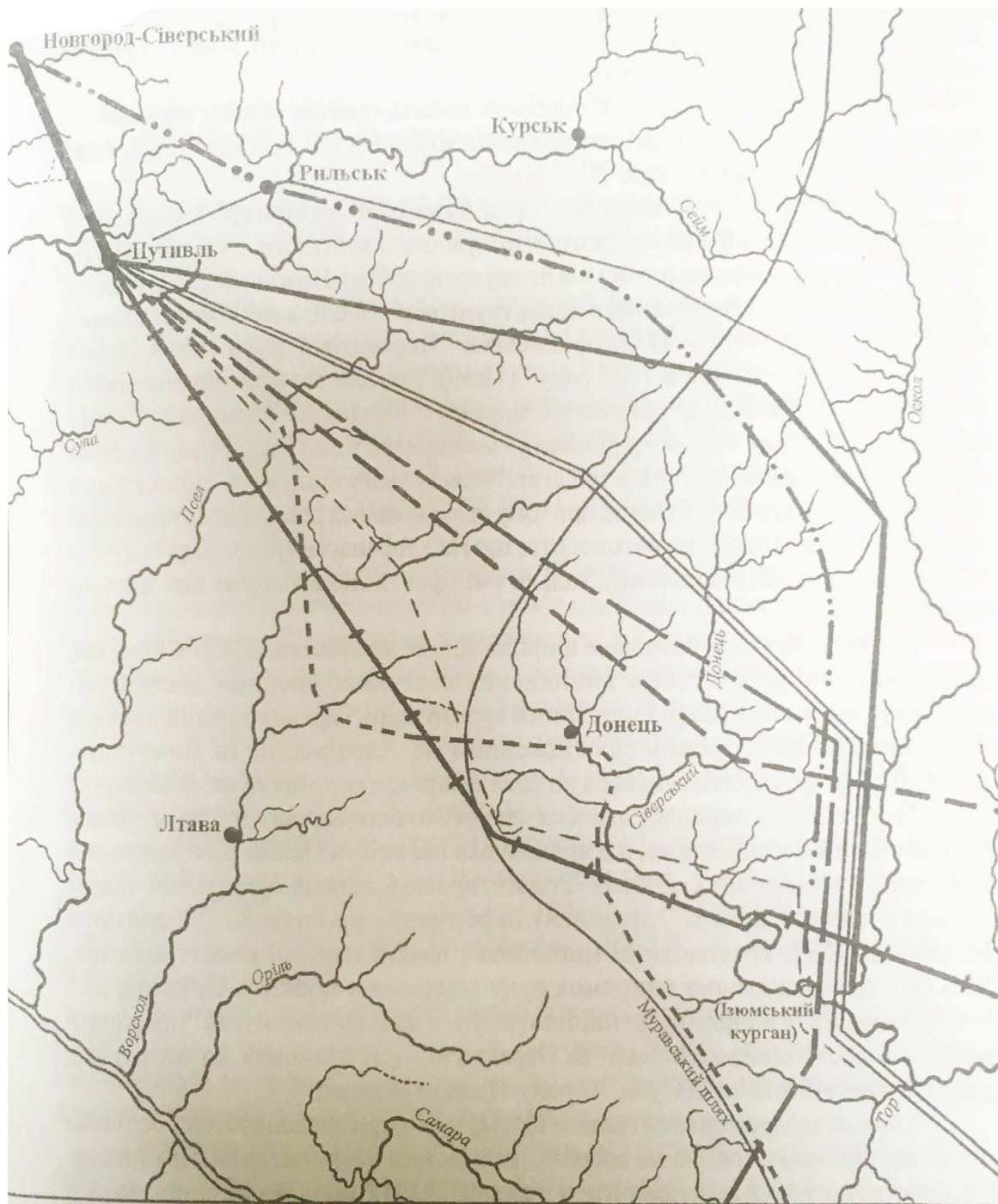

часів основна дорога з Новгород-Сіверського до Путивля проходила через Вороніж, Глухів, Волокітіно.

Наприклад, Володимир Мономах писав у своєму “Поученні”: “а всех путей 80 и 3 великих” . Можна навести й інші приклади.

Маршрути походів Ігоря Сіверського 1171 та два 1184 рр., кінцеві точки яких піддаються досить точній локалізації, переконують, що всі вони носили запобіжний, превентивний характер, оскільки в результаті було відбито напади половців, що рухалися в Русь. Усі наявні фактичні літописні матеріали історико - географічного змісту свідчать про цілком закономірні і правомірні дії Сіверського князя, який протистояв агресії половців на кордонах своєї землі. Таки чином, численні звинувачення на його адресу, хоча й мають дещо упереджену літописну традицію, є безпідставними.

Напрямок же походу, оспіваного у ”Слові о полку Ігоревім“, дуже вірогідно мав співпадати з напрямками попередніх акцій (рис. 1,2).

Варіанти маршруту "полку Ігорєва"

==== - Карамзін М.М.	——— - Глухов В.М. (2-й варіант)
——— - Бутков П.Г.	——— - Парманін М.П.
----- - Сібільов М.В.	——— - Рибаків Б.О.
..... - Кудряшов К.В.	----- - Звагельський В.Б.
----- - Глухов В.М. (1-й варіант)	

Рис.2

Нашестя монголо-татар

Історіографія про нашестя монголо-татар (або татаро-монголів, або татар і монголів, і так далі, кому як подобається) на Русь налічує понад 300 років. Це навала стало загальноприйнятим фактом ще з кінця XVII століття, коли один із засновників російського православ'я, німець Інокентій Гізель написав перший підручник з історії Росії - «Синопис». По цій книзі рідну історію російські довбали всі наступні 150 років. Однак до сих пір ніхто з істориків не взяв на себе сміливість зробити «дорожню карту» походу хана Батия взимку 1237-1238 років на Північно-Східну Русь.

Тобто, взяти і розрахувати, скільки проходили невтомні монгольські конячки і воїни, чим вони харчувалися і так далі. Блог Тлумача в силу своїх обмежених ресурсів спробував виправити цю недоробку.

Трохи передісторії

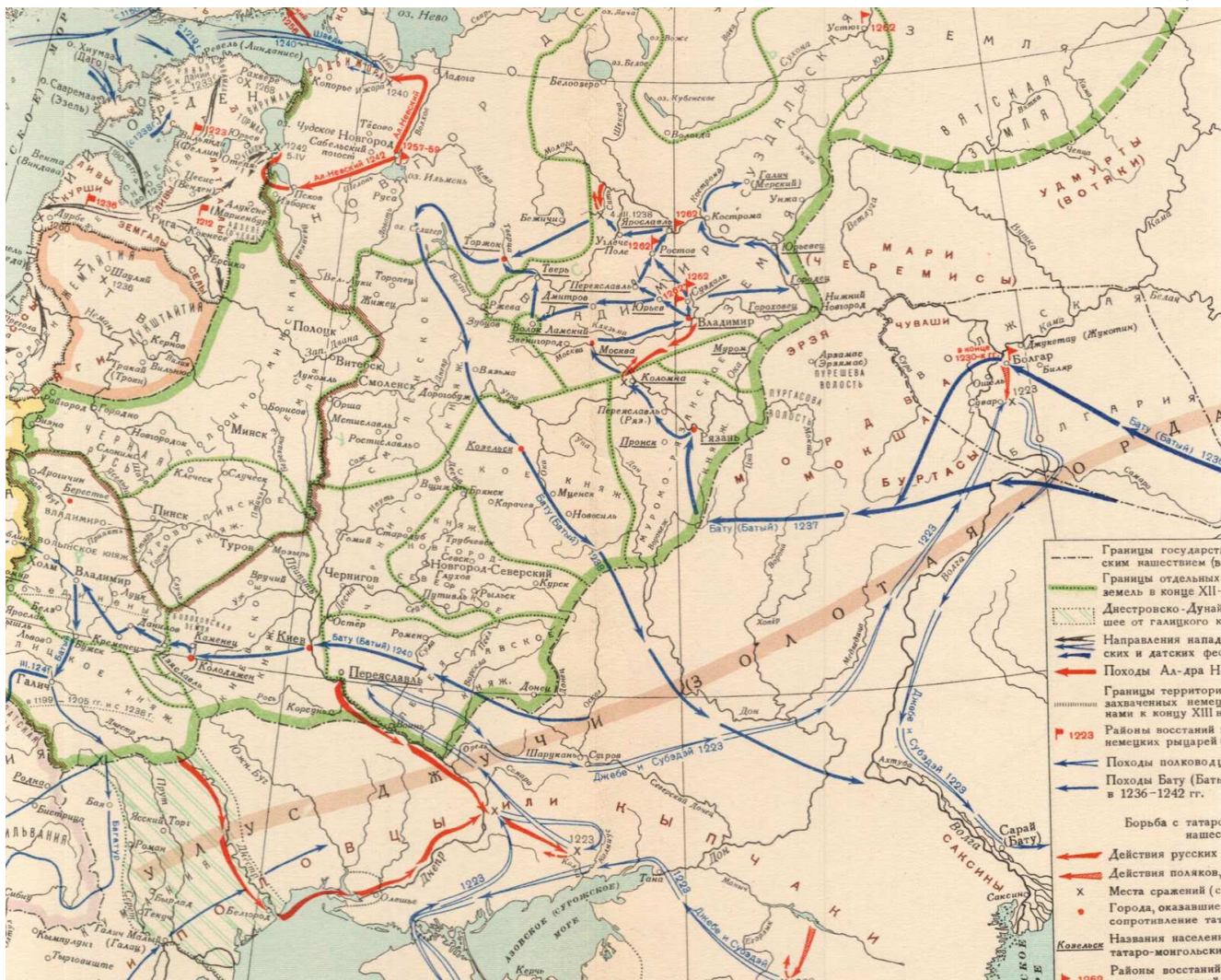
В кінці XII століття серед монгольських племен з'явився новий лідер - Темучин, який зумів об'єднати навколо себе їх більшу частину. У 1206 році його проголосили на курултаї (аналог З'їзду народних депутатів СРСР) общемонгольским ханом під ніком Чингісхан, який і створив горезвісне «державу кочівників».

Не гаючи потім ні хвилини, монголи приступили до завоювань навколишніх територій. До 1223 року, коли монгольський загін полководців Субудай і Джебе (Тохучар) зіткнувся на річці Калка з російсько-половецьким військом, завзяті кочівники встигли завоювати території від Маньчжурії на сході до Ірану, Південного Кавказу і сучасного західного Казахстану, розгромивши держава Хорезмшаха і захопивши попутно частина північного Китаю.

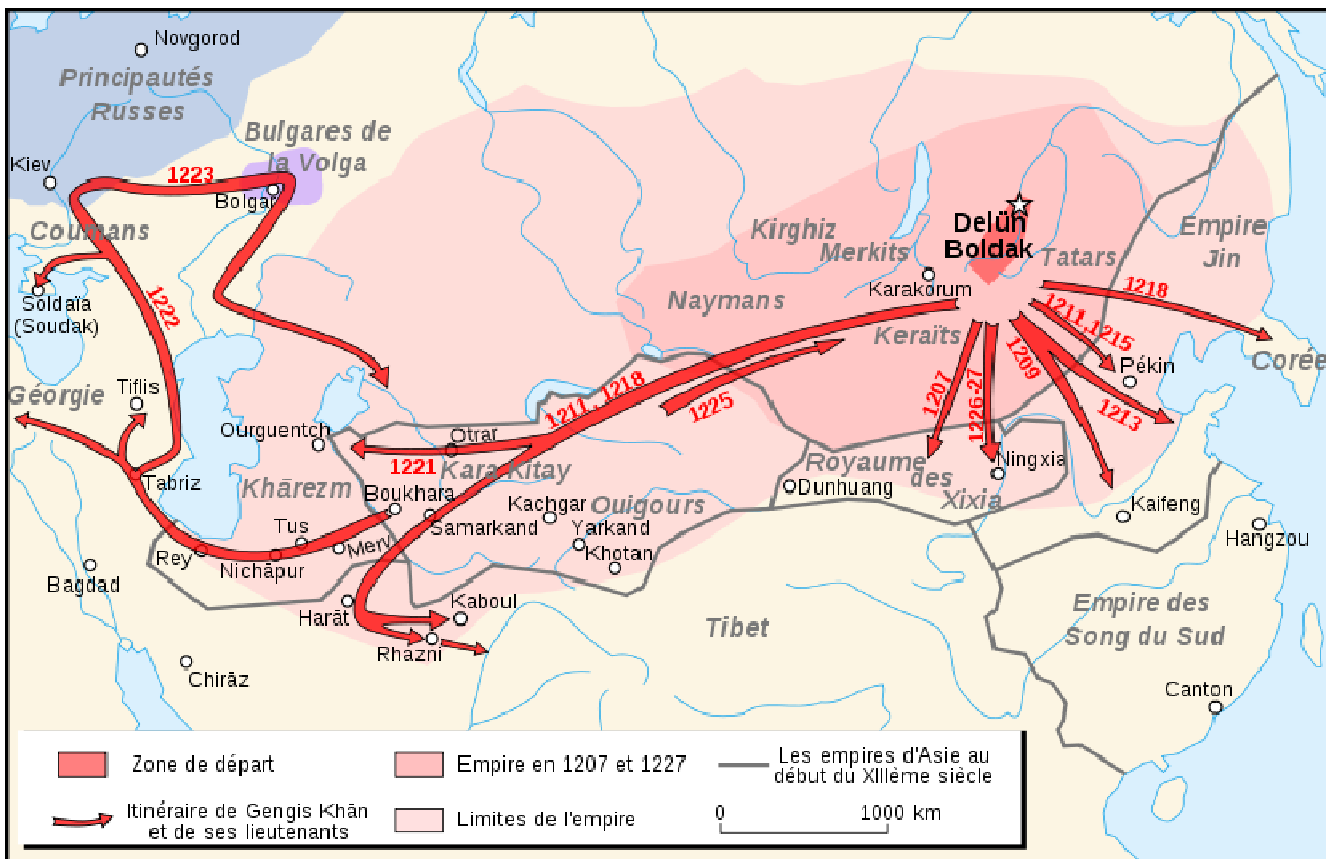
У 1227 році Чингісхан помер, але його спадкоємці продовжили завоювання. До 1232 монголи дісталися до середньої Волги, де вели війну з кочівникам-половцями і їх союзниками - волзькими булгарами (предками сучасних волзьких татар). У 1235 році (за іншими даними - в 1236 році) на курултаї було прийнято рішення про глобальне похід проти кипчаків, болгар і росіян, а також далі на Захід. Очолити цей похід довелося онука Чингісхана - хану Бату (Батия). Тут треба зробити відступ. У 1236-1237 роках монголи, які вели до того часу бойові дії на величезних просторах від сучасної Осетії (проти аланів) до сучасних поволзьких республік, захопили Татарстан (волзьких болгар) і восени 1237 року розпочали концентрацію для походу проти російських князівств.

Взагалі ж, навіщо кочівникам з берегів Керулена і Онона треба було завоювання Рязані чи Угорщини, толком не відомо. Всі спроби істориків вимучені обґрунтувати подібну спритність монголів, виглядають досить блідими. Відносно Західного походу монголів (1236-1242 роки) вони придумали байку про те, що напад на руські князівства було заходом щодо забезпечення свого флангу і знищення потенційних союзників своїх основних ворогів - половців (частково половці пішли в Угорщину, основна ж їхня маса стала предками сучасних казахів). Правда, ні Рязанське князівство, ні Володимиро-Суздальське, ні т.зв. «Новгородська республіка» не були ніколи союзниками ні половців, ні волзьких болгар.

Монголо-татарські набіги рис.3

Монголо-татарські набіги рис. 4

рис.5

У другій половині XIV століття більша частина українських земель була загарбана іноземними державами. До прикладу, Литва завоювала частину Волині, Берестейську і Дорогочинську землі, Чернігово-Сіверщину, Київську та Подільську землі.

На початку 1440-х Волинське і Київське князівства були відновлені. Однак у другій половині XV ст., після смерті Свидригайла і Семена Олельковича, їх було остаточно ліквідовано і перетворено на литовські провінції. На їхньому місці було створено Київське, Брацлавське і Волинське воєводства, які управлялися великокняжими намісниками – воєводами.

Після укладення між Польщею і Литвою Люблінської унії в 1569 р. всі українські землі, за винятком Берестейської і Дорогочинської, Закарпаття, Буковини й Чернігівщини, потрапили під безпосередню владу Польського королівства.

Початки литовської держави. Литовський народ пізно вийшов на іст. арену і довгий час не мав ні торговельних, ні культурних зв'язків із сусідами. В кінці X ст. Володимир Великий провадив війну з ятвягами. В XII ст. Роман Волинсько-галицький переміг ятвягів і вивів багато полонених. В ті часи литовці ще не мали держ. організації, й кожне плем'я жило окремим життям. Лише в XIII ст., перед небезпекою, яку несли нім. лицарські ордени Меченосців та Тевтонський, литовці почали об'єднуватися та наступати на сусідні білор. та укр. землі.

По суті Литовське Велике Князівство стало руським: 9/10 території його складалося з українських та білоруських земель. Сила його приваблювала сусідів: Новгород, Псков, Тверь, Смоленськ просили прийняти їх під владу литовського великого князя.

В Литовсько-Руській державі українські та білоруські князі утворили вищу верству людности, вони збиралися на «великокняжі ради», служили в війську, посідали вищі уряди. Руська мова стала державною мовою, панували руські звичаї, порядок адміністрації, суд, право, релігія. З 12 синів Ольгерда 10 були православними. Руська культура панувала над литовською.

Ягайло та унія Литви з Польщею. Міжусобній боротьбі, яка почалася після смерти Ольгерда між його спадкоємцями, поклав край молодший його син, Ягайло (1377 – 1392), який об'єднав литовське князівство. Ослаблення влади князя під час міжусобиць використав Нім. орден; з другого боку, зміцнювалося Московське князівство, яке в 1380 р. вперше здобуло перемогу над татарами. Прагнення міцнішого союзу Литви та Польщі викликало в польській шляхти план унії між двома

державами, і 1385 р. вона була підписана. Князь Ягайло одружився з польс. королевою Ядвігою і коронувався польс. королем, залишаючись литовським великим князем. При цьому він перейшов на католицизм і дав обіцянку охрестити литовців, які ще не були християнами, на латинський обряд.

На підставі Кревської унії Литва зберігала свою незалежність та окремі державний лад. Проте польська шляхта посилила свій вплив на Литовське князівство, що викликало незадоволення в Білорусі та на Україні, з цього скористався Витовт, син Ольгердового брата – Кейстута, забитого Ягайлом, і підняв проти Ягайла повстання. 1392 р. Ягайло відступив йому Литовське князівство. Столицею Витовта стало Вильно.

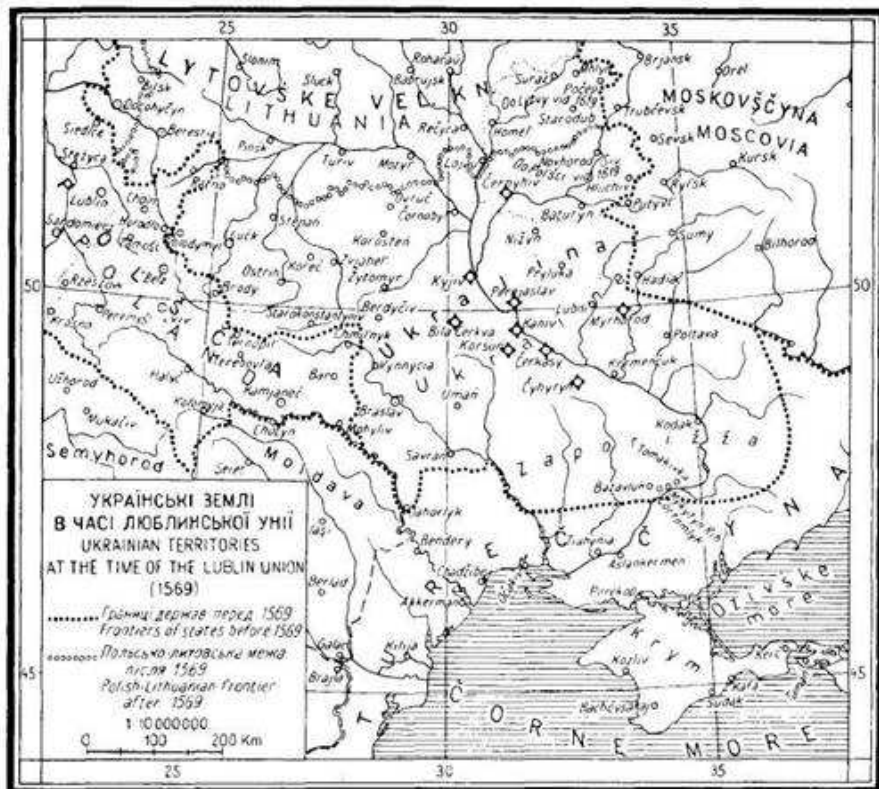
1413 р. в Городлі підписано нову унію Литви з Польщею. На Литовсько-Руську державу поширювалися обмеження, які діяли в Польщі щодо прав православних. Лише католики мали право брати участь у великокняжій раді. В Луцькому та Кам'янці Подільському засновано католицькі єпископські катедри.

Але відколи Казимир став королем Польщі, він змінив політику відносно України. В 1452 р. скасовано Волинське князівство, 1470 р. — Київське. Після смерти князя Семена Олельковича Казимир призначив до Києва воєводою литвина-католика Гаштольда, якого довго не погоджувалися прийняти кияни. Київське князівство стало звичайною провінцією Великого Князівства Литовського. Така політика викликала змову, на чолі якої стали українські удільні князі, серед них Михайло Олелькович. Вони хотіли вбити Казимира й оволодіти великокняжим престолом. Змову викрито, і 1481 р. Михайла Олельковича й багатьох ін. змовників страчено.

В XV ст. від Золотої орди відокремилася Кримська орда. В 1487 р. кримські татари стали васалами Туреччини, а незабаром зайшли в союз із Москвою. На прохання Івана III хан Менглі-Гірей напав 1482 р. на Київ і розгромив його. З того часу татари майже щороку нападали на Україну, руйнували Київщину. Волинь, Поділля, грабували й виводили полонених (ясир). Литовське князівство було неспроможне власними силами боронитися від татарських нападів і шукало допомоги в Польщі.

Таким чином на поч. XVI ст. українські землі були поділені між сусідніми державами: Литвою (Волинь, сх. Поділля, Київщина, півд. Лівобережжя), Польщею (Галичина, Холмщина, зах. Поділля), Московським князівством (Чернігово-Сіверщина), Угорщиною (Закарпатська Україна), Молдавією (Буковина, галицьке Покуття); узбережжя Чорного моря між гирлами Дніпра і Дністра було захоплене турками й татарами.

Люблинська унія. В січні 1569 р. на соймі в Люблині поставлено питання про реальну унію Польщі й Литви. Не зважаючи на опір литовських магнатів, 1 липня 1569 р. підписано акт про унію: Польща та Литва стали об'єднаною державою — «Річчю Посполитою»; в ній мав бути один монарх, король польський і великий князь литовський, обраний на спільному соймі, і спільний сойм. Дипломатичні стосунки, укладання договорів мали провадитися спільно.

Мал. 329. Українські землі в добу Люблінської Унії

рис. 6

Значення братств поширилося в кінці XVI ст., коли до соціальних та національних мотивів незадоволення українцями в Речі Посполитій приєдналися церковно-релігійні. Позбавлення православних тих прав, які мали католики, утиски православного духовництва з боку польської влади викликали обурення на Україні. За таких умов справа об'єднання Церков, православної і католицької, оголошена на Берестейському соборі 1596 р., не дала бажаних наслідків. Не зважаючи на те, що унію прийняли майже всі ієрархи православної Церкви, більша частина українського народу на унію не погодилася. Починаючи з 1608 року, протягом близько 300 років Україна з'являлася на політичній карті світу епізодично.

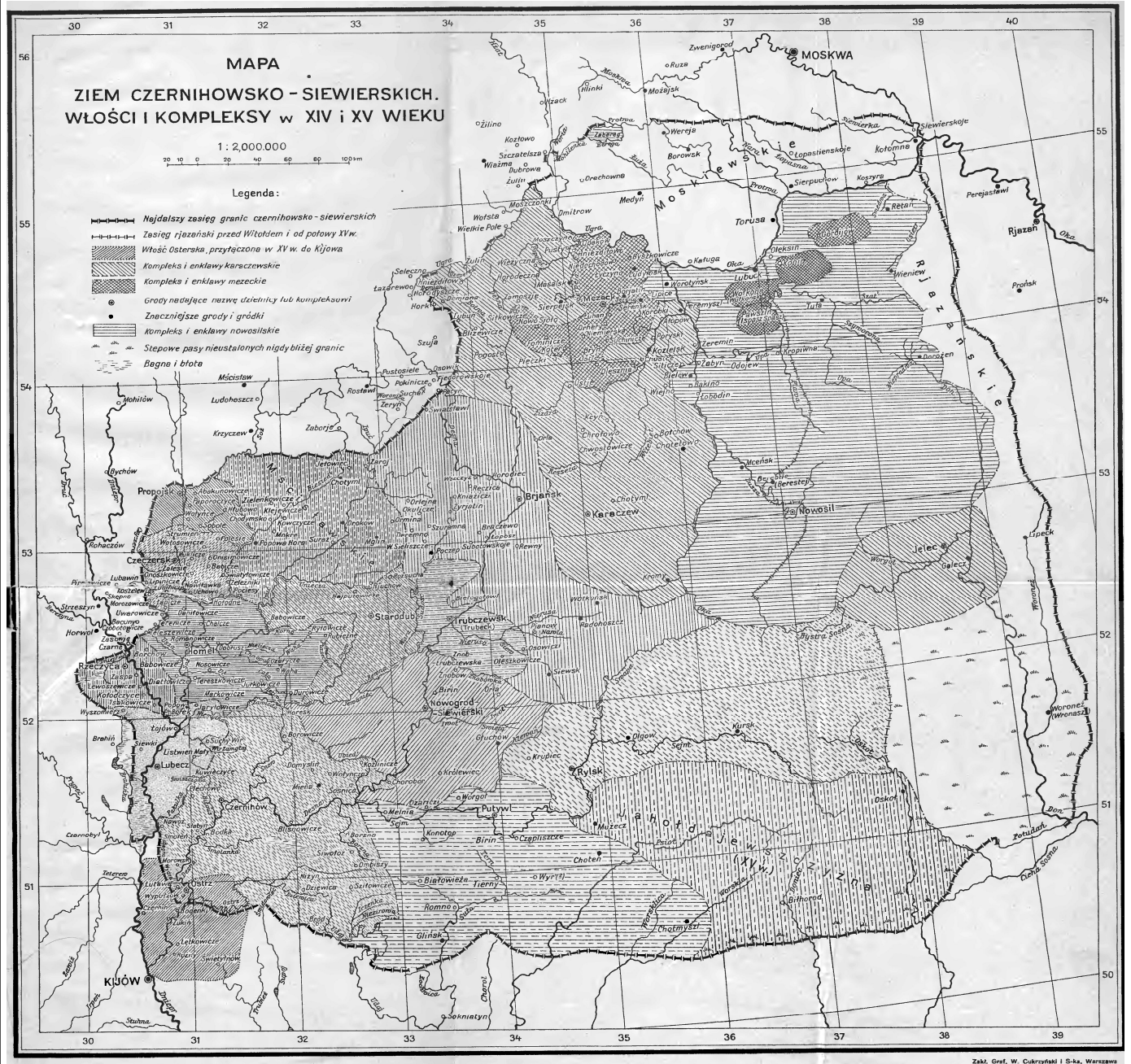

Рис. 7

Воронізька сотня Ніжинського полку

У 1654 р. була створена Воронізька сотня Ніжинського полку, яка в свою чергу поділялась на курені-десятки. Вороніж став сотенним містечком, адміністративним центром округи. Протягом певного часу Воронізька сотня вважалася гетьманською, тобто була підпорядкована генеральній старшині. З них формували охорону гетьманів – сердюків.

В 1661 році Вороніж був спустошений кримськими татарами. В лютому 1664 року поблизу Воронежа відбулася битва з військами шляхетської Польщі, які на чолі з королем Яном Казимиром вторглися на лівобережну Україну.

В 1664 році містечко було зруйновано і спалене «без остатку», внаслідок чого російський уряд звільнив населення від сплати податків на 10 років. Це сприяло швидкій відбудові Воронежа, який при сотнику Саві Прокоповичу (1669 – 1672 рр.) значно розширюється, обноситься валом з «брамами» Глухівською і Клишківською. Залишки цих укріплень збереглися до нашого часу.

Наприкінці XVII ст. містечко передано «на армату», тобто селяни й козаки повинні були сплачувати спеціальні натуральні й грошові податки на утримання військової артилерії.

Із друкованих джерел, що дійшли до нас, відомі такі сотники Воронізької сотні:

- Супрун (1654);
- Василь Власович (1667);
- Сава Прокопович (1669);

- Сава Григорович (1672-1682) ;
- Роман Лазаревич (1693 – 1709) ;
- Потап Назарович Пискуненко (1710 – 1715) ;
- Іван Іванович Холодович (1716 – 1740) ;
- Андрій Іванович Холодович (1740 – 1763) ;
- Микола Моїсєєвич Богаєвський (1764 – 1770) ;
- Тимофій Іванович Хильчевський (1770 – 1777)

За врядування сотника Супруна (1654р) в містечку збудовано «малий городок», який називався Замком.

У січні 1669 року гетьман Даміан Многогрішний передав сотню Ніжинському полку і далі вона знаходилася в ньому аж до анексії Гетьманщини 1782. Того ж таки 1669 року сотенний центр Вороніж фактично піднято з руїни. Це сталося в часи сотникування Сави Прокоповича. Відбудові сприяла гетьманська канцелярія, яка звільнила воронежців від сплати податків на десять років. При цьому відновленні селище було обнесено валом, частини якого збереглися до початку ХХІ століття.

Впродовж кінця XVII—XVIII ст. правління Воронізької сотні користувалося печаткою Воронізької міської ратуші з «називним» гербом: у полі щита — птах ворон, під яким два геральдичні вруби (бруски).

У складі Російської імперії сотня була в Новгород-Сіверському намісництві.

Польща в період XIV-XV століття

У 1667 році територія нинішньої України була поділена між Польщею та Росією. Упродовж наступних 35 років територія Польщі продовжувала розширюватися, однак поділ між цими двома державами все одно зберігався.

В ході поділу між Польщею та Московією, у 1667 році, Чернігово-Сіверщина перейшла під владу Польщі.

У результаті постійних повстань Річ Посполита ослабла. Як наслідок її сусіди – Росія, Австрія та Пруссія – провели три поділи Речі Посполитої. Перший поділ стався у 1772 р., за яким до Австрійської імперії відійшла Галичина. Також Австрія у 1775 р. окупувала Буковину, яка до цього перебувала під контролем Туреччини. Під час другого поділу Польщі у 1793 р. до Росії відійшла Правобережна Україна. За третім поділом Польщі Росія заволоділа Західною Волинню. Таким чином, Річ Посполита перестала існувати як окрема держава. Всі її землі поділили між собою Росія, Австрія та Пруссія.

3 – 4 листопада 1708 р. у Воронежі проїздом із Погребків на Глухів перебував Петро І. Тут він отримав звістку про знищення гетьманської столиці Батурина. В архівах залишилось листування Петра І з Меншиковим із містечка Вороніжа.

I поділ Польщі (1772 р.)

Назва держави	Територія, яку отримала держава
Росія	Частина Східної Білорусі
Австрія	Східна Галичина
Пруссія	Помор'я (без Гданська)

II поділ Польщі (1793 р.)

Росія	Правобережна Україна, Центральна Білорусь
Австрія	Нічого не отримала
Пруссія	Гданськ, значна частина Великої Польщі

III поділ Польщі (1795 р.)

Росія	Західна Білорусь, Західна Волинь, латвійські та литовські землі
Австрія	Галичина, частина Волині, так звані малопольські землі з Краковом і Познанню

Пруссія

Основна частина Великої Польщі з
Варшавою

Таблиця 1

В результаті цього Росія контролювала 80 % всієї території України.

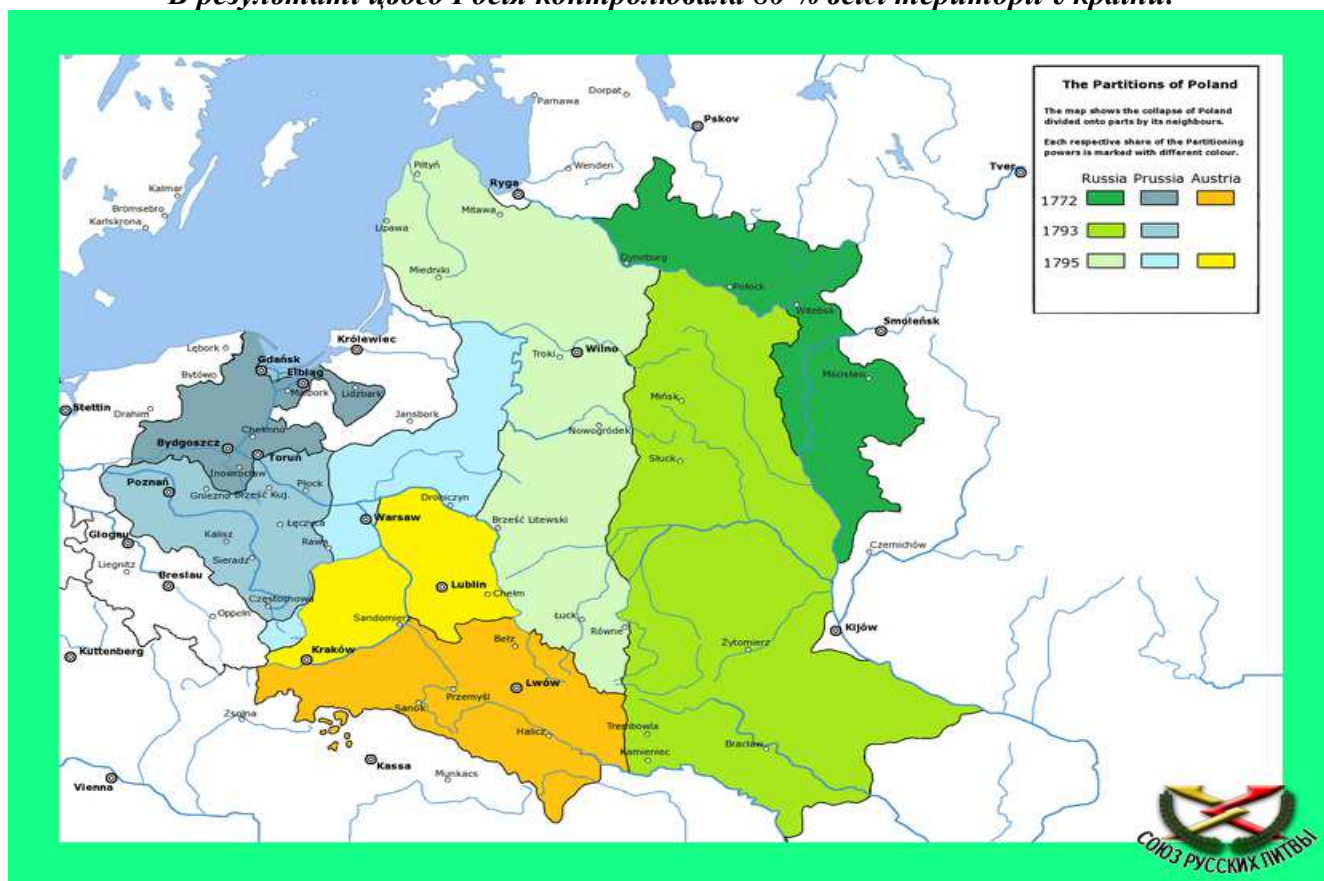

Рис. 8

Поділи Речі Посполитої

На невисокому, глиняному березі Осоти, там де вона трохи завертає на схід, між двома її притоками, Пробитівкою та Гудимівкою, в непам'ятні часи нашими предками був насипаний коловий земляний вал, приблизно один кілометр у діаметрі. Коловий вал, досконалої форми кола, був розділений дорогами на рівні чотири частини, згідно з чотирма сторонами світу, чи можливо тоді тільки стежками, з брамами-входами до середини укріплення. в південно-західній частині колового укріплення, близько перехресття, знаходилась головна точка охоронних споруд самого укріпленого кола чи, можливо, командний пункт, або Святиня, глибоко зкопана в землю кам'яна споруда. Як виглядало це колове укріплення, до руїни його князем Ярославом Мудрим, або його сином Ізяславом, відомостей роздобути не можемо. Після відновлення Воронежу на початку XVII сторіччя, на фундаменті Святині збудували кам'яну церкву св. Миколи.

Під час польської окупації Сіверщини, в XVII ст., Воронізький коловий вал поправлено, підсипано та укріплено дубовим частоколом із дубовими воротами на брамах. Під час існування козацької столиці в Батурині, від південної брами через укріплення в напрямку Новгород-Сіверського проклали новий шлях і збудували п'яту браму в північно-західній частині колового укріплення, таким чином розділили коло, укріплення, на шість нерівних частин. Східну, південну та західну дубові брами замінили цегляними, із вміщенням гармат на них. Новгородську, як нову браму, також збудували з цегли та з гарматою на ній, а північну, з якоїсь причини знехотіли, залишаючи її з дубовою брамою та воротами.

Після скасування москалями гетьманщини та перебрання майна «неблагонадійної» козацької старшини та полкової власності «царською казною», у Воронежі та околиці почали поселятися хозари, як орендарі московської «казни». Будувати синагоги в укріпленні вороніжці ще спромоглись отримати заборони від Малоросійської колегії. І хозари збудували за укріпленням, над Новгород-Сіверським шляхом. Але заборони на будівництво крамниць в укріпленні, вороніжці вже не могли дістати, а хозари перші свої крамниці побудували на рожку південно-західньої частини, не зважаючи на стародавні могили, що були на північній-схід від колишньої Святині, а теперішньої церкви св. Миколи.

Після закінчення війни з Наполеоном, воронізька козацька старшина побувала в Європі, як офіцери царської армії. Вони зрозуміли, що кріпацька Московська держава в такому стані довго не існуватиме, тому почали модернізувати свої посілости, пристосовуючись до майбутнього. Рід

Миклашевських збудував церкву св. Пречистої в північно-східній частині укріплення, Драгилевичі – церкву св. Спаса в новій частині Воронежу над новим Путивльським шляхом. Писаревичка свої палати над Новгород-Сіверським шляхом подарувала вороніжцям на школу. Рід Шрамів-Шрамченків поставив першу школу біля церкви св. Миколи, а згодом прибудував дзвінницю й над самою церквою св. Миколи надбудував престіл св. Михайла і, таким чином, церква св. Миколи стала двоповерховою, а біля неї дзвінниця, найвища у Воронежі. Цеглу на побудову дзвінниці та надбудову престолу св. Михайла використали з оборонних брам. Рід Туманських побудував школу на лівобережжі Осоти. Пізніше неподалік, по другій стороні Глухівського шляху, Терещенко додав церкву св. Покрови, і школа Туманських почала називатися Покрівською. Хто, що та в якому порядку далі розбудовував Вороніж, я напевно не знаю, тому почну описувати його так, як я його знаю від моїх шкільних часів, починаючи з південно-західньої четвертини.

Південно-західню четвертину розділили Новгород-Сіверським шляхом, а на її частині у формі гострого трикутника була надбудована над старою Святиною церква св. Миколи, а над церквою св. Миколи — дзвінниця та престол св. Михайла. На старому кладовищі, північно-східнього рогу хозари побудували крамниці; в гострому куті рід Шрамів-Шрамченків поставив школу св. Миколи.

Навпроти церкви св. Миколи, через шлях, був парафіяльний будинок для священника з чималим садом. Поруч із парафіяльним будинком, на розі, був заїздний двір Савченка з великим двоповерховим будинком готелем.

Північна сторона цієї четвертини була густо забудована гарними будинками заможних вороніжців. В одному з них була пивна. На східній стороні, крім гостинниці Саченка та парафіяльного будинку, було ще з півдесятка будинків заможних вороніжців з більшими і меншими садами. Південна (колова) сторона четвертини все ще мала високий земляний вал, без будьяких будинків.

Південно-східна четвертина із західної сторони, йдучи від південної брами до середини, на розі мала фотографічне приміщення Бурлакова з чималим садом. За садом Бурлакова відходила вуличка в східному напрямку густо заселена хатами бідніших Вороніжців із колодязем. Посередині четвертини була садиба Шрамів-Шрамченків, а за нею — знову вуличка в східному напрямку із густо забудованими хатами бідніших вороніжців. Майже від вулички до поділу четвертини, був довгий ряд хозарських крамниць.

З північної сторони четвертини, за хозарськими крамницями, розлягався невеликий майдан для базарування харчовими продуктами. За майданом стояла аптека й тиснулися переважно двоповерхові будинки, які майже безперервним ланцюгом сягали садиби Шрамченків над коловим земляним валом, який у цій частині вже був розрівняний. Садиба Шрамів-Шрамченків, сягала ширини близько 50 метрів з двоповерховим кам'яним будинком, зверненим на схід.

На розі північно-східньої четвертини, біля східної брами, так само, як і на протилежному боці тиснулися дво- та одноповерхові будинки заможніших вороніжців. в одному з них містилась воронізька «Просвіта» й містечкова бібліотека. В 1931му році були намагання (кого саме я не певний) відновити тут бібліотеку й закласти книгарню, але цей задум чомусь не здійснився. Бібліотеку в зародку ліквідували, а книгарню, після двох місяців продажу книжок та шкільного приладдя, зачинили, її продавця Суворова заарештували. Одразу ж за рогом, на колишньому валу, стояв будинок Земської школи. Будинки цієї четвертини сягали тільки третім довжини південної сторони. Від них розлягався продовгуватий майдан, призначений на збирище війська, постою обозів, забав молоді, а в базарні дні для продажу сіна, соломи та збіжжя. За майданом і будинками красувався розлогий сад церкви св. Пречистої та сама церква десь приблизно посередині цього саду. На розі четвертини стояло кілька крамниць християнських вороніжців, у тому числі дві крамниці Ніженця. Дерево з цих крамниць було зужито на опалення помешкань службовців радгоспу ім. Петровського.

За німців у будинку колишньої сільської ради приміщувалось воронізьке староство, що навесні 1942-го року стало зватися бургوماйстерством, у двох інших будинках розміщувалась поліцейна станиця з в'язницею. Навпроти будинку, що колись був харчівнею, до весни 1942-го року стояла німецька шибениця та стовп «позора», винахід московсько-більшовицького підпілля, підказаний німцям.

В північно-західному рожку четвертини було двоє господарств із невеликими садибами. На коловій північно-східній стороні земляний вал все ще стояв не зруйнований, за винятком того, що для будинку Земської школи був в'їзд на подвір'я парафіяльного попа Благомирова.

Північно-західна четвертина була розділена Новгород-Сіверським шляхом на дві нерівні частини. Східня частина нагадувала зрізану призму. У південній частині (з верху призми) був ряд крамниць хозарів і християн, до заснування кооперації під час так званого НЕПу.

Від початків НЕПу і до сьогодні там є кооперативна чи державна крамниця. Позаду крамниць і теперішньої кооперативи було місце для продажу палива (переважно дров) та дрібної худоби й домашньої птиці, в базарні дні. У 1927-му році там поставлено трансформаторну підстанцію електричного струму, що подавався з Шостки.

За базарним місцем, десь на третині «зрізаної піраміди» займав заїжджий козацький двір, який арендували хозари від «казни», аж доки він не згорів, десь приблизно перед революційним виступом в 1905-го року. Після прокладення залізниці Конотоп-Навля поблизу Воронежу, заїжджого двору більше у Воронежі не потребували, тому його й не відбудовували, а його терен використовували на мітинги, маніфестації, постій війська, святкування революційних дат і, нарешті, десь у 1935-му році в північній частині «ошасливлені» воронізькі комуністи поставили своєму божкові Ульянову-Леніну чималий пам'ятник і трибуну для себе. За кілька днів до окупації Воронежу німецькими військами вороніжці, не змовлявшись, на трибуні та навколо пам'ятника Володці-Сифілітикові понапаскуджували тваринячим гноєм та власним калом, так що засмерділи цілий цей майдан, де колись був заїжджий козацький двір. Підчас німецької окупації вороніжці зачепили мотузками статую божка-Володьки і відтягнули волами його в болото Пробитівки, а гній та кал присипавши вапном позгрібали та й вивезли за Вороніж.

На східній стороні меншої частини четвертини, понад Новгород-Сіверським шляхом, приміщувались: — будинок Земської лікарні, Земської управи та господарство заможного вороніжця. На колишньому земляному валові, були будинки заможних хозар та рабина Драгеля. Хозарські будинки були (два або три) двоповерхові. Будинок Земської лікарні розлогий, але одноповерховий. Будинок Земської управи також був двоповерховий. Земську лікарню в 1928-му році перемістили в Писаревиччині палати, де перед тим приміщувалась Міністеріальна гімназія, а опісля Воронізька семирічка ім. Панька Куліша. Приміщення лікарні використовували як мешканеві кімнати або для обслуги лікарні. У будинку Земської управи приміщувалась Воронізька сільська рада та «Українліс», що його вороніжці звали «Украли ліс». Улітку 1929-го року цей «украли ліс» москалі «перекрали», розділивши його на Державне лісництво з осідком на хуторі Пирощині та Воронізьке лісництво, посідком на господарстві розкуркуленого вороніжця за Пробитівкою, над Клишківським шляхом.

У 1935-му році з будинку Земської управи виселили й сільську раду, а будинок пристосували для помешкання новітніх двор'ян-партійців.

Південна й колова частина цього невеликого простору північно-західної четвертини була густо забудована одноповерховими, звичайними селянськими хатами вороніжців. І це майже все, що я знаю про Воронізьке колове укріплення. Навколо нього була досить широка дорога, що звалася Садовою вулицею. Перед південною брамою на протилежному боці стояв двоповерховий будинок, не менш як на чотири окремі квартири. За будинком, коли йти проти стрілки годинника, болотистий луг Осоти сягав майже вулиці на ширині можливо з півсотні метрів. Далі, аж до кінця садиби Шрамів-Шрамченків, понад вулицею містилися густо будинки вороніжців з городами до луку Осоти. Від кінця садиби Шрамів-Шрамченків, майже до східної брами, був обривистий берег Осоти, а тому й не забудований. Перед Глухівським шляхом, що починався від східної брами, був будинок і подвір'я пошти. За шляхом — будинок для вчителів Земської школи, а далі – аж до притоки Гудимівки - тянувся крутий і порослий кущами берег Осоти. Метрів за сто від північної брами починалася садиба Гудими й виходила аж до Новгород-Сіверського шляху. Садиба починалася широким і довгим городом із житловим будинком для городника, подалік від вулиці. Город межував із розлогим садом, палатами у вигляді дерев'яного одноповерхового будинку, з чотирма спальнями, залом та коморою. В палатах, від часу заснування Воронізької семирічки ім. Панька Куліша, розміщалися нижчі класи семирічки. Біля палат був ще однородинний будинок для садівника, де мешкав шкільний сторож.

На розі Новгород-Сіверського шляху й Садової вулиці була цегляна, пощикотурена набіло, хозарська синагога з підвалом під нею. Синагога перестала діяти в 1930-му році, не тому що її

влада закрила, а тому що рабин Драгель виїхав із сином Шльоною в Шостку, а у Вороніжі, крім старого Меєра з Хайкою та родини Дубовицького, що збирав утиль-сировину, залишилося всього одна чи дві родини хозар. Під час 1930-31-го навчального року я з учнями Гудиминої школи лазив у підвал синагоги по книжки й папери, бо вона стояла пустою. Але що з нею сталося пізніше, не доводилось ні знати, ні чути.

Від хозарської синагоги до західної брами колового укріплення, понад Садовою вулицею, стояли не густо двори вороніжців. Від західної брами до південної болотистий берег підходив до самої вулиці, і на цьому просторі не було жодного забудовання.

Рис. 9

У XVIII ст. Вороніж був багатим торговим містечком. В центрі, біля Ярмаркової площі знаходилося сотенне правління, а на самій площі і прилеглих вулицях розміщалися торгові ряди і крамниці, яких налічувалося понад 40, з них близько – 20 рибних. Крім місцевої торгівлі, у Вороніжі три рази на рік збиралися великі ярмарки, на які приїздили купці з найближчих міст: Рильська, Севська, Путивля, Стародуба. Звідти привозили багато мануфактурних виробів, особливо шовкових і суконних тканин, які розкуповувалися купцями Глухова, Ромен, Новгород-Сіверська та інших. Проте, основним заняттям вороніжців була не торгівля, а хліборобство, різні ремесла та винокуріння. Особливо розвивалося ткацтво – у 1749 р. ткацький цех об'єднував 109 чоловік. Існували також кравецький, ковальський та гончарний цехи. Населення містечка складалося з козаків, посполитих селян, ремісників. За описом 1779-1781 років у Воронежі налічувалося 281 козацьке господарство, з них 220 так званих під помічників, – це бідняків, які не могли кожен окремо, на свій кошт спорядити у похід козака, а тому об'єднувались по кілька господарств.

Посполитих селян налічувалось 193 господарства, які вже були покріпачені і належали різним власникам. 96 сімей підсудків, які жили в куплених хатах, пригородах козацьких, які теж згодом були покріпачені. Всього в містечку налічувалось 7899 жителів (на сьогоднішній день – 7070 жителі). Економіка селища продовжувала розвиватись.

Станом на 1885 рік була сформована Воронізька волость – адміністративно-територіальна одиниця Глухівського повіту Чернігівської губернії. Станом на 1885 рік, волость складалася з 30 поселень, 14 сільських громад. Населення — 8815 осіб (4361 чоловічої статі та 4454 — жіночої), 1497 дворівих господарства.

Основні поселення волості станом на 1885 рік:

- **Вороніж** — колишнє державне та власницьке містечко при річці Осоті за 35 верст від повітового міста, 2824 осіб, 549 дворів, 6 православних церков, поштова станція, 4 постійних двори, рейнський погріб, 9 постійних будинків, 19 лавок, бурякоцукровий завод, базари по понеділках та п'ятницях, 3 ярмарки на рік: 15 травня, 15 серпня, 21 листопада. За 10 верст — винокурний завод з водяним млином.
- **Гамаліївка** — колишнє власницьке село при річці Шостка, 285 осіб, 52 двори, Гамаліївський монастир з 2 православними церквами, постійний двір, постійний будинок.
- **Локотки** — колишнє державне та власницьке село при річці Шостка, 1450 осіб, 261 двір, православна церква, 2 постійних двори, 2 постійних будинки, лавка, ярмарок, винокурний завод.
- **Макове** — колишнє державне та власницьке село при річці Шостка, 744 особи, 134 двори, православна церква, школа.
- **Собичеве** — колишнє державне та власницьке село при річці Шостка, 1535 осіб, 206 дворів, православна церква, каплиця, школа, постійний двір, 4 постійних будинки.

Деякі поселення волості 1859 року:

- **Вороніж** — містечко, 3516 осіб (1713 осіб чоловічої статі та 1803 — жіночої), 527 дворівих господарств, 7 православних церков, приходське училище, ратуша, поштова станція, 3 ярмарки, базари, 2 винокурних заводи, 2 цукрових заводи.
- **Курдюмівка** — хутір власницький при річці Есмань за 27 верст від повітового міста, населення 32 особи (15 осіб чоловічої статі та 17 — жіночої), 6 дворівих господарств.

Станом на початок 1902 року, волость складалася з 27 сільських громад.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I пункту 1.1

Можна виділити три етапи розвитку смт **Вороніж**:

1 етап – з моменту заснування (кінець Хст) до його значення монголо-татарами (приблизно в 1237-1239 роках);

2 етап – початок XVII століття – 1918 рік (фактично період Царської Росії);

3 етап – 1923 рік – 1991 рік.

4 етап 1991 рік – початок ХХІ століття.

Можна зробити висновок, що поселення на місці Вороніжа періоду Київської Русі існувало і далі, проте в якій якості ми не можемо стверджувати. На картографічних матеріалах того періоду його не зазначено. Отже, або поселення було занадто мале, або не несло жодної оборонної функції. На ці запитання відповіді можуть дати виключно археологічні дослідження території.

Карта Черниговской губернии 1808р

рис. 10

1.2. ПРИРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОСТІ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СВОЄРІДНІСТЬ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОСТОРОВОЇ ПОБУДОВИ СМТ ВОРОНІЖ

Природна основа поселення є найбільш тривалою у своєму геолого-морфологічному вимірі. Тому власне характер та уклад природної основи задає планувальній структурі поселення у її зародженні, генезисі та розвитку неповторний характер, зберігаючи упродовж тривалого часу континуїтет автентичного простору. Натомість, рослинність та гідрографія у ході еволюції найбільше потерпають від антропогенного тиску. Так, суттєво зменшуються, розриваються, дрібніють і зникають масиви пралісу, великі заліснені території, залишаючи свою присутність у парках, скверах, поодиноких деревах-пам'ятках, розчиняючись у санітарно-захисних зонах пром підприємств, обсаджених вулиць, озелененні мікрорайонів.

Водні ресурси.

Водні ресурси представлені річкою Осота протяжністю по території селища близько 4,1 км. На річці наявні два ставки площею водяного дзеркала 18,3 га та 12,5 га. Умови використання водних ресурсів сприятливі для організації місць відпочинку на воді, водного туризму.

Ґрунти

Ґрунтовий покрив смт. Вороніж представлений такими типами ґрунту: пісок і глина. Переважають типи ґрунтів: дерново-підзолисті; темні сірі опідзолені; торфово-болотні. Умови використання земельних ресурсів задовільні. Забруднення ґрунтів промисловими викидами – відсутні. Використовуються згідно цільового призначення. Мінерально- сировинні ресурси промислово не розробляються та не використовуються.

Рослинний та тваринний світ

Особливо природно-рекреаційні ресурси на території селища відсутні. Ліси або парки на території селища – відсутні. Природна рослинність території сильно змінена господарською діяльністю. Більша частина луків є різнотравно-злакові або чисто злакові низьковрожайні луки, на яких переважає типчак та тонконіг. Також зустрічаються сосна, вільха, береза бородавчата, вишня садова, в'яз листовий, в'яз гладкий, граб звичайний, груша звичайна, дуб звичайний, верба вавілонська, каштан кінський, клен-явір, горіх волоський, кущі - акація жовта, айва японська, барбарис звичайний, бузина чорна, кизильник, садовий жасмин.

Тваринний світ представлений поліським та лісостеповим фауністичним комплексом. Основні види тварин: їжак, кріт, білка, куниця, борсук, заєць, землерийки, миші, дятел, сова, домашній горобець, жайворонки, земноводні, рептилії, комахи.

Геологічна будова

Сумська область розташована в межах двох природних зон –Лісостепової та Поліської. Рельєф області представлений рівниною із середніми відмітками височини 140-180метрів. До 90% всієї площі області займає територія низовини (до 200метрів) і лише у східній частині спостерігаються окремі масиви з абсолютними відмітками височини більше 200метрів.

Поверхня території досить рельєфна, являє собою хвилясту рівнину, розчленовану широкими долинами численних річок, ярами та балконами. За особливостями рельєфу територію поділяють на 3 геоморфологічні зони: Поліську низовину, Полтавську рівнину та Середньоросійську височину. Поліська низовина, що займає крайню північну частину Сумщини– це знижена рівнинна територія. Близько половини площі низовини в межах області припадає на долину річки Десна. На Полтавській рівнині знаходяться центральна та південно-західна частини області. З півночі рівнина обмежена річкою Сейм, а на півдні та заході виходить за межі області. Південно-східна частина області та територія між Поліською низовиною та річкою Сейм розташована на схилах Середньоросійської височини.

Надра краю багаті на різноманітні корисні копалини. Серед них найбільш важливе значення має паливно-енергетична сировина: нафта, природний газ, торф, а також неметалеві корисні копалини: фосфорити, кам'яна сіль, кварцити, крейда, мергель цегельна сировина, будівельні піски і камінь.

Гідрогеологічні умови

Гідрогеологічні умови району характеризуються наявністю водоносних горизонтів у відкладеннях четвертинної, неонової, палеогенової, крейдяної систем і в породах докембрію.

Основними водоносними горизонтами для централізованого водопостачання є бучацько-канівський, сеноманський та горизонт тріщинуватої зони кристалічних порід докембрію. Джерелом децентралізованого водопостачання є водоносні комплекси лесоподібних та флювіогляціальних

відкладень. Глибина шахтних колодязів до 15 м. Джерелом живлення водоносних горизонтів є атмосферні опади і ґрунтові води. За хімічним складом води гідрокарбонатно-магнієво-кальцієві.

Глибина промерзання ґрунту 120 см. Клімат помірно-континентальний із середньорічною температурою +8С.

Середня за рік відносна вологість 78 %. Середньорічна кількість опадів –607мм/рік. Глибина промерзання –1,20м. Клімат місцевості характеризується помірною холодною зимою та теплим літом. Рельєф рівний, спокійний.

Ґрунтові умови- темно-сірі опідзолені ґрунти. В геологічній будові приймають участь пилуваті і піщані лесоподібні суглинки, які і становитимуть природну основу для фундаментів. Ґрунтові води залягають, в основному, на глибині більше 3 м.

Із сучасних фізико-геологічних процесів тут слід відмітити просідання ґрунтів.

Із фізико-геологічних процесів, які спостерігаються на даній території, слід відмітити:

– високий рівень стояння ґрунтових вод і його значний підйом під час паводків та злив, підтоплення та заболоченість;

Цей рельєф ускладнює прокладання доріг і комунікацій, потребує заходів з інженерного підготовлення території.

Інженерно-геологічні умови смт Вороніж Сумської області досить цікаві. Область на північному сході розташована на околиці Воронежського кристалічного масиву. Велика частина території входить у Дніпровсько-Донецький авлакоген. Геологічне та гідрогеологічне складення в різних частинах області відрізняється один від одного. Воронежський масив заходить вузькою смугою, шириною до сорока кілометрів. Абсолютні відмітки 200-240 м. Височина знижується на південь і південний захід. Докембрійські кристалічні породи перекриті опадами карбону, крейдової системи, палеогену, неогену і четвертички. На сході і північно-східній частини оголюються або мають неглибоке залягання опади крейдової системи. Палеогеновий і неогеновий складені глинисто-піщаними глинистими осадами.

Рельєф хвилястий, складений пісками, супісями, залишеними льодовиками.

До менш сприятливих місць для будівництва в Сумах відносяться: річкові долини і балки з кутами схилів від десяти до двадцяти градусів, алювіальні піски з лінзами супіску, суглинка. Неглибоке залягання ґрунтових вод до трьох метрів. При проектуванні важливо враховувати рівень залягання підземних вод.

До найбільш несприятливих місць в смт Вороніж для будівництва є: схили з кутом нахилу більше двадцяти градусів, заплава річки, дно балки. По дуже крутих схилах, складеною суглинками супісями, легко виникають зсувні процеси. А заплави річок схильні до паводків.

Такі ґрунти постійно зволожені, через що погіршується їх несуча здатність. Також останнім часом в селищі рівень підземних вод підвищується в заплавах річок. У зв'язку з цим у ряді припойменних районів підтоплення спостерігаються.

У межах смт Вороніж ділянки відсутні об'єкти, які забруднюють повітря, ґрунт і водні об'єкти.

Ступінь антропогенних перетворень природного ландшафту у процесі містобудівного розвитку

Просторово-ландшафтні комплекси у планувальній структурі Вороніжа представлені у вигляді двох кілець і декількох клинів. Внутрішнє, „мале” бульварне кільце, сформоване вулицею Садова, на місці колишніх фортифікацій XVII – XVIII.

Іншим важливим композиційним фактором є збільшення поверхні озер на річці Осота.

1.3. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту

Як уже зазначалось, через недостатню дослідженість і брак джерельної бази найбільш ранні історичні та містобудівні етапи розвитку м. Львів важко піддаються реконструкції. Початок відносно безперервного існування поселення припадає на Хст. (про це свідчать археологічні джерела) і пройшло воно у своєму історичному та містобудівному розвитку наступні етапи:

I етап - X – сер. XIII ст. – характеризується існуванням на території Вороніжа т.з. «гнізда поселень», які були неукріпленими.

На XI-XIII ст. припадає розширення сельбищної території. В районі перехрестя двох згаданих вище торгівельних шляхів утворилася площа торговиця – поселення.

II етап – початок XVII століття – 1918 рік

Цей період пов'язується з функціонуванням населеного пункту як поселення Царської Росії. У цей період розвивається і ускладнюється містобудівна структура Вороніжа. На узвишші, де на попередньому етапі існувало тимчасове укріплене сховище, були зведені укріплення і забудова

Через топографічні умови, як вважають дослідники, ці укріплення мали двочасну структуру – на верхній західній терасі розташовувався дитинець, на нижній південній – «пригородок» або «окольний город». Укріплення були дерев'яно-земляними. Територія поселення на правому березі р.Осота на даному етапі була трансформована у торгово-ремісничий посад, який, вірогідно, також був захищений дерев'яно-земляними укріпленнями по периметру. В'їзд на територію «пригородку» здійснювався через нього. Тобто посад, окрім традиційних для нього торгівельних та ремісничих функцій, фактично був першою лінією в системі оборони міста, не рахуючи сигнальних оборонних пунктів на підступах до нього.

Спорудження укріплень посаду та «города», прокладання комунікацій між ними призвели до розвитку та ускладнення містобудівної структури, в основі якої і надалі лежав ландшафтний принцип. Окрім того, на цьому етапі склалася архітектурно-просторова композиція цієї найбільш стародавньої частини міста, домінантами та акцентами у якій, окрім укріплень замку та «города», виступали сакральні споруди – Миколаївська церква, Троїцька церква, Успенська церква, Покровська церква, Трьохсвятительська церква, Спасо-Преображенська церква, Михайлівська церква.

Розміщення згаданих вище сакральних споруд на розлогих теренах засвідчує, що Вороніж був значним поселенням з оборонними спорудами і системою опорних і сигнальних пунктів навколо, які підгороддя та торгово-ремісничі посади. Кожна складова цього урбаністичного утворення була гармонійно поєднана з іншою. Водночас виразно простежується соціальна диференціація цих складових, виділення елітної частини та підпорядкування їй інших.

III етап 1923 рік – 1991 рік. – розвиток міста у період, коли Вороніж входив до складу УРСР та СРСР і на усі сфери його життя були поширені тенденції і характерні риси, притаманні соціалістичному ладу і режиму, в тому числі у таких галузях, як містобудування та архітектура.

VI етап – 1991 – поч. XXI ст. - містобудівні зміни періоду незалежної Української держави.

Після розпаду СРСР у 1991 р. почалися радикальні, хоча і неоднозначні зміни в усіх сферах суспільно-політичної та економічної діяльності.

Це мало як соціально-економічні наслідки – зменшення економічного потенціалу міста, безробіття, так і містобудівні – на поч. XXI ст. почала проводитися реконструкція територій, досить часто без врахування існуючої інфраструктури та параметрів традиційного середовища, яке їх оточувало.

Зняття обмежень на індивідуальну забудову викликало її стрімкий розвиток у передмістях Вороніжа: частково це було нове будівництво, частково – реконструкція з розбудовою вже існуючих, подекуди цінних зразків віллової забудови поч. XX ст., 30-х рр. XX ст. зі зміною їх об'ємних та висотних параметрів, розпланувальної структури, архітектурного вигляду.

Зі зміною політичної системи почалося відродження церковного життя. Більшість історичних храмів була повернута релігійним громадам (щоправда, не завжди тим, у яких свого часу була відібрана). Відбулося руйнування башти біля станції «Терещенська».

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ смт ВОРОНІЖ

2.1. АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СЕЛИЩА

Просторовий і візуальний аналіз ландшафту та етапів містобудівного розвитку дозволяють визначити характер і спрямованість еволюції планувальної структури поселення, обумовленої його природними, соціальними, економічними, історичними, культурологічними, фізіографічними особливостями.

Вороніж є поліфункціональним поселенням, у якому присутні функції ремісництва, промисловості, оборони, освіти, культури, а також аграрні. Основою розвитку поселення віддавна була торгівля, ремесло, обслуговування потреб торгових шляхів, що проходили через поселення.

Важливим для фізіографії поселення є характерні природні умови, які заклали основу його містобудівного розвитку. На складання планувальної структури Вороніжа впливали природні, оборонні, функціональні, соціо-демографічні та інші чинники.

Заснування Вороніжа як поселення пов'язане з князівським часом і виникненням поселень в долині річки Десна і околицях. Традиційна планувальна структура, підпорядкована похилому рельєфу, зі своїм центром – ринковою площею на перетині шляхів. Природний рельєф максимально використовувався як оборонний засіб (круті схили) та засіб комунікації (пологі схили для доріг і узвозів).

Шляхи прокладалися, дотримуючись природних особливостей терену, обминаючи водні перешкоди так і надто пласкі місця. Основними історичними шляхами та дорогами того періоду, що дотепер залишилися у розплануванні поселення, є: вулиці Новгород-Сіверська (на Новгород-Сіверський та Стародуб), Івана Абрамова (на Шостку), Глухівська (на Глухів), Колесникова (на Кролевець) та Садова (на місці старих валів).

Збільшення кількості населення, розвиток ремесел, торгівлі, розбудова замку спричинились до росту поселення, його території. Для влаштування Вороніжа з регулярною структурою активно використовувалися природні елементи – рельєф і гідрографія.

Осота і її багниста заплава добре захищали поселення з південного боку. Торгові площі, міські вулиці і незабудовані вглиб парцелі складали відкриті міські простори.

Східна брама земляного, колового укріплення стояла на крутому березі Осоти, за 20-30 метрів від її русла. Майже біля самої брами починалася гребля Пішовця, а за греблею — пряма дорога прямувала в далечинь, правдоподібно в Синельників лісний масив, до джерел обох Есмань, Шостки та Осоти.. Від Клишківського хутора, що одразу ж за Воронежем ліворуч дороги, більше хуторів понад дорогою, аж до Собичева, нема. Праворуч дороги є хутори, Конотипців, Красний та Гутка, але вони стоять осторонь від дороги.

Із заснуванням козацької столиці в Глухові, від східної брами, зразу на лівому березі Осоти, починався новий Глухівський шлях. Терещенко, збудувавши цукроварню, ліворуч від дороги та шляху, вимостив цей шлях камінням від західної брами через усе вороніжське укріплення, до воріт цукроварні. Від східної брами, Садовою вулицею, аж за Вороніж до ланів із цукровими буряками. Новий Глухівський шлях також було вимощено каменем до станції Терещинської. Після удосконалення цукроварні, десь на початку сторіччя, від тієї станції Терещенко Глухівським шляхом проклав був вузько-коліяну залізницю. У 1933-му році зі станції Терещинської до цукроварні було прокладено ширококоліяну залізницю навпрошки через Покрівщину, не пощадивши навіть покійників на Покрівському кладовищі.

Ворота цукроварні були навпроти Глухівського шляху. Чи шлях починався від воріт цукроварні, напевно сказати не може. Праворуч шляху на похилому березі Осоти була пожежня цукроварні й Терещинкова волоня, де відгодовували рогату худобу на м'ясо буряковим жомом. За волонною відгалужувалась дорога на Бабаківку та до нового Путивельського шляху. Ліворуч, метрів за двісті від воріт цукроварні, стояла заводська лікарня, про яку я вже згадував на початку цього оповідання. За лікарнею - церква св. Покрови, з розлогим старовинним кладовищем, засадженим тепер садом.

Притока Осоти, Гутка, майже пересохла, а під час більшого дощу та навесні широко розливається, тому ліворуч шляху є з півкілометра незабудованого простору. Праворуч шляху береги Гутки багато вищі і тут незабудованого простору не більш як півсотні метрів. За Гуткою, шлях звертав на північ, там на широкому піщаному ярку деякий час на початку сторіччя, діяв хімічний завод, що виробляв сірчану й соляну кислоти. Якщо вірити московській пропаганді,

занечищував цілий Вороніж. Під час першої світової війни завод перенесли в Шостку, і він перестав занечищувати околицю.

Залізниця переривала шлях на станції Терещинській; тепер, щоб переїхати залізницю, треба об'їздити поза стрілки станції, десь близько кілометра зайвої дороги.

За залізницею ліворуч шляху – Оселедців хутір, а праворуч колись була Соколітальна діброва, віковична дубина. Тепер не дуже родюче поле й Дорошенків хутір, заснований нащадком гетьмана Дорошенка після прокладення Глухівського шляху через діброву. Хуторяни Дорошенкового хутора – незаможні козаки - побудували свої господарства зрідка по обох боках шляху на протязі майже кілометра. Наприкінці хутора вже починаються піски Приесманського лісу. Праворуч шляху все ще росте хвоя, а ліворуч переважає дубина. Там подалік від шляху мешкають хутором Носи, Копи та одна родина Бардака-Бардакова. Від Дорошенкового хутора до Курдюмівки — добрих два кілометри дороги лісом.

Хутір Курдюмівка, розташований на обох боках Есмані, існував ще задовго до прокладення Глухівського шляху через нього. Тому хутора треба розшукувати по бічних дорогах, на правобережжі між дубовим лісом, а на лівобережжі - на розлогому лузі. До села Землянки від Курдюмівки приблизно три кілометри, з перелісками та з неширокими галявинами з більшими чи меншими хуторами, і чотири кілометри розлогими, рівними й родючими ланами.

Шляхом через Землянку й Чорторії, до Глухова, я йшов пішки тільки один раз, багато не розглядаючись по околиці й людських поселеннях. Чорторії від Землянки може за три-чотири кілометри, але в околиці села розлогі лани починають бути хвилястими і згодом поперетинаті глибокими ярами.

На підступах до Глухова є села — Полошки та Обложки, розташовані по глибоких ярах, де добувають високоякісний фарфор, але чи села розположені обабіч цього шляху, чи того, що з Глухова йде до Путивля, напевно не скажу.

Північна брама стільки вихід з колового укріплення над берег Гудимівки; певний доказ про те, що наші предки, закладаючи Воронізьке укріплення, ще не мали сухопутного сполучення з околицею та будували своє укріплення, суворо дотримуючись геометричної форми та географічного розположення.

Теперішній Шосткинський шлях, а колишні дороги до козацьких виробень пороху на річці Шостці й до поселення Сівська, мають переїзд через Гудимівку приблизно на півдороги між Північною та Східною брамами.

За Гудимівкою від шляху відходить дорога до воронізького кутка Куреня-Кулішівки. Куток прозивали Куренем, бо тут «варили» куліш, борщ, кашу та страву нашу. Кулішівкою, звали тому, що вороніжці шанували й шанують пам'ять свого земляка Панька Куліша.

Праворуч від дороги над вуличкою невідомої назви була церква Трох Святих, яку зруйнували новітні вандали вусатого хана Йоськи. Децо далі, праворуч від дороги, було господарство Панька чи тільки його близьких родичів, напевно сказати не можу. Біля Кулішівки, на переїзді зупиняються робітничі потяги, що відвозять вороніжців на працю в Шостенських заводах та привозять їх додому після праці. До цього переїзду, з Микільщини та самого центру Воронежу ближче, ніж до станції Терещинської, але ні залізниця, ні шостенські працедавці не подумались нап'яти хоч невеликого захисту для робітників, які чекають на потяг у негоду та спеку. Влада, кажуть, робітничоселянська, а турбота за добробут робітників та селян – хамська.

Постояти на цьому переїзді 10-15 хвилин у негоду, без будь-якої пропаганди, переконаєшся в хамстві влади та порядків.

За переїздом, побережжя Осоти розлоге й менше похиле. Земля піщана, поросла молодою хвоїною та кущами. Дорога, позначена мало вживаними колоїнами, відходить кудись у верхів'я Осоти.

Відгалуження на Сівск. від Шостенського шляху тепер немає. За Воронежем є польова дорога, якою можна доїхати до переїзду через залізницю Терещинська-Шостка, а за переїздом ще залишився відтинок шляху з придорожніми вербами, аж до села Локоток. Від Воронежу до Локотоку околиця рівна з урожайною землею розлогих ланів. Там навіть шлях ширший, але піщаний із переїздами через мілкіші та глибші яри, зарослі хвойовими лісами. Перед селом Гамаліївкою яри стають крутіші та глибші, але я далі Гамаліївського жіночого монастиря цим шляхом не ходив і не їздив.

Дорога до козацьких виробень пороху над річкою Шосткою була покручена та обсаджена зрідка вербами. Теперішній шлях від Воронежу до Шостки рівний, широкий і частково вимощений камінням, а частково посипаний жужелицею з воронізької цукроварні. Околиця по обох боках шляху рівна, земля врожайна і пригожа для вирощування цукрових буряків та багатого врожаю зернових культур. За кілометр перед Шостівським передмістям, Петухівкою, праворуч шляху - невеликий піщаний горб, під яким збудовано летовище. Ліворуч, біля самої Петухівки — нове кладовище, започатковане братською могилою загиблих робітників заводу ном. 9 підчас вибуху пороху влітку 1937-го року.

Передмістя Петухівка розташоване на піщаних горбах і відокремлене від поселення Шостки залізницею, що колись пов'язувала Ворожбу з Новгород-Сіверським, а тепер сполучає Пирогівку з станцією Терещинською.

За залуницею, до першої п'ятирічки, був піщаний пустир, на якому відбувались базари підчас НЕПу. На початку здійснення плану першої п'ятирічки базар з пустирища перенесли за місто над шлях на Пирогівку, а праворуч від шляху на пустирі побудували чотири чи п'ять багатоповерхових корпусів-будинків для Хімічного інституту. Під час німецької окупації в цих корпусах приміщувалось німецьке військове командування, правдоподібно фронтових частин та Гестапо. Про морд 260 моїх земляків німцями, на спілку з московсько-більшовицьким підпіллям, я вже згадував, але скільки ще жертв більшовицькофашистівського терору хоронять ці піски шостівського пустирища, я напевно сказати неможу. Але жертви в піску напевно є, бо «спеціалісти» від морду не соромляться топтатися по могилах своїх жертв.

Ліворуч від шляху на пустирищі був збудований хлібозавод, велику пекарню, для забезпечення печеним хлібом населення всього Шосткинського району.

Від Воронежу до Чорних Ліз віддаль більш як 20 кілометрів, шлях прямий, місцевість рівна, лани широкополі, врожайні. На цих ланах мої земляки вирощували колосисті жита й пшениці на рівні людських рамен. Цукрові буряки – завбільшки з людську голову. За планом першої п'ятирічки, кілометрів за три від Воронежу, праворуч шляху, влада збудувала «зразкове» соціалістичне «Радянське господарство», мовою пропаганди – радгосп ім. Г. Петровського, а ліворуч шляху, десь біля Чорних Ліз, його відділ ім. С. Косіора.

На початку свого господарювання, ці «зразкові» радгоспи позаорювали межі між ланами та рови понад шляхом, щоб не заводилися на них бур'яни. Порубали верби над шляхом, щоб не було де ховатися «куркульні» та всяким «ворогам» радянського господарювання.

Погосподарювавши тільки не повних п'ять років, «зразков» радянське господарство імени Всеукраїнського Старости Григорія Івановича Петровського завошивило, закоростилося. Безмежні лани позаростали бур'яном і будяками. Трактори, куплені в сполученоштатського капіталіста Форда за золото, попсувалися й поржавіли, залишені на ланах зимувати.

Навесні 1935-го року радгосп ім. Петровського та його відділ ім. Косіора опустіли. Новгород-Сіверський шлях заріс бур'яном. Своїх широкополіх ланів вороніжці неспроможні були обробити, навіть з допомогою тракторів машино-тракторної станції (МТС), а до Новгород-Сіверського не було чого ходити чи їздити, бо саме місто вже більше до Сіверщини не належало та й мосту через Десну вже не було – аж до німецької окупації.

Широкий шлях, що має свій початок від західної брами, дехто називає Клишківським, але це зовсім безпідставно. Колись, якщо й була якась дорога від Західної брами, то вона правдоподібно йшла через теперішні розлогі лани, а тоді, можливо, й через дрімучі ліси до бережжя Десни, де колись існувала так звана Мізинська культура, де знаходилася стоянка наших предків — Мізин, а не до села Клишок. Тепер чи, скажімо півсотні літ тому, цей шлях обривався з кінцем воронізького кутка, Пробитівки. За Пробитівкою шлях розділявся на кілька доріг, одна з них йшла понад полем до Духовної левади, де сполучувалася з дорогою до Клишок від Південної брами.

Західна брама виходила на берег болотистої Пробитівки. Прокладаючи шлях, вороніжці праворуч від шляху засипали болото Пробитівки, заселили його оселями, використовують землю під городи й садки, а дощова й весняна вода стікає шляхом у заболочену Пробитівку, ліворуч від шляху. Над болотом Пробитівки була ветеринарна лікарня Сніжки, по якій у вороніжців мабуть уже й слава забулася. Від лікарні до поля понад шляхом були побудовані господарства незаможних вороніжців, досить густо, з двома вуличками поміж ними. Праворуч від шляху були господарства заможніших вороніжців. в одному з таких господарств, після розкуркулення, влада влаштувала

маслозавод, а в іншому – Воронізьке лісництво. Праворуч також була вуличка, що сягала Микільського кладовища.

Клишківське відгалуження дороги - це фактично продовження перехресної та кінцевої вулиці цього короткого, хоч і широкого шляху.

Через молоду хвойову посадку проходить дорога до хутора Ушинського, чи тільки до військового польового летовища, (тимчасового), мені невідомо.

Червоноармійці біля цієї молоді хвоїни збудували сигнальну вишку, ще десь в 1935-му, або в 1936-му році, але летовищем і підчас війни не користувалися. За німецької окупації німці на цьому летовищі мали літаки, але скільки, якого типу та призначення, не доводилось про це чути чи знати.

Південна, як і Північна брама, була споруджена над широким болотистим берегом Пробитівки. Прокладати від неї дорогу чи навіть топтати стежку через багнисте широке болото, було зовсім без потреби, коли метрів за сотню на захід від брами був надійний з піщаним дном брід. Тому-то Південна брама є ще одним незаперечним доказом старовинності воронізького колового укріплення, спорудженого за астрономічним розрахунком, а не з розрахунку господарських потреб.

З часом на просохлому болоті, навпроти брами, був споруджений двоповерховий житловий будинок, а на березі Пробитівки - простора цегляна, з цементовими ваннами для купання, хозарська лазня. Як і хто використовував цю лазню, для мого опису не важливе. Важливе те, на мою думку, яку роль відіграла ця лазня під час так званої «перебудови народного господарства на соціалістичний лад», або простіше на початку руїни сільського господарства України, чи як тоді казали люди «Второго Крепосного Права (большевиків)», що було рівнозначне зі скороченою назвою Комуністичної Партії - ВКП(б). «Відкритим, прямим і демократичним» підняттям рук у 1928-му році воронізькі комнезами вибрали головою Воронізької сільської ради Шльому драгеля, сина воронізького рабина й заслуженого чекіста Держинського.

Колись старий, а тепер новий Путивельський шлях, разом із дорогою до Клишок, починався півсотні метрів на захід від Південної брами. Через Пробитівку був збудований довгий, неширокий місток із підсипаною до нього з обох боків невисокою гребелькою. За містком дорога до Клишок відходила праворуч, минаючи невеликий піщаний горб, на якому була раніше невелика дерев'яна церква св. Трійці. Тепер там залишилось кілька могил з намогильними каменями та похилений дерев'яний хрест на місці престолу св. Трійці.

Дорога до клишок коротка й не цікава; до того, я вже про неї згадував і в Клишках «був». Ліворуч від шляху піщаний горб забудований густо дворами вороніжців. Праворуч будинок і двір колишнього парафіяльного поля. До 1930-го року тут була воронізька поліклініка, а після того – помешкання службовців цукроварні. За колишньою церковною садибою чомусь викопали між шляхом і дорогою до Клишок глибоке й вузьке глинище. Від шляху у глинище можна було заїздити возами, а біля клишківської дороги воно було обривисте, не менш як 5-6 метрів глибини. Коли й навіщо викопали це глинище, не так то й важливо було нам, школярам. Важливе було те, що там було вільно грати ум'яча навіть ранньої весни, коли ще й не вихнула земля. У глинищі піщане дно завжди було сухе.

Березовий Гай простягався між Осотою та Есманню й досягав Пристані на правобережжі Есмані. На лівобережжі, дещо нижче від Пристані аж до боліт, прилягала займа, обкопана з обох боків смуга лісу з землянками, копанками, колодязями та захоронищами для худоби. Таким чином, Березовий Гай і Займа могли бути передньою обороною Воронежу.

Стару дорогу до Березового Гаю заорали тракторами радгоспу ім. Петровського, а над нею, виправленою і рівною, кілометрів за п'ять від Воронежу радгосп ім. Петровського збудував свій відділ ім. Чубаря. Цей відділ у 1935-му році став третьою бригадою колгоспу ім. Другої п'ятирічки, а від 1937-го року — колгоспом ім. Папаніна. Підчас німецької окупації хуторяни колгосп ім. Папаніна перейменували на хутір Копань.

Урочище Березовий Гай тепер можна розпізнати по невеликому заболоченому місці з двома неглибокими копанками, що знаходяться на полі, між клишківським колгоспом ім. Калініна й хутором Копанню.

З часу винайдення колеса та поширення сухопутного зв'язку, Дідівщина стала, так би мовити в'їзною брамою до Воронізького оборонного району. Від Дідівщини на схід до Задунового озера чи й далі, та на захід до Наддеснянського луку, була споруджена лісова оборонна смуга Займа,

зровами-окопами, землянками, копанками, колодзями, загонами для коней і худоби й тому подібних дерев'яних і земляних споруд, потрібних для оборони перед ворогами. Над дорогою, правдоподібно, були курені для озброєних людей, а в глибині Займи — люди, поселені окремими оселями чи невеликими хуторами. Вони опікувались цими спорудами, наглядали за їхньою справністю. З пожвавлення руху по Мостівщанській дорозі, у зв'язку торгівлею, товарообміном, родовими й військовими зв'язками між окремими частинами Сіверщини, на Дідівщині в Займі поселено невеликими хуторами й потрібних ремісників, для потреби подорожних. Займа зарясніла теслярами, що майстрували вози та сани, колесниками, бондарями, кожум'яками, шевцями, кравцями, шорниками, шаповалами, лучинниками, рибалками, бортниками і тому подібними ремеслами, аж до шинкарів включно. Розташування Дідівщанських хуторів, прізвища хуторян та їхні заняття на прожиток - найкращий доказ мого твердження.

Старий Путивельський шлях — це вже княжа дорога, якою пов'язували Путивель з Новгород-Сіверським, через Дідівщину, Пристань, Клишки й так далі, та Дідівщиною, Воронежем і далі.

Новий Путивельський шлях — це вже козацький. Пряміший, ширший та для козацьких потреб пристосований.

Мостівщанську дорогу хрещатинці частково знищили своїми нивами. Розігнані християнськими київськими князями, мешканці з якихось причин свого Зареття не відновили. Польські загарбники, замість Зареття, дещо на південний-схід від нього, в 1601-му році заснували Кролевець.

Старий Путивельський шлях на Хрещатику широкий і рівний, але самих хрещатинців над шляхом мешкає небагато. На протязі майже двох кілометрів шляху буде 30 два десятки дворів. До війни Хрещатик також мав свою окрему сільську раду, колгосп і кооперативну крамницю. Після війни, Хрещатик залучили до Білогривської сільської ради та навіть злучили колгосп з білогривським.

Хрещатицька земля мало родюча, простягається невеликими нивами поміж болотистих рівчаків та перелісків. За Хрещатиком лісо-охоронна смуга Реті шириною, мабуть, кілометрів три або й чотири. У лісі шлях перетворюється в звичайну лісову дорогу, біля хутора Товстухів проходить піщаними горбами. На Гатяковому хуторі поєднується з новим Путивльським шляхом.

Перед початком визвольної боротьби у Воронежі були три церковно-приходські школи, земська, міністеріяльна та сільськогосподарське училище. Свято-Покрівська та Свято-Миколаївська церковно-приходські школи мали тільки по дві кімнати для навчання. Свято-Спаська - сім. Земська - три. Міністерська - це була школа-гімназія в будинку Писаревички, але скільки навчальних кімнат там було, мені не відомо. Сільськогосподарське училище в приміщеннях маєтку Левши (по-воронізькому Лювши) – це своєрідний технікум із трирічним навчанням агрономів, але в якій кількості — не знаю.

Після 1920 р. освітою вороніжців турбувалася семирічка імени Панька Куліша на основі вище згадуваних класних приміщень, та чотирокласного будинку поміщика Гудими. Левшинська сільськогосподарська школа, без зміни кількості учнів, далі продовжувала навчати вороніжців аграрного господарства на своїй землі.

Перед початком колективізації, загальної руїни господарювання та нищення вороніжців, п'ятирічними планами, для семирічки було заборонено вживати ім'я Панька Куліша. Будинок Писаревички відібрано від семирічки для лікарні, а взаміну для семирічки за Писаревиччин будинок приділили трикласний будинок лікаря Ліщинського. На початку 1931-го року ліквідовано Левшинську сільсько-господарську школу, а приміщення школи передано Шостенському воєнкоматові для навчання військової вмілості допризовників Червоної армії.

Санітарними умовами вороніжців та їхнім здоров'ям, до початку руїни п'ятирічними планами, опікувались три лікарні й поліклініка. Земська лікарня містилася в дерев'яному будинку над Новгород-Сіверським шляхом. Лікарня цукроварні, містилася у чималому, двоповерховому, кам'яному будинкові, над Глухівським шляхом. Біля неї був чотирохквартирний будинок для лікарів. Лікарня залізничників містилась у дерев'яному будинку біля станиці Терещинської і мала, мабуть, не менш як п'ять-шість кімнат.

Поліклініка приміщувалась у колишньому будинку СвятоТроїцької парафії над Путивельським шляхом.

Скільки та в якій лікарні чи поліклініці працювало лікарів акушерок і санітарок та скільки вони мали ліжок для хворих, я навіть приблизно сказати не можу. Жодних відомостей про це ніде не зустрів. У перший рік мого навчання у воронізькій семирічці 1930-31 років там уже була одна лікарня в приміщенні Писаревиччиного будинку, з єдиним лікарем Рознятовським. Для хворих вороніжців у лікарні була одна чимала кімната, заставлена густо ліжками для чоловіків і дещо менша для жінок.

Окрім традиційних і культових розваг та обиходів, вороніжці мали великий оркестр з різних музичних інструментів для всенародніх розваг. Була бібліотека й читальня «Просвіта». Діяв театральний гурток, що ставив вистави переважно влітку в парку біля приміщення пожежної. Не бракувало окремих музик для вечорниць, гулів, весіль тощо. Між вороніжцями були бандуристи й кобзарі. На початку радянської влади вороніжці прибудували до будинку Шрамченків велику залу з коном, для вистав і висвітлення кінофільмів, називаючи всю цю будівлю «Нардомом».

Скільки та хто з вороніжців утратив завчасу життя, під час голодомору 1932-1933 року, напевно сказати не можу, але трупарня біля Писаревиччиного будинку, куди звозили трупи вороніжців і земляків з усієї України, «для санітарної обробки», не пустувала. Там у кінці травня 1933 року, посипавши вапном, додушили і мого батька, виснаженого голодом.

Німецька окупація Воронежу наприкінці серпня 1941-го року особливої шкоди йому не завдала. Було спалено дві автомашини на підступах до Воронежу, спалено кілька вантажних вагонів на станції та вбито кількох червоноармійців.

Історія міст і сіл, на стор. 615 записала:

Вони (тобто німецькі фашисти) закатували 64 жителі селища заарештували Ю. Кордю й В. Адаменка і після жорстоких катувань у липні

1942-го року розстріляли.» «Історичного» твердження заперечувати не стану, але для історії мушу підтвердити, що після поразки німецької армії під Москвою німецька військова комендатура з Воронежу була відкликана. Більшовицьке підпілля зробило «українську революцію» та оголосило у Воронежі «українську» владу під керівництвом Суботи як старости, а Яловенка як начальника поліційної станиці. Ця «українська» влада переводила арешти вороніжців, під закидом співпраці з радянськими партизанами.

Спалення хутора Гутки з його мешканцями руками власовців на початку березня 1943-го року, «ліквідація» партизанських гнізд у каменоломнях і «чистка» власовських частин у Свесі та Марчишиній Буді не були німецькою інтригою чи в німецьких інтересах. Це вже була очистка терену перед поновною окупацією, загонами Червоної армії, від майбутніх опірних гнізд протибільшовицьких повстанців та осіб, що можуть бути кандидатами на повстанців.

Знищення партизанських сховищ (бункерів), у лісі поблизу хутора Губарівщини, «поліцаями» хазяїна-старости й комісара А. Коржа-Корчика в одній особі, розірвання греблі пирощинського млина, мій арешт та морд Коржового зв'язківця лісника Журби також треба вважати акцією більшовицького підпілля «по очищенню терену» та усунення небезпечних осіб перед поновним «визволенням».

Перед евакуацією Воронежу наприкінці серпня 1943 року, німецькі та малярські військові частини особливої шкоди Воронежеві та вороніжцям не вчинили. 2 вересня частини Червоної армії заволоділи містом без бою і, як твердить Історія міст і сіл, стор. 615, «Одразу розгорнули роботу партійні і радянські органи». Про наслідки «роботи» писати не випадає, бо я, як кажуть у народі, «змотав вудочки завчасу».

Під час німецької окупації млин офіційно належав хуторянському господарству хутора Копані чи, вірніше, колишньому колгоспові ім. Папаніна, а неофіційно «хазяїнові» Коржеві. Хуторяни утримували млин у справності та платили сто трудовнів на місяць завідувачому млина та двом мельникам, а Корж - борошном, крупами та пшоном годував партизанів Сабурова та своїх. Напровесні 1943-го року більшовицьке підпілля та червоні партизани з власовськими частинами мали завдання очистити терен на лівобережжі Десни від партизанських укріплень і непевних осіб, що після поновної окупації терену Червоною армією можуть піти в підпілля, користуючись партизанськими укріпленнями й методами, — почнуть протибільшовицьку боротьбу. Виконуючи це завдання, Корж зі своїми посіпаками гранатами розірвав греблю ще перед повіддю, що й було причиною великої руйни греблі, але згодом виявилось, що його вчинок був передчасним. Дивізію лижників, що мала завдання оволодіти переправами на Десні, німецькі військові частини знищили в селі Івоті, а головні сили Червоної армії застрягли до літа на так званій курській дузі.

Німецькі військові частини, переправившись через Десну після полудня у вівторок **26-го серпня 1941-го року, окупували Вороніж** і виставили свої передні частини на правобережжі Есмани біля Писаревичевої греблі. Підготуватись до наступного просування своїх передових частин на південний схід німцям забрало тиждень часу, а Червоноармійському командуванню був час підтягнути свої частини для оборони на лівий бік Есмани.

Коли заснували нову козацьку столицю в Глухові, тоді козакам потрібний був і вигідний широкий шлях для сполучення з Воронежем і Новгород-Сіверським. Курдюмівську стару греблю було поширено, підвищено, а Носам і Копам було дозволено збудувати скриню на греблі та млин на три камені з крупорушкою та просянькою. Частина Бардаків не забажала напівдаремно працювати на колишніх своїх побратимів-козаків за півдарма і розселилася деінде. Козленки залишилися на Курдюмівці козаками з походження, а обездоленими через московську навалу на їхню предківську землю. Працюючи в поті чола колишніх своїх побратимів, а теперішніх московських вислужників, Козленки не тратили надії на «козацьку Матір» і складала шаг до шагу, гривенник до гривенника.

Парафіяльні храми будувалися пропорційно до кількості населення. Значна кількість храмів вказує на чисельність громади відповідного віровизнання та свідчить про кількість населення тогочасного Вороніжа. У XVIII–XIX ст. у Воронежі нараховувалося 6 церков.

- **Миколаївська церква**

Церква святого Миколая з приділом Святої великомучениці Варвари (нижній поверх Михайлівської церкви). За даними краєзнавця М.А.Андрєєва, церква з такою назвою була найстарішою у сотенному містечку Вороніж. Про церкву святого Миколая у містечку Вороніж є згадка в романі П.Куліша «Михайло Чернишенко, или Малососсия восемьдесят лет назад».

У 1776-1781 рр. На її місці (зараз перехрестя вулиць Пролетарської і Новгород-Сіверської) було побудовано двоповерхову церкву з каміння та цегли, з яких у попередні роки були збудовані стіни замку, який на цей час неодноразово руйнувався (*на тепер – Михайлівська церква*).

Є дві версії щодо архітекторів цієї споруди: 1) І.Г.Григорович-Барський (офіційна версія), 2) В.В.Растреллі (за даними краєзнавця М.А.Андрєєва, який при цьому посилається на Чернігівський церковний вісник №57 за 1915р.)

У 1931 р. приміщення було зайняте під склад солі місцевою споживчою кооперацією.

Знову освячена як церква 1981 р.

- **Троїцька церква**

Дерев'яна Троїцька церква була споруджена у Вороніжі у XVIII ст. за спогадами краєзнавця і літератора Грицька Сірика (США) Троїцька церква зведена коштами місцевих поміщиків Писаревичів. Знаходилась на підвищенні на розі нинішніх вулиць Леніна та Шевченка.

В сер. XIX ст. церква була перевезена з воронізької Троєщини до с. Пірогівка, де знаходиться і зараз. За переказами вороніжців, у цій найдавнішій у містечку церкві був дияконом Григорій Кулжинський - батько Івана Кулжинського (1803-1884) – педагога, письменника, вчителя М.Гоголя та Є.Гребінки по ніжинській гімназії.

На місці Троїцької церкви було кладовище, а пізніше – існував місцевий ринок. За останні 15 років місце забудоване приватним підприємцем (магазин, дозвіллевий заклад, жило тощо).

Документів стосовно цієї церкви в районі немає.

- **Успенська церква**

Успенська церква (за даними краєзнавця М.А.Андрєєва) або церква «Святої Пречистої» (за даними Сірика). Воронізький храм в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці побудований в 1833 р. Церква мала визначний іконостас – різьблений з позолотою, виконаний місцевим різьбярем Андріаном з Дорошенкового хутора, учнем М.Мурашко.

Знаходилась у селищі Вороніж на підвищенні на перетині нинішніх вулиць Садової та Карла Маркса.

Зараз це місце незабудоване. 1977 року на цьому місці був побудований знак на честь 800-річчя селища Вороніж у вигляді фортеці.

Дата закриття невідома. Успенська церква розібрана на цеглу в 1940-1941 роках.

- **Покровська церква**

Знаходиться на розі вулиць Київська та Куйбишева у селищі Вороніж Шосткинського району. Збудована у 1854 р. За переказами, збудована на кошти меценатів Терещенків.

В 1929 р. перебудована під клуб Воронізького цукрового заводу, з храму були зняті бані.

Відновила роботу, як церква у 2005 р., але реставрація не проводилася.

6 грудня 2014 року згоріла.

- **Трьохсвятительська церква**

Знаходилася на підвищенні на розі сучасних вулиць 25-го Жовтня та Комсомольської.

Дати побудови цієї церкви, її закриття і руйнації невідомі, але за згадками старожилів церква була розібрана ще до Другої Світової війни, в кін. 30-х рр. ХХ ст.

За спогадами Грицька Сірика цей храм за архітектурою схожий на Володимирський собор у м. Києві і побудований був на кошти місцевих поміщиків Іващенко та Кулішів. За переказами в цьому храмі 27 липня (за старим стилем) 1819 р. був охрещений видатний український письменник – уродженець Воронежа Пантелеймон Куліш.

Місце, де колись була Трьохсвятительська церква, тривалий час стояло пустою, і лише в кін. 90-х рр. ХХ ст. Місцевим бізнесменом був побудований магазин.

- **Спасо-Преображенська церква**

Мурована однобанна церква стоїть на локальному підвищенні лівого берега р.Осоти Іє архітектурною домінантою південного передмістя Вороніжа. Оточена одноповерховою садибною забудовою. На північний захід від церкви є великий став на р.Осоті, що забезпечує прямий візуальний зв'язок пам'ятки з історичним середмістям поселення і добрий огляд її з далеких видових точок.

Спасо-Преображенська дерев'яна церква у Вороніжі відома з 1691 р. Муровану на ін місці почали будувати коштом Михайла Шрамченка в 1783 р. за зразком Миколаївської церкви містечка Середина Буди. Збудовану церкву освятили 1791 р. (існує й інша дата освячення - 1797 р.). Поряд з церквою була дзвіниця. На початку ХХ ст. церкву значно розширили, прибудувавши з заходу трапезну та тридільний притвор з дзвіницею над середньою частиною. При цьому було частково зруйновано західне рамено первісного храму

У 1960-х рр. церкву закрили, а в 1970-х рр. зруйнували дзвіницю. Тоді ж зробили дерев'яні прибудови з північного та Південно-Східного боків, перетворивши церкву на склад. У 1990-х рр. будівлю повернули церковній громаді. В 2004 р. завершено реставраційні роботи, в перебігу яких внесено дисгармонійні прибудови та відтворено дзвіницю.

Пам'ятка невелика за розмірами, має хрещату симетричну структуру. До центрального двосвітного квадрату зі зрізаними кутами за сторонами світу прилягають удвічі нижчі прямокутні зі скошеними зовнішніми кутами рамена, перекриті коробовими склепіннями. Причілки Рамен увінчані трикутними фронтонами. Центральна вежа перекрита восьмилотковим зімкнутим склепінням й увінчана гранчастою банею з глухим ліхтариком і маківкою.

Архитектурний образ пам'ятки відповідає останньому, завершальному етапові стилю Барокко: стіни членують пілястри, вінчас антабмент з енергійно профільованим карнизом. апарність плочин пом'якшують скошені кути витончені профілі. Провінціальність архітектури всієї будівлі виявилася в застосуванні фільончастих пілястр у декорі підбатики, в обрисах аркових вікон, що за своїм рисунком не пасують до характеру фасадних членувань, в наївних тягнутих наличниках, що облямовують вікна, в суто народному за характером пластики штукатурному ліпленні, що вінчає вівтарне вікно: тут застосовано мотив «розквітлого хреста у площинному трактуванні. Над вікнами підбанника влаштовані плоскі прямокутні ніші з рельєфними хрестами, а в тимпанах – круглі розетки.

Архітектурні форми й декор західної прибудови добре поєднуються з характером основного об'єму завдяки застосуванню скошених кутів, подвійних накладних пілястр. Схожим формам вікон.

Будівля зведена з місцевої червоної цегли формату 25 x 14 x 7 см. верстовою системою на вапняно-піщаному розчині. Підмурки цегляні стрічкові. Прибудова початку ХХ ст. зведена з червоної цегли формату 27,5 x 13 x 6,5 см. ланцюговою системою на вапняно-піщаному розчині.

Первісна частина будівлі зовні й усередині потинькована з застосуванням штукатурного ліплення. Прибудова має плоскі балкові перекриття і зовні спершу була нетинькована. Під час реставраційних робіт 2003-2004 рр. потинькована й побілена. Щипцеві дахи по дерев'яних кроквах та бані по дерев'яних кружалах укріті покрівельною сталлю. На вікнах збереглися первісні ковани залізні ґрати мистецької роботи з ромбовидним рисунком.

Спасо-Преображенська церква в Вороніжі – унікальна пам'ятка пізнього бароко, що синтезує форми професійного та народного зодчества і виявлено й досліджено В.Вечерським у 1990 р., включено до Зводу пам'яток історії та культури України (том «Сумська область»). після чого поставлено на державний облік як пам'ятку архітектури й містобудування місцевого значення.

Церква св. Михайла

Михайлівська церква разом з церковно-парафіяльною школою містяться в центрі селища на рівному підвищеному правому березі р.Осоти серед одноповерхової садибної забудови. Церква стоїть на майдані біля перетину кількох вулиць, школа – на північ від церкви, на нижчих позначках рельєфу, з відступом від вулиці. Чоловим південним фасадом школа звернена до церкви.

Михайлівська церква, з огляду на композиційну активність баштоподібного силуету є головною містобудівною домікантою Вороніжа, добре проглядаючись як з близьких видових точок, так і з далеких відстаней, особливо – з заплави й берегів р.Осоти.

Михайлівська церква мурована, двоповерхова, однобанна, з дзвіницею на західному фасаді. Первісно стояла посеред майдану, нині до церковного подвір'я з південного сходу впритул прилягають домоволодіння

Дерев'яна церква архангела Михаїла в Вороніжі відома з 1652 р. У 1706р. коштом протоієрея Голенковського було засновано мурований храм на честь Собора Св. архангелів Михаїла і Гавриїла. Храм був збудований невдало, швидко почав руйнуватися і в 1775 р. його розібрали в опасності падення У 1760-х роках на його місці коштом бунчукового товариша Матвія Івановича Холодовича та його брата Андрія Івановича Холодовича було закладено новий мурований храм, завершений і освячений у 1781 р. У горішньому поверсі містився холодний храм з головним престолом в ім'я архангелів Михаїла і Гавриїла. У нижньому поверсі була тепла церква з престолом в ім'я св. Миколи та великомучениці Варвари.

За розпланувально-просторовим типом церква повторює Покровську церкву в Києві 1772 р. та собор Красногірського монастиря під Золотоношею 1771 р. Плани усіх трьох церков майже ідентичні, дуже схожі архітектурні форми й декор, що дає підстави припускати авторство видатного кийського архітектора Івана Григоровича-Барського, хоча документальних підтверджень його авторства щодо церкви в Вороніжі не знайдено.

у 1874 р. академік архітектури А.Гросс, котрий мешкав у Глухові, виконав проект прибудови до церкви з заходу триярусної мурованої дзвіниці. Прибудову здійснили набагато пізніше, в 1890 р. і з відхиленнями від проекту: перехідний елемент між дзвіницею і церковним бабинцем виконаний не у вигляді прямокутного в плані приміщення, що висотою дорівнює основному обсягові храму, а у вигляді значно пониженого гранчастого притвора.

Протягом ХХ ст. пам'ятка зазнала деяких утрат: змінено форму бані (первісно вона мала виразніші барокові обриси), вишуканий глухий ліхтарик з маківкою замінили неоковирною цибулястою банькою без ліхтаря. Втрачені також пластичні відкриті сходи на північному й південному фасадах. Пам'ятка весь час використовувалася за первісним призначенням.

Церква належить до архітектурного типу триконхових храмів. Вона тридільна до підбанного квадрата з трьох боків прилягають екседри. Структура храму дещо ускладнена прибудовою зі сходу прямокутних понижених об'ємів жертovníка й дияконника, а також двоповерхових закритих ганків з півночі й півдня. Пониженість цих об'ємів надає певного динамізму загальній урівноваженій симетричній композиції, збільшує розчленованість об'ємів і створює мальовничу гру з доцентровим наростанням архітектурних мас.

За характером архітектурних форм пам'ятка належить до завершального етапу стилю бароко, забарвленого особистісним впливом Творчих манер тогочасних провідних архітекторів І. Григоровича-Барського, А.Квасова і опосередковано - В.Растреллі. Тут барокові засади переопрацьовані в дусі традицій українського національного зодчества, зокрема у поєднанні тридільного типу з триконховим, на кшталт Хрестоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври.

Перший поверх храму низенький. Його перекриття на фасадах позначено карнизом. Перекрито його системою циліндричних склепінь з розпалубками, а екседри – конхами. Горішній

ярус, за планом ідентичний нижньому – високий двосвітний, має традиційний підбанний квадрат (наву) з широкими підпружними арками, плоскими трикутними палативами з переломами. Вони несуть світловий восьмерик, що завершується зімкнутим восьмилопатовим склепінням. Бабинець перекрито коробовим склепінням, екседри – конховими з глибокими розпалубками над круглими вікнами.

Екстер'єру пам'ятки властиві вишукана композиція мас, гармонійні пропорції, дуже розвинена система фасадного декору з широким застосуванням скульптури у вигляді тематичних горельєфів. Домінують вертикальні членування - фільончасті пілястри іонічного ордера з гірляндами між волютами. Їх вертикально спрямований рух перегиняє широка повний антаблемент з енергійно розкріпованим карнизом дуже вишуканого профілювання. Екседри трьох фасадів увінчують характерні для персональної творчої манери Григоровича-Барського опуклі лучкові фронти з огинаючим карнизом подвійної кривини. У тимпанах кожного з них в рокайлевих картушах розміщено горельєфи: зі сходу - архістратиг Михаїл на коні вражає змія: з півдня — великомучениця Варвара, котра предстоїть з храмом, з півночі - святий Микола.

Загальну композиційну структуру фасадів, що візуально полегшується знизу вгору, підкреслюють форми й декор віконних отворів, У нижньому поверсі вони мають пропорції, наближені до квадрату, лучкові перемички. Їх облямовують прості тягнут наличники з виділеними замковими каменями. Вікна другого ярусу — витягнутих пропорци, зарковими перемичками. Вони мають фігурні наличники, що включають підвіконну профільовану полицю, канелюровані пілястри акуочними капітелями ми горизонтальні імпости, архівольти з волютами обабіч, сандрики складної криволінійно форми. Ще складніше декоровані круглі вікна другого світла горішнього ярусу - з застосуванням фігурних тянутих наличників, гірлянд і складних сандриків. Кожне вікно вінчає горельєфне забраження херувима. У східній ніші вівтарної екседри - горельєф Спасителя на повен зріст. Віконні отвори світлового восьмерика та бічних понижених компартиментів значно скромніші: вікна підбанника облямовані тягнутими наличниками з лучковими сандриками, а аркові вікна пастофорів і ганків мають наличники з трикутними сандриками. Ніцу на північній стіні жертовника прикрашає горельєф Апостол Андрій». У ніші на південній стіні дяконника - горельєф «Апостол Матфій. Так відзначено святих патронів двох фундаторів храму - братів Матвія і Андрія Холодовичів. У тимпанах трикутних фронтонів ганків також в горельєфні композиції. Постаті апостолів і святих мають яскраво виявлений український етнічний тип.

Центричну первісну структуру храму дещо порушила висока дзвіниця, що вносить у загальну композицію елементи асиметрії і динамічності. Нижній ярус - четверик на високому цоколі з аттиковим напівповерхом. Вертикальні позначки цього ярусу узгоджені з фасадними членуваннями первісного об'єму. Другий і третій яруси - це восьмерики, висота й ширина яких зменшуються знизу вгору. Вони мають аркові отвори дзвонів за сторонами світу. Перехідним елементом між ярусами слугує покрівля пластичних обрисів з люкарнами, Вінчає дзвіницю восьмигранна баня з глухим ліхтариком і маківкою. Декор фасадів дзвіниці спрощено повторює систему фасадного декору церкви. Форми більш схематичні, профілі прорисовані жорстко. Хоча форми дзвіниці й позбавлені барокової мальовничості, але за характером архітектурних форм та декору вона гармонійно поєднується з самим храмом.

Декор в інтер'єрі скромніший, ніж на фасадах. Стіни розчленовані розкріпованими фільончастими пілястрами іонічного ордера, стіни від склепінь відділяють масивні карнизні тяги значного виносу. Настінних мальовань немає. Іконостас кінця XIX ст. виконаний у стилі пізнього історизму. Він чотириярусний, ордерний, доходить до вершини підпружної арки. Ікони верхнього ряду мають аркові завершення.

Пам'ятка збудована з цегли на вапняно-піщаному розчині, зовні й усередині погинькована і побілена. Підлоги з дошок, дали спадисті по дерев'яних кроквах, укріті покрівельною сталлою. Арки й склепіння стягнуті парними залізними затяжками. На вікнах збереглися ковані залізнi грати кучатого типу.

Церковно-парафіяльна школа, збудована наприкінці XIX ст., мурована, одноповерхова на напівлідвалі, прямокутна в плані. З західного і східного боків у середині XX ст. прибудували двоповерхові корпуси. Первісно розпланування було коридорне однобічне, нині воно змінене. Чоловий фасад має високий цоколь, на який виходять вікна напівпідвалу з луковими перемичками. Композиція будівлі, вирішеної в неоренесансних формах «цегляного стилю», побудована на основі так званої римської композиційної матриці: стіни членують лопатки, між ними - широкі аркові

вікна, облямовані архівольтами, що спираються на горизонтальні імпости і мають рельєфно виділені замкові камені. Простінки декоровані плоскими прямокутними нішами. Підвіконний фриз ГанТаблемент прикрашені смугою ширинок.

Будівля має цегляні стіни й такі ж стрічкові підмурки. Стіни всередині потиньковані, зовні Порвісно не тинькувалися, а нині побілені. Перокриття плоскі балкові. Підлоги з дощок. Дах ицевий по дерев'яних кроквах, укритий шиФером. Зараз будівля використовується як будинок дитячої терної творчості.

Михайлівська церква у Вороно́ї є архітектурним шедевром доби пізнього бароко, архітектурним витвором, унікальним за роопланувально-просторовою типологією, шліся ністю й мистецькою довершеністю образу, досконалістю декору. Як пам'ятка архітектури і містобудування національного значення має охоронений № 1552 Церковно-парафіяльна школа включена до зводу пам'яток історії та культури України (том «Сумська область») проте досі не поставлена на державний облік і не внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України

За відомостями, наведеними Ф. Гумілевським, у середині XIX ст. у Воронежі ще діяли Успенська мурована церква, в якій зберігалась чудотворна ікона Божої Матері типу “Троєручиця”, Преображенська (1783 р.) та Покровська (1854 р.) муровані церкви

Отже, Воро́ніж у XVII-XVIII століттях сформував свою історичну пізньосередньовічну планувальну структуру, яка, використовуючи природні особливості території, мала характерні елементи середньовічного поселення.

Радіально-кільцева, нерегулярна форма поселення з розвитком вздовж основних шляхів збереглася і на сьогоднішній день. Передмістя, нанизані на шляхи, що вели до поселення, з малоповерховою забудовою обабіч доріг, храмами, кузнями, корчмами та іншими придорожніми будівлями. У візуальному сакральному образі Воро́ніжа зберігся сакральний ландшафт поселення з визначальною просторовою роллю сакральних об'єктів – їх дзвіниць, куполів, масштабу будівель, хоча і зі зміненою функцією.

Знесення міських фортифікацій, зумовлене зміною ролі міст та озброєнь при веденні тогочасних воєн. Фактично залишки валів були знищені в Радянський період при будівництві школи.

Феномен передмість відігравав ключову роль у розвитку Воро́ніжа. Поселення розвивалось двома шляхами – по-перше, інтенсифікацією забудови всередині старого локаційного поселення, в основному забудовою парцель та просторів довкола або на місці самих знесених храмів; по-друге, в напрямку екстенсивного розвитку поза міськими мурами вздовж радіальних напрямків основних шляхів та секторальним простором між ними.

Історично розпланувальна структура Воро́ніжа формувалася на основі променевої схеми шляхів, що в значній мірі було зумовлене розташуванням поселення. Із Воро́ніжа простягалися шляхи на Новгород-Сіверський, Шостку, Кролевець та Глухів. На сер. XIX ст. ця планувальна структура продовжувала розвиватися, доповнюючись новопрокладеними вулицями на передмістях: поміж існуючими радіальними прокладались нові, т.ч. створюючи дрібніші сектори, які заповнювалися здебільшого квартальною забудовою і поділом їх другорядними (кільцевими) вулицями, що перпендикулярно відходили від радіальних.

Важливим чинником поселеннябудівного розвитку Воро́ніжа II пол. XIX ст. стало будівництво залізниці, яка з'єднала Воро́ніж з мережею Російських залізниць.

Першу вузькоколіїну залізницю на Сіверщині поблизу Воронежу проклало Ризьке акційне товариство між Новгород-Сіверським і Воро́жбою. Залізниця пов'язувала вугільний Донбас та пшенишні лани Полтавщини і Слободянщини з морськими портами на Балтійському морі.

Московсько-Київське-Воро́нізьке товариство (Воро́ніж задонський, а не сіверський), що було пов'язане з державним скарбом дому Романових та американськими капіталістами, проклало сітку ширококоліїних залізниць між Москвою, Києвом і Воро́нежем. Розмір залізниць відповідав розміру залізниць північно-американського континенту, а не Європи.

Намагаючись витримати конкуренцію скарбу царів Романових та заокеанського капіталу, Ризьке акційне товариство ще спромоглося прокласти вузькоколіїку між Конотопом і Навлею, але скоро збанкрутувало. Майно залізниці та рештки капіталу перебрало Московсько-Київське-Воро́нізьке товариство, вузьку європейську колію переробило на широку американську. Між Конотопом і Воро́жбою було прокладено двоколіїнову залізницю. Колишню вузькоколіїну залізницю з Донбасу, Полтавщини та Слободжанщини виправлено від Воро́жби в напрямку хутора

Михайлівського, Унечі й далі до Балтійського моря. Залізниця на лінії Новгород-Сіверський — Ворожба втратила свою першість і важливість.

У ході війни, 1915-го року, з якихось причин чи розрахунків, залізницю Новгород-Сіверський — Ворожба було перервано між станціями Маковом і Шосткою, колію розібрано, мости поруйновано. У Макові зробили «трикутник», щоб завертати паротяги, що притягатимуть потяги від Ворожби, а від Шостки до станції Терещинської проклали відтинок залізниці. Таким чином з одного відтику залізниці створили два: Ворожба-Маков та Терещинська — Новгород-Сіверський.

Під час визвольної боротьби Центральна Рада на початку 1918-го року домовилася з так званими Центральними Державами, Австро-Угорщиною та Німеччиною, про відокремлене перемир'я й підписала умову з ними, за певну оплату допомогти їй позбутися з України московських окупантів. Навесні 1918-го року частини Сірої дивізії та військові відділи німецької армії очистили Сіверщину від червоно-московських окупантів і зайняли позиції на дійсних кордонах України, біля Суземки на Нерусі та в напрямку Унечі на Десні.

Опанувавши територію України без більшого зусилля, німці відчували в собі силу й певність, «забули» за домовлення з Центральною Радою, усунули її, а на Україні створили Гетьманат з гетьманом Павлом Скоропадським на чолі. Потягнення німців, як то кажуть, «підлило олії до вогню» московській і більшовицькій пропаганді, і частини Сірої дивізії та військові відділи в грудні 1918-го року були змушені відступити опівнічних кордонів України.

Під напором дивізії Щорса, що наступала від Унечі, частини Сірої дивізії були змушені відступати через Новгород-Сіверський і, щоб відв'язатися від дивізії Щорса, підірвали залізничний міст на Десні. Частини, що відступали від Суземки, під напором армії Муравйова, підірвали залізничний міст на Есмані біля Писаревичів.

Міст на Есмані був поновлений у 1922-му році, а на Десні зовсім знесений. Між станцією Терещинською та Новгород-Сіверським більше залізничного сполучення не існувало й не існує. Після так званої «великої патріотичної вітчизняної війни», на лінії Маков-Ворожба, між станцією Баничі та Ворожною, з невідомих причин міст розібрано і між Маковом та Ворожною більше залізничного зв'язку не існує. За роки «перебудови народного господарства», згідно з п'ятирічними планами, на Сіверщині прокладено було кілька залізничних віток до важливіших господарських об'єктів. Від станції Дубов'язівки прокладено вітку до Путивельської цукроварні. Від станції Вільшанка до Попівського спиртзаводу. Від роз'їзду Пирощини до Шостеньської торфорозробки. Від станції Воронізька (1977-2007р, сучасна – Терещинська) до каменоломень на Крутишиному й та до Воронізької цукроварні. Від роз'їзду Неплюєва до Неплюївського спиртзаводу. Від станції Свіса до лісокомбінату.

Царські москалі, прокладаючи залізниці на Сіверщині та називаючи станції, не завжди ігнорували місцеві назви, але випадки з назвою станції біля Воронежу та роз'їзду біля хуторів Гарячого, Білогривого та Брюховецького таки зігнорували. Наприклад, Воронізьку станцію назвали Терещинською в честь цукровника Терещенка.

Під час так званої українізації, що проходила під гаслом «національна форма, інтернаціональна змістом», роз'їзд Брюловицький перейменовано на розминку Брюховецьку. Воронізьку станцію назвати Воронежем-Сіверським малим, другим чи ще якимось, залізниця не згоджувалася, щоб не мати непорозуміння між станціями Вороніж. Але перейменувати станцію Терещинську на ім. Куліша, Кулішівку. Кулішеву не домогло навіть прохання вороніжців у самого Всеукраїнського Старости Грицька Івановича Петровського. Терещенко - капіталіст, цукроварник, експлуататор трудящих, контрреволюціонер, але для москалів більше важливий, ніж Панько Куліш, заможний вороніжець і щирий українець.

Станція Терещинська лишилась Терещинською і так далі й називається. Радянські москалі поназивали місцеві залізничні станції вже з московською «закраскою»: Маків назвали Маково, Пирощину - Пирощино, Лапшин - Лапшино, Неплюїв - Неплюєво, Тіткине – Тьоткине і так далі. Хутір Михайлівський перейменували на дружбу. Якщо москалям так залежить на «дружбі» з українцями, то чому, наприклад, не перейменували Навлю на Дружбу? Або навіть будь-який роз'їзд за Нерусою. Хутір Михайлівський від московської «дружби» ще яких тридцять кілометрів дороги, а тим більше, хутір Михайлівський - оригінальна українська назва!

З наколесних шляхів ще варто згадати Глухівський шлях між Шосткою та Глуховом через Вороніж, вимощений каменем - по ньому відбувається автобусна сполука.

Новий шлях між Кіптями на Чернігівському шляху та Залізгородському на Орловщині, через Сіверщину між Глуховом та Воронежем, проклали «під лінійку», не зважаючи на потреби тубільного населення, на їхні поселення та шкоду самої природи. Якомусь москалеві, мабуть, прийшла думка про волю котрогось з московських царів — прокласти пряме залізничне сполучення між тодішнім Санкт-Петербургом і Москвою. Поглянувши на подану йому мапу, цар узяв лінійку та олівець і накреслив на мапі пряму лінію, за винятком того місця, де тримав лінійку пальцем. Московські бюрократи, виконуючи волю царя батюшки, так і зробили. На півдороги з Санкт-Петербургу до Москви залізницю проклали дугою так, як обвів цар свій палець.

Таким чином, залізниця між Санкт-Петербургом і Москвою стала символом царсько-бюрократичного московського самодурства.

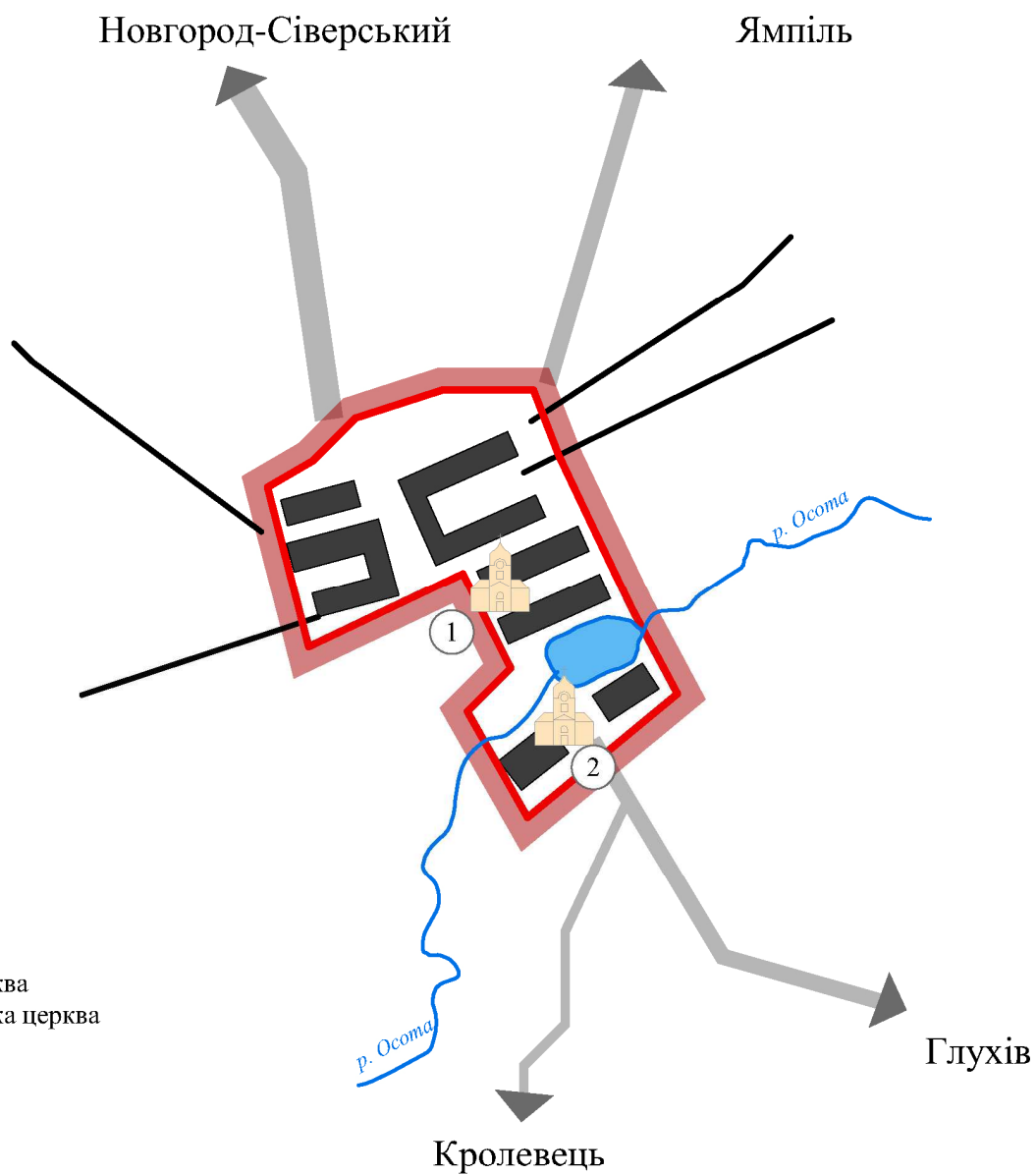
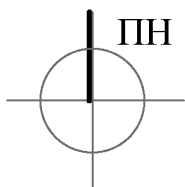
Місцерозташування вокзалу зумовило інтенсивну розбудову поселення у східному та південному напрямках. Поблизу воклазу і станцій споруджувалися промислові підприємства, виникали робочі квартали. Навколо центральної частини Вороніжа замкнулося кільце щільної забудови. Натомість великі терени між головними вулицями поселення довгий час залишалися незабудованими і лише у кін. XIX ст. вони починають заповнюватися. До щільно забудованих головних доріг прокладаються паралельні довгі вулиці, сполучені короткими поперечними вулицями-зв'язками і, таким чином, утворюються значні ділянки з регулярним розплануванням.

Кількість і якість житлових та громадських будинків, значні освоєні простори, нові урбаністичні вирішення дозволяють визначити період до першої світової війни як найбільш продуктивний та цілісний у розвитку Вороніжської архітектури і містобудування.

Після Другої світової війни Вороніж у складі Радянської України отримує новий імпульс розвитку вже як соціалістичного промислового поселення, у якому виробничі і соціальні пріоритети домінують: розміщення невеликих підприємств.

Аналіз існуючої планувальної структури дозволив виявити основні типи міського середовища в структурі сучасного Вороніжа, які потребують окремих режимів охорони та особливих правил поселеннябудівних і архітектурних перетворень.

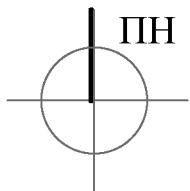

Експлікація:

1. Миколаївська церква
2. Трьохсвятительська церква

Умовні позначення:

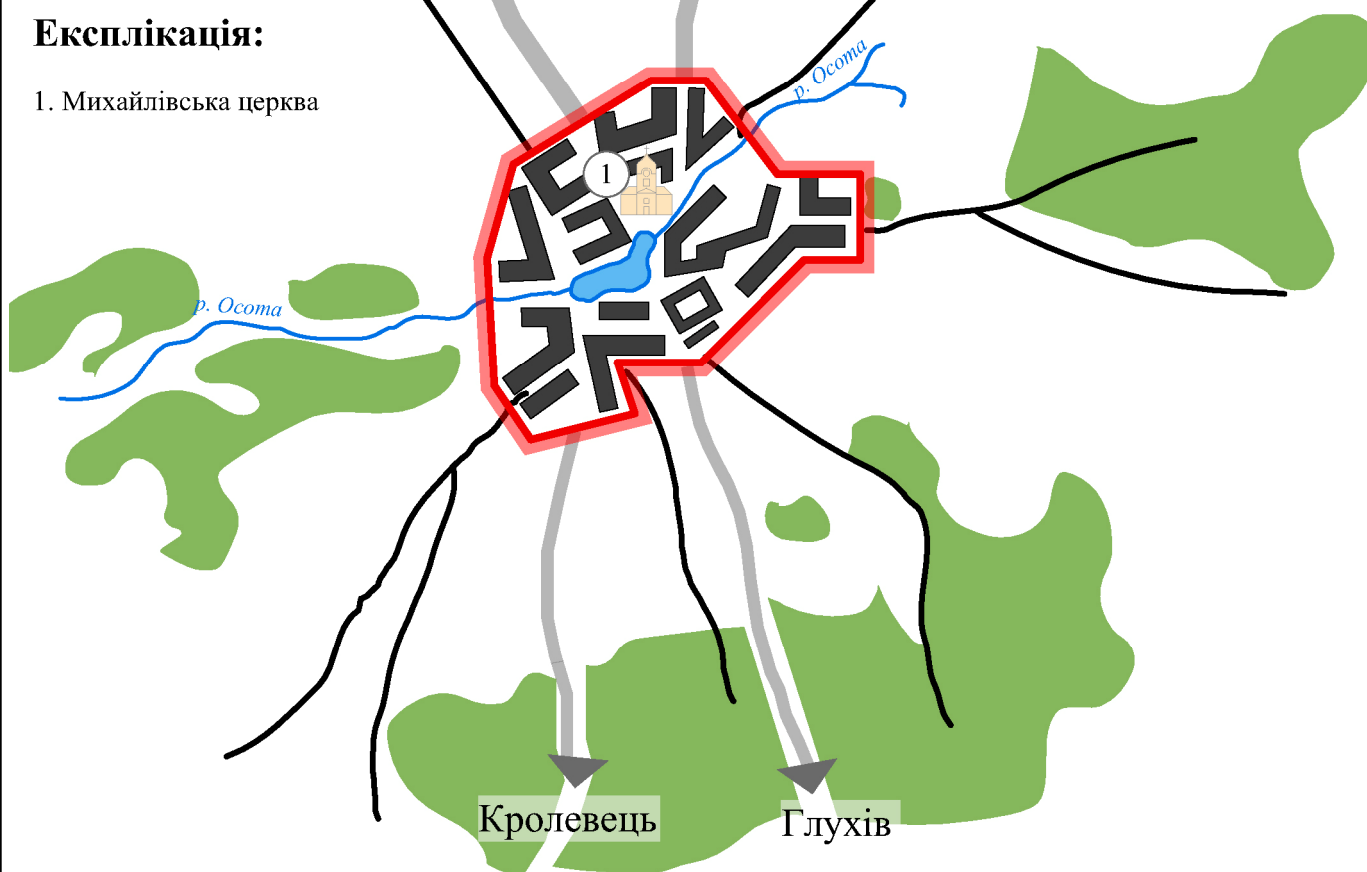
	Межа населеного пункту		Церква		Основні напрямки доріг та шляхів
	Житлова забудова		Річка Осота		Другорядні напрямки доріг та шляхів

Новгород-Сіверський Шостка

Експлікація:

1. Михайлівська церква

Умовні позначення:

Межа населеного пункту

Церква

Основні напрямки доріг та шляхів

Житлова забудова

Річка Осота

Другорядні напрямки доріг та шляхів

1869р. за Стрельбицьким

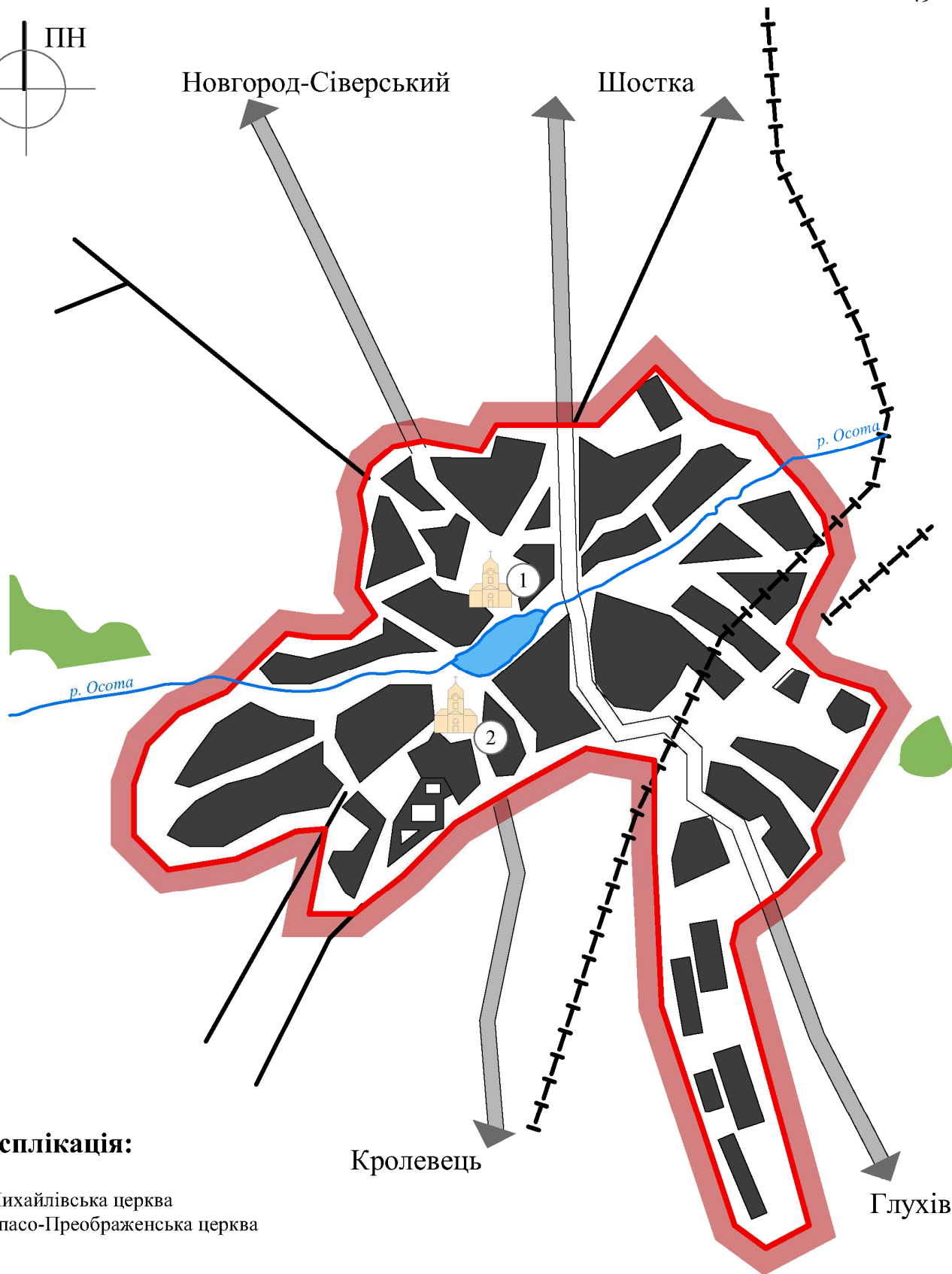
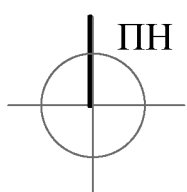
Експлікація:

1. Михайлівська церква
(на фундаменти Миколаївської)
2. Успенська церква
3. Трьохсвятительська церква
4. Троїцька церква
5. Покровська церква
6. Спасо-Преображенська церква

Умовні позначення:

	Межа населеного пункту		Церква		Основні напрямки доріг та шляхів
	Житлова забудова		Річка Осота		Другорядні напрямки доріг та шляхів

1886р. за Шубертом

Експлікація:

1. Михайлівська церква
2. Спасо-Преображенська церква

Умовні позначення:

Межа населеного пункту

Церква

Житлова забудова

Річка Осота

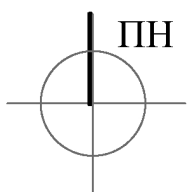
Основні напрямки доріг та шляхів

Другорядні напрямки доріг та шляхів

Залізничні шляхи

Експлікація:

1. Михайлівська церква
2. Спасо-Преображенська церква

Умовні позначення:

Межа населеного пункту

Житлова забудова

Церква

Кладовище

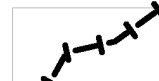
Річка Осота

Основні напрямки доріг та шляхів

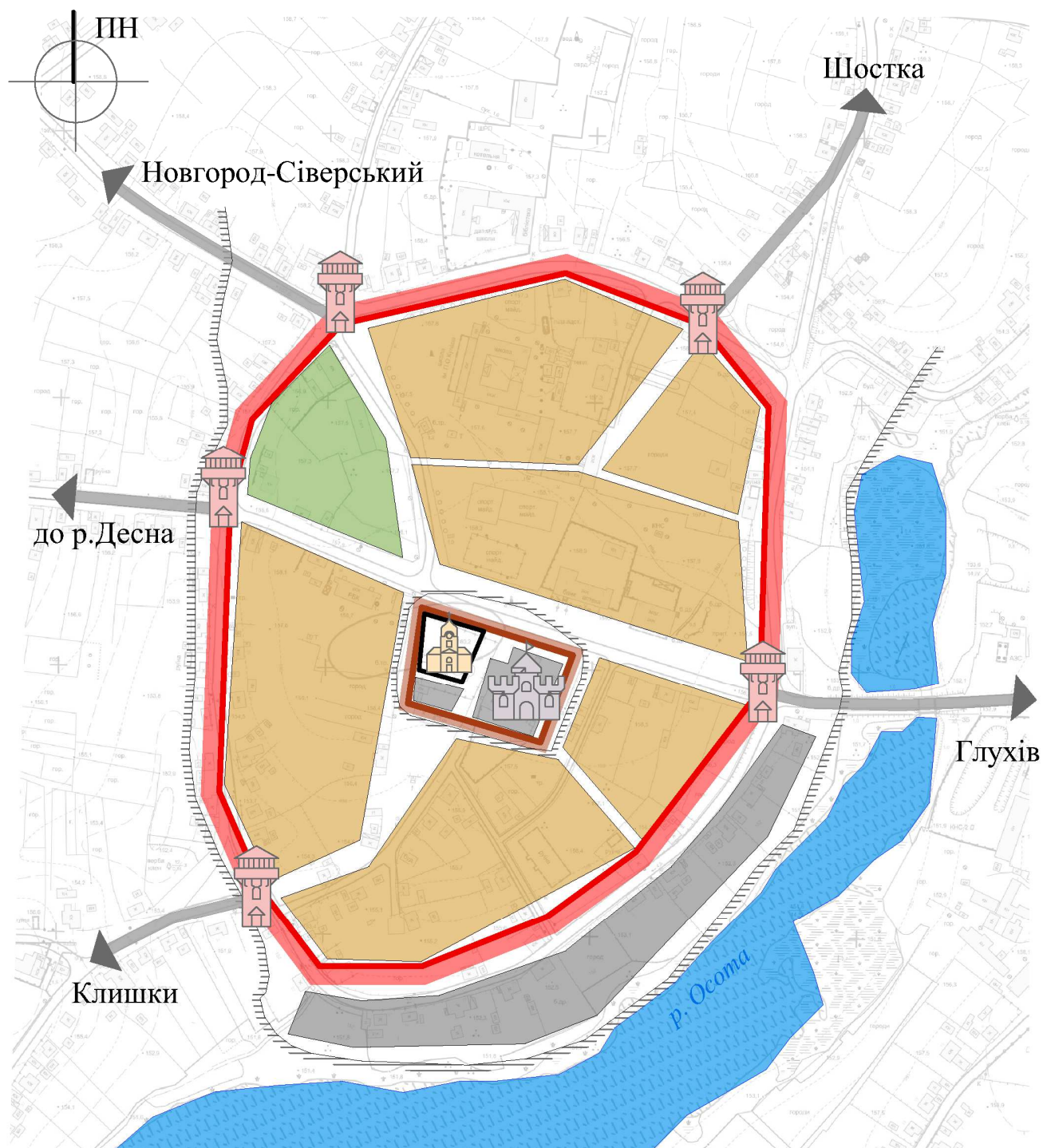

Другорядні напрямк доріг та шляхів

Залізничні шляхи

Умовні позначення:

	Дерево-земляні укріплення ¹		Замок		Передмістя
	Межі замку ²		Оборонні вежі		Житлова забудова
	Основні напрямки доріг та шляхів		Церква Михайлівська		Річка Осота

Примітки:

1. Дерево-земляні укріплення, або "окольний город", розмір 300*320м;
2. Межі замку 50*50м.

Реконструкція центральної частини за описом кінця XVIIIст. та архіологічних досліджень Є.Осадчого та О.Короті

2.2. АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ

В процесі розвитку мурованої монументальної архітектури Слобожанщини на протязі століття з 80-х років XVII ст. по 80-і роки XVIII ст., відбувався розвиток архітектури із тієї, що виростала на основі дерев'яного народного будівництва. Ми намагалися дослідити ґрунт, куди заходить своїми коріннями ця архітектура і підкреслювали, форми мурованого монументального будівництва другої половини XVII ст. з'явилися плані поступового розгортання засад, накреслених попереднім розвитком мурованої монументальної архітектури минулих віків, а, навпаки, вони несли в собі елементи відмінні, несподівані. Головним стимулом цих змін в архітектурі була визвольна війна українського народу та боротьба проти соціального гніту польських і українських феодалів-кріпосників в кінці XVI та в першій половині XVII ст. в першій же половині XVII ст. і в архітектурі з'являються перші спроби переводу дерев'яних народних форм в муровані, як то показує, наприклад, церква в Охлопові та ряд інших, що збудовані в той же час.

Так само зменшення, а потім й цілковите усунення дерев'яних суто народних елементів з мурованої архітектури кінця XVII ст. стоїть у зв'язку з соціально-економічними процесами, що відбувались тоді на Україні й на Слобожанщині зокрема. Під тиском народних мас козацька старшина в середині і в перші десятиліття другої половини XVII ст. примушена була в мистецтві і в архітектурі зокрема стати на позиції народної архітектури і тому в цей короткий відрізок часу значних відмін в стилі пам'яток архітектури фундованих старшиною, з одного боку, та козачою «черню», міщанством та поспільством, з другого, - не помічаємо або, певніше, ці відміни не дуже значні. Козацька старшина, що почала відокремлювати себе від мас ще в XVII ст., не була суцільною і різні її групи відривалися від народного коріння не в один час: чим нижчий соціальний щабель та група посідала, тим ближче вона була до масової, народної культури, тим дотрималася і форм дерев'яної народної архітектури; чим вище вона сиділа, тим раніше відмовлялися в народних дерев'яних форм.

Гетьманат перший і найраніше починає в мурованому монументальному будівництві відходити від форм дерев'яного народного будівництва. Не кажучи вже про Мазепу з його будівельних пам'яток лише Лаврська надбрамна економічна церква відтворює дерев'яну церкву навіть Самойлович, що розпочав свою будівельну діяльність собором Густинського монастиря, одна з найпослідовніше витриманих пам'яток в дусі дерев'яного народного будівництва, наприкінці свого гетьманування буде собор Мгарського монастиря, що і в плані і в архітектурних формах і в композиції в запереченням архітектурних засад Густинського собору. Селянство ж, міщани, ремісники і після реформи 1781 р. весь XVIII і початок XIX в. продовжують міцно триматись традиційних народних архітектурних форм, сприйнявши і перетравивши впливи рококо, класицизму та ампіру.

Нарешті, дозволимо торкнутися питання про роль майстрів, що виводили наші муровані монументальні пам'ятки тієї до Майстри мали вільну руку тільки в мурарській техніці. В часті ж суто архітектурної основи тогочасних пам'яток - архітектурний образ, план, композиція та

архітектурні форми - майстри завжди стояли перед виразністю й рішуче виявленою волею своїх замовників. Що так яскраво відбилося в сучасних контрактах.

2.3.ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ОЗЕЛЕНЕННЯ ТА БЛАГОУСТРОЮ

У зв'язку з тим, що об'єкти озеленення та благоустрою – одні з найменш тривких в урбаністичних і архітектурних перетвореннях поселення, залежні від змінних у часі смаків і моди, за рідким винятком не вважаються цінними архітектурними елементами. Тому їх збереглося зовсім небагато: автентичні елементи середовища, які творили його дух, складають рідкісні випадки присутності минулих епох.

До об'єктів благоустрою населених пунктів відносяться наступні:

території загального користування: парки (гідропарки, лугопарки, лісопарки, парки культури та відпочинку, спортивні, дитячі, історичні, національні, меморіальні та ін.);

рекреаційні зони, сквери, бульвари, сади, майданчики;

вулиці, провулки, узвози, проїзди, шляхи, площі, майдани, проспекти, набережні, пішохідні та велосипедні доріжки, прибудинкові території, пляжі, кладовища, рекреаційні, оздоровчі, навчальні, спортивні, історико-культурні об'єкти, об'єкти промисловості, комунально-складські та інші об'єкти у межах населеного пункту,

прибудинкові території: території будівель та споруд інженерного захисту територій, території підприємств, установ, організацій та закріплені за ними території на умовах договору.

Елементами (частинами) об'єктів благоустрою є:

1) покриття площ, вулиць, доріг, проїздів, алей, бульварів, тротуарів, пішохідних зон і доріжок відповідно до діючих норм і стандартів;

2) зелені насадження (у т. ч. снігозахисні та протиерозійні) уздовж вулиць і доріг, в парках, скверах, на алеях, бульварах, в садах, інших об'єктах благоустрою загального користування, санітарно-захисних зонах, на прибудинкових територіях;

3) будівлі та споруди системи збирання і вивезення відходів;

4) засоби та обладнання зовнішнього освітлення та зовнішньої реклами;

5) технічні засоби регулювання дорожнього руху;

6) будівлі та споруди системи інженерного захисту територій;

7) комплекси та об'єкти монументального мистецтва, декоративні фонтани і басейни, штучні паркові водоспади;

8) обладнання (елементи) дитячих, спортивних та інших майданчиків;

9) малі архітектурні форми;

10) інші елементи благоустрою, визначені нормативно-правовими актами.

Мала архітектурна форма - це елемент декоративного чи іншого оснащення об'єкта благоустрою. До малих архітектурних форм належать:

- альтанки, павільйони, навіси;
- паркові арки (аркади) і колони (колонади);
- вуличні вази, вазони і амфори;
- декоративна та ігрова скульптура;
- вуличні меблі (лавки, лави, столи);
- сходи, балюстради;
- паркові містки;
- огорожі, ворота, ґрати;
- інформаційні стенди, дошки, вивіски;
- інші елементи благоустрою, визначені законодавством.

Між «призмою» та Новгород-Сіверським шляхом ріс міський парк, форми гострого трикутника. Посередині нього був п'єдестал із погруддям московського царя Олександра Другого, визволителя. За Визвольних змагань вороніжці погруддя царя розбили, а на п'єдесталі поставили погруддя Шевченка. Під час голодомору 1933-го року воронізькі комсомольці чомусь розгнівались на Тараса Григоровича, скинули його погруддя з п'єдестала царя й побили на шматки. Ожебрачені вороніжці нишком і тишком ночами по дощині розібрали п'єдестал на паливо.

В кінці парку на колишньому коловому валу вороніжці збудували були пожежню, з кімнатою для духового оркестра та артистів, що ставили водевілі в парку, співали й танцювали на відкритому кону. Після реконструкції цукроварні в 1930-му році пожежні машини забрала для себе цукроварня залишивши для вороніжців охорону від пожежі вартовому пожежникові на свято Микільській дзвінниці. Підчас пожежі пожежник мав попереджати вороніжців калатанням у дзвін, але пожежу вони мусили гасити самотужки відрами. Саму ж пожежню, вороніжці як і п'єдестал розтягнули по дощині для опалення в холодні зими 1932-го 1933-го років. Біля пожежні був неглибокий багатоводний колодязь із чистою водою.

На сьогоднішній день парк є частково забудований.

2.4 АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА КОМПОЗИЦІЯ ТА ПЕЙЗАЖНО-ВИДОВА СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

За основу виділення елементів архітектурно-просторової композиції поселення взяті пропозиції згаданих вище основних наукових праць щодо естетики та композиції поселення.

Орієнтири. Значущі та активні точкові елементи природного ландшафту (вершини, високі точки огляду) та архітектурно-планувальної структури поселення (вежі та куполи храмів, інших громадських об'єктів).

Архітектурними орієнтирами у Вороніжі виступають домінантні елементи культових та громадських об'єктів дзвіниця Михайлівської церкви.

Композиційні вісі – значущі лінійні елементи архітектурно-просторової композиції історичного поселення: основні вулиці, проспекти, бульвари, які формують каркас його планувальної структури.

Найдавніші комунікації, що складала і далі складають основу просторової композиції Вороніжа – найдавніші шляхи, що провадили до поселення. Сьогодні основними радіальними осями планувальної композиції Вороніжа є вул. Новгород-Сіверська (на Новгород-Сіверський та Стародуб), вул. Івана Абрамова (на Шостку), вул. Глухівська (на Глухів) та вул. Колесникова (на Кролевець). Окрім радіальних важливу роль у просторовій композиції відіграють і кільцеві шляхи, які концентрично розташовані із центром Михайлівською церквою: кільце вулиць: вул. Садова, вул. Шрамченків, вул. Клочко.

Важливо, що і радіальні, і кільцеві (кільцево-хордові) магістралі та вулиці складають композиційні осі, які об'єднують історичні райони – середньовічного ядра, центральної частини поселення, історичних передмість та колишніх приміських сіл, а нині – міських діляниць та районів, утворюючи радіально-кільцеву структуру поселення.

Таким чином, початково сформоване як радіальне (середньовічне ядро з передмістями, з яких виходили основні шляхи-напрями), поселення поступово розвинулося у радіально-кільцеве (до сер. ХХ ст.).

Окрім уже виділеного композиційного району – середньовічного ядра поселення (композиційного ядра центральної частини поселення) зі своєю структурою і характером – важливими для розуміння характеру поселення і формування його композиції є ті його райони, що безпосередньо примикають до згаданого вище ядра, яке у тривалій історії свого розвитку також склалося у своєрідні райони, що мають власні характерні риси.

Структуру архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури Вороніжа створюють зв'язки і відношення між елементами, які формують цілісність, виразність і гармонійність історичного поселення.

Просторова композиція Вороніжа базується на його історичному розвитку, вона втілена у містобудівній структурі, що покладена на природну основу поселення, наповнена архітектурними і природними об'єктами. Самі елементи архітектурно-просторової композиції історичного Вороніжа повстали у нерозривному зв'язку один з одним та творять необхідний синтез свого часу і простору. Йдеться про цілу низку окремих об'єктів та комплексів різних часів, які, маючи свою первинну структуру, в процесі історичного розвитку видозмінювались, а також доповнювались новими зв'язками у загальноміській (чи локальній) композиції, які поставали в ході розвитку поселення та з появою нових об'єктів, трансформації довкілля.

Також не можна не відзначити, що в процесі містобудівного розвитку більшість історичних дерев'яних (а в окремих випадках і мурованих) храмів Вороніжа зникла; їх місцезнаходження були забудовані іншими, найчастіше не сакральними об'єктами. В результаті архітектурно-просторова композиція зазнавала змін, оскільки втрачені об'єкти зазвичай мали домінантне чи принаймні

акцентне значення у ній. Пам'ять про втрачені культові споруди залишилася у історичних описах поселення та на старих планах. Місця таких сакральних об'єктів необхідно ознакувати відповідним чином, щоб зберегти пам'ять про них і в якійсь мірі візуалізувати образ Вороніжа період їх існування.

Виразність архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури Вороніжа створюють зв'язки і відношення між елементами, які формують неповторний образ історичного поселення.

Важливим завданням збереження виразності існуючих історичних елементів композиції та пейзажу поселення є необхідність дотримання висотності, щільності та характеру забудови в зонах охорони пам'яток, у межах цілісних композиційних районів, якими зокрема є не лише середньовічне ядро чи центральна частина поселення, а й окремі райони передмість.

Цілісність архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури Вороніжа досягається домінуванням внутрішніх зв'язків композиційних районів над зовнішніми, збалансованістю вираження різних функцій у межах композиційних цілісностей, ієрархічністю побудови композиційних елементів різних рівнів. Цілісність композиції дозволяє досягнути відчуття її завершеності.

Гармонійність архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури Вороніжа досягається відповідністю представлення зпоселеннявних значень і зпоселеннявного наповнення простору його виразності і експонованості. Гармонійність створює відчуття довершеності композиції.

Таким чином, архітектурно-просторова композиція Вороніжа формується значущими елементами природного ландшафту; активними елементами природного ландшафту; значущими і активними архітектурними та містобудівними елементами історичного поселення, що формують композиційний каркас поселення.

Важливим для збереження і гармонійного спадкоємного розвитку архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури Вороніжа є встановлення невідповідностей в значущості і активності елементів історичного поселення. До засобів збереження згаданої вище композиції відносяться наступні:

підсилення потенціалу орієнтирів, вузлів, осей, зон, районів, що формують композиційний каркас поселення і активно сприймаються;

збереження і підсилення значущості важливих елементів архітектурно-просторової композиції поселення (зони та райони історичної забудови та планування, цінні компоненти природного ландшафту) шляхом встановлення заповідного і охоронного режимів;

використання значущих історичних зон і елементів поселення для їх регенерації шляхом розвитку історично притаманних даному місцю функцій.

РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ

смт ВОРОНІЖ

3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини селища

Пам'ятки у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України поділяються на дві охоронні категорії:

- національного значення;
- місцевого значення.

За видами класифікують пам'ятки:

археології — рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації;

історії — будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

монументального мистецтва — твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

архітектури та містобудування — окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей;

садово-паркового мистецтва — поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

історичного ландшафту — природні території, які мають історичну цінність;

науки і техніки — унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Рішення про внесення та виключення об'єктів культурної спадщини з Державного реєстру нерухомих пам'яток України приймають:

- Кабінет Міністрів України — стосовно пам'яток національного значення;
- Міністерство культури України — стосовно пам'яток місцевого значення.

На період розробки історико-архітектурного опорного плану селища Вороніж, на державному обліку перебувають 2 об'єкти нерухомої культурної спадщини – пам'ятки архітектури:

1. *Михайлівська церква (Архангело-Михайлівський храм)* – належить до пам'яток архітектури національного значення (охоронний номер № 1552). Знаходиться в смт Вороніж Шосткинського району Сумської області на перехресті вулиць Н.Сіверська та Пролетарська (центральна частина селища);

Михайлівська церква – мурована, двоповерхова, однобанна, з дзвіницею на західному фасаді. Первісно стояла посеред майдану, нині до церковного подвір'я з південного сходу впритул прилягають домоволодіння. Дерев'яна церква архангела Михаїла в Вороніжі відома з 1652. У 1706 коштом протоієрея Голенковського було засновано мурований храм на честь Собора Св. архангелів Михаїла і Гаврила. Храм був збудований невдало, швидко почав руйнуватися і в 1775 його розібрали «в опасности падения».

У 1776 на його місці коштом бунчукового товариша Матвія Холодовича та його брата Андрія було закладено новий мурований храм, завершений і освячений у 1781. У горішньому поверсі містився холодний храм з головним престолом в ім'я архангелів Михаїла і Гавриїла. У нижньому поверсі була тепла церква з престолом в ім'я св. Миколи та великомучениці Варвари. За розпланувально-просторовим типом церква повторює Покровську церкву в Києві (1772) та собор Красногірського монастиря під Золотоношею (1771).

Плани усіх трьох церков майже ідентичні, дуже схожі архітектурні форми й декор, що дає підстави припускати авторство видатного київського архітектора І. Григоровича-Барського, хоча документальних підтверджень його авторства щодо церкви в Вороніжі не знайдено. У 1874 академік архітектури А.Гросс, котрий мешкав у Глухові, виконав проект прибудови до церкви з заходу триярусної мурованої дзвіниці. Прибудову здійснили набагато пізніше, в 1890 і з відхиленнями від проекту: перехідний елемент між дзвіницею і церковним бабинцем виконаний не у вигляді прямокутного в плані приміщення, що висотою дорівнює основному обсягові храму, а у вигляді значно пониженого гранчастого притвору.

Протягом 20 ст. пам'ятка зазнала деяких втрат: змінено форму бані (первісно вона мала виразніші барокові обриси), вишуканий глухий ліхтарик з маківкою замінили неоковирною цибулястою банькою без ліхтаря. Втрачені також пластичні відкриті сходи

на північному й південному фасадах. Пам'ятка весь час використовувалася за первісним призначенням. Церква належить до архітектурного типу триконхових храмів. Вона тридільна; до підбанного квадрата з трьох боків прилягають екседри.

Структура храму дещо ускладнена прибудовою зі сходу прямокутних понижених об'ємів жертovníка й дияконника, а також двоповерхових закритих ганків з півночі й півдня. Пониженість цих об'ємів надає певного динамізму загальній урівноваженій симетричній композиції, збільшує розчленованість об'ємів і створює мальовничу гру з доцентровим наростанням архітектурних мас. За характером архітектурних форм пам'ятка належить до завершального етапу стилю бароко, забарвленого особистісним впливом творчих манер тогочасних провідних архітекторів І.Григоровича-Барського, А.Квасова і опосередковано - В.Растреллі. Тут барокові засади переопрацьовані в дусі традицій українського національного зодчества, зокрема у поєднанні тридільного типу з триконховим, на кшталт Хрестоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври.

Перший поверх храму низенький. Його перекриття на фасадах позначено карнизом. Перекрито його системою циліндричних склепінь з розпалубками, а екседри - конхами. Горішній ярус, за планом ідентичний нижньому, - високий, двосвітний, має традиційний підбаний квадрат (наву) з широкими підпружними арками, плоскими трикутними пандативами з переломами. Вони несуть світловий восьмирік, що завершується зімкнутим восьмилопковим склепінням. Бабинець перекрито коробовим склепінням, екседри - конховими з глибокими розпалубками над круглими вікнами. На відміну від фасадів, де всі компартименти підведено під єдиний карниз, в інтер'єрі об'єми екседр значно понижені, порівняно з навою та бабинцем. В інтер'єрі горішнього храму гармонійно поєднані дві тенденції - глибинного й висотного розкриття внутрішнього простору, на відміну від нижнього храму, де принцип розвитку внутрішнього простору - глибинно-вісьовий. Контраст інтер'єрів двох ярусів будівлі підкреслює і світлова драматургія: затемненому нижньому поверху протиставлено щедро освітлений горішній.

Екстер'єру пам'ятки властиві вишукана композиція мас, гармонійні пропорції, дуже розвинена система фасадного декору з широким застосуванням скульптури у вигляді тематичних горельєфів. Домінують вертикальні членування - фільончасті пілястри іонічного ордера з гірляндами між волютами. Їх вертикально спрямований рух перепиняє широкий повний антаблемент з енергійно розкріпованим карнизом дуже вишуканого профілювання. Екседри трьох фасадів увінчують характерні для персональної творчої манери І.Григоровича-Барського опуклі лучкові фронтони з оперізуючим карнизом подвійної кривизни. У тимпанах кожного з них в рокайлевих картушах розміщено горельєфи: зі сходу - архістратиг Михаїл на коні вражає змія; з півдня - великомучениця Варвара, котра предстоїть з храмом; з півночі - святий Микола.

Загальну композиційну структуру фасадів, що візуально полегшується знизу вгору, підкреслюють форми й декор віконних отворів. У нижньому поверсі вони мають пропорції, наближені до квадрату, лучкові перемички. Їх облямовують прості тягнуті наличники з виділеними замковими каменями. Вікна другого ярусу - витягнутих пропорцій, з арковими перемичками. Вони мають фігурні наличники, що включають підвіконну профільовану поличку, канелюровані пілястри з кубічними капітелями, горизонтальні імпости, архівольти з волютами обабіч, сандрики складної криволінійної форми. Ще складніше декоровані круглі вікна другого світла горішнього ярусу - з застосуванням фігурних тягнутих наличників, гірлянд і складних сандриків. Кожне вікно вінчає горельєфне забраження херувима. У східній ніші вівтарної екседри – горельєф Спасителя на повен зріст. Віконні отвори світлового восьмерика та бічних понижених компартиментів значно скромніші: вікна підбанника облямовані тягнутими наличниками з лучковими сандриками, а аркові вікна пастофоріїв і ганків мають наличники з трикутними сандриками. Нішу на північній стіні жертovníка прикрашає горельєф «Апостол Андрій». У ніші на південній стіні дяконника - горельєф «Апостол Матфій». Так відзначено святих патронів двох фундаторів храму - братів Матвія і Андрія Холодовичів. У тимпанах трикутних фронтонів ганків також є горельєфні композиції. Постаті апостолів і святих мають яскраво виявлений український етнічний тип.

Центричну первісну структуру храму дещо порушила висока дзвіниця, що вносить у загальну композицію елементи асиметрії і динамічності. Нижній її ярус - четверик на високому цоколі з аттиковим напівповерхом. Вертикальні позначки цього ярусу узгоджені з фасадними членуваннями первісного об'єму. Другий і третій яруси - це восьмерики, висота й ширина яких зменшуються знизу вгору. Вони мають аркові отвори дзвонів за сторонами світу. Перехідним елементом між ярусами слугує покрівля пластичних обрисів з люкарнами. Вінчає дзвіницю восьмигранна баня з глухим ліхтариком і маківкою. Декор фасадів дзвіниці спрощено повторює систему фасадного декору церкви. Форми більш схематичні, профілі прорисовані жорстко. Хоча форми дзвіниці й позбавлені барокової мальовничості, але за характером архітектурних форм та декору вона гармонійно поєднується з самим храмом. Декор в інтер'єрі скромніший, ніж на фасадах. Стіни розчленовані розкріпованими фільончастими пілястрами іонічного ордера, стіни від склепінь відділяють масивні карнизні тяги значного виносу.

Настінних мальовань немає. Іконостас кін. 19 ст. виконаний у стилі пізнього історизму. Він чотириярусний, ордерний, доходить до вершини підпружної арки. Ікони верхнього ряду мають аркові завершення. Пам'ятка збудована з цегли на вапняно-піщаному розчині, зовні й усередині потинькована й побілена. Підлоги з дощок, дахи спадисті по дерев'яних кроквах, укриті покрівельною сталлю. Арки й склепіння стягнуті парними залізними затяжками. На вікнах збереглися ковані залізні ґрати кубчатого типу.

2. *Спасо-Преображенська церква* – належить до пам'яток архітектури місцевого значення (охоронний номер № 335). Знаходиться в смт Вороніж Шосткинського району Сумської області на вулиці Київській.

Спасо-Преображенська церква побудована в кінці 18 ст. Мурована однобанна церква стоїть на локальному підвищенні лівого берега р. Осоти і є архітектурною домінантою південного передмістя Вороніжа. Оточена одноповерховою садибною забудовою. На північний захід від церкви є великий став на р. Осоті, що забезпечує прямий візуальний зв'язок пам'ятки з історичним середмістям поселення і добрий огляд її з далеких видових точок.

Спасо-Преображенська дерев'яна церква у Вороніжі відома з 1691. Муровану на її місці почали будувати коштом Михайла Шрамченка в 1783 за зразком Миколаївської церкви містечка Середини Буди. Збудовану церкву освятили 1791 (існує й інша дата освячення - 1797).

Поряд з церквою була дзвіниця. На поч. 20 ст. церкву значно розширили, прибудувавши з заходу трапезну та тридільний притвор з дзвіницею над середньою частиною. При цьому було частково зруйновано західне рамено первісного храму.

У 1960- х рр. церкву закрили, а в 1970-х рр. зруйнували дзвіницю. Тоді ж зробили дерев'яні прибудови з північного та південно-східного боків, перетворивши церкву на склад. У 1990-х рр. будівлю повернули церковній громаді.

У 2004 завершено реставраційні роботи, в перебігу яких знесено дисгармонійні прибудови та відтворено дзвіницю. Пам'ятка невелика за розмірами, має хрещату симетричну структуру. До центрального двосвітного квадрату зі зрізаними кутами за сторонами світу прилягають удвічі нижчі прямокутні зі скошеними зовнішніми кутами рамена, перекриті коробовими склепіннями. Причілки рамен увінчані трикутними фронтонами. Центральна вежа перекрита восьмилотковим зімкнутих склепінням й увінчана гранчастою банею з глухим ліхтариком і маківкою. Архітектурний образ пам'ятки відповідає останньому, завершальному етапові стилю бароко: стіни членують пілястри, вінчає антаблемент з енергійно профільованим карнизом. Лапідарність площин пом'якшують скошені наріжжя, витончені профілі. Провінціальність архітектури цієї будівлі виявилася в застосуванні фільончастих пілястр у декорі підбанника, в обрисах аркових вікон, що за своїм рисунком не пасують до характеру фасадних членувань, в наївних тягнутих наличниках, що облямовують вікна, в суто народному за характером пластики штукатурному ліпленні, що вінчає вівтарне вікно: тут застосовано мотив «розквітлого хреста» у площинному трактуванні. Над вікнами підбанника влаштовані плоскі прямокутні ніші з рельєфними хрестами, а в тимпанах - круглі розетки.

Архітектурні форми й декор західної прибудови добре поєднуються з характером основного об'єму завдяки застосуванню скошених наріжних частин, подвійних накладних пілястр, схожим формам вікон.

Будівля зведена з місцевої червоної цегли формату 25 x 14 x 7 см. верстовою системою на вапняно-піщаному розчині. Підмурки цегляні стрічкові. Прибудова поч. 20 ст. зведена з червоної цегли формату 27,5 x 13 x 6,5 см. ланцюговою системою на вапняно-піщаному розчині. Первісна частина будівлі зовні й усередині потинькована з застосуванням штукатурного ліплення. Прибудова має плоскі балкові перекриття і зовні спершу була нетинькована. Під час реставраційних робіт 2003 - 2004 рр. потинькована й побілена. Щипцеві дахи по дерев'яних кроквах та бані по дерев'яних кружалах укриті покрівельною сталлю. На вікнах збереглися первісні ковані залізні ґрати мистецької роботи з ромбовидним рисунком.

Спасо-Преображенська церква в Вороніжі - унікальна пам'ятка пізнього бароко, що синтезує форми професійного та народного зодчества. Її поставлено на державний облік як пам'ятку архітектури й містобудування місцевого значення з охоронним № 335-См.

Пам'ятки історії:

1) Михайлівська церква разом з церковнопарафіальною школою, містяться в центрі селища на рівному підвищеному правому березі р. Осоти серед одноповерхової садибної забудови. Церква стоїть на майдані біля перетину кількох вулиць, школа - на північ від церкви, на нижчих позначках рельєфу, з відступом від вулиці. Південним фасадом школа звернена до церкви. Михайлівська церква, з огляду на композиційну активність баштоподібного силуету, є головною містобудівною домінантою Вороніжа, добре проглядаючись як з близьких видових точок, так і з далеких відстаней, особливо - з заплави й берегів р. Осоти. Школа є рядовим об'єктом у забудові.

Церковнопарафіальна школа збудована наприкінці 19 ст., мурована, одноповерхова на напівпідвалі, прямокутна в плані. З західного і східного боків у сер. 20 ст. прибудували двоповерхові корпуси. Первісно розпланування було коридорне однобічне, нині воно змінене.

Фасад має високий цоколь, на який виходять вікна напівпідвалу з лучковими перемичками. Композиція будівлі, вирішеної в неоренесансних формах «цегляного стилю», побудована на основі так званої римської композиційної матриці: стіни членують лопатки, між ними - широкі аркові вікна, облямовані архівольтами, що спираються на горизонтальні імпости й мають рельєфно виділені замкові камені. Простінки декоровані плоскими прямокутними нішами. Підвіконний фриз і антаблемент прикрашені смугою ширинок. Будівля має цегляні стіни й такі ж стрічкові підмурки. Стіни всередині

потиньковані, зовні первісно не тинькувалися, а нині побілені. Перекриття плоскі балкові. Підлоги з дощок. Дах щипцевий по дерев'яних кроквах, укритий шифером.

Зараз будівля використовується як будинок дитячої технічної творчості.

2) Братська могила радянських воїнів, 1941р, 1943рр на Нікольському кладовищі.

Там поховано 10 радянських воїнів, які загинули у вересні 1941р під час оборони селища від німецьких окупантів та воїни 4-го стрілецького полку 6-ї гвардійської стрілецької дивізії 60-ї армії, які загинули під час визволення смт. Вороніж від на початку вересня 1943р. Прізвища похованих невідомі. Селище визволено 2 вересня 1943р.

У 1957р на могилі встановлено дерев'яний обеліск з зіркою. У 2007р на могилі встановлено обеліск /1,5 x 0,6 м/ з чорного граніту, на чоловому боці якого зображення воїна і напис.

3) Братська могила радянських воїнів, 1941р, 1943р у сквері, на розі вулиць Київської та Фрунзе

Поховано 136 радянських воїнів 13-ї армії, які загинули у вересні 1941 під час оборонних боїв за селище та воїни 4-го стрілецького полку 6-ї гвардійської стрілецької дивізії 60-ї армії, які загинули під час визволення смт Вороніж від нацистських загарбників на початку вересня 1943 та померли від ран у 713-му польовому пересувному шпиталі. Відомі прізвища 14 воїнів. Селище визволено 2 вересня 1943. У 1957 до братської могили перенесені останки радянського воїна С.Мамунца, який був похований у 1942 у саду лікарні. У вересні 1941 він брав участь в оборонних боях на території Сумської обл. Тут потрапив у полон, був тяжко поранений. Його вилікували мешканці смт Вороніж. У 1942 воїн помер від туберкульозу.

У 1957 на могилі встановлено бетонну скульптуру воїна /3,0 м/. На цегляному постаменті /4,0 м/ закріплено білу мармурову дошку з написом. У 1975 проведено реконструкцію: праворуч від скульптури встановлено 5 бетонних стел /1,92 x 1,64 м/. На 4 стелах закріплено 36 (по 9 на кожній) білих мармурових дощок з прізвищами 572-х земляків, які загинули у роки Другої світової війни. На 5-й стелі - барельєфне зображення голови скорботної матері, окуте міддю. Перед стелами на бетонній основі укладені дві мармурові та дві чавунні плити. На першій плиті з червоного мармуру - меморіальний напис. На другій - з білого мармуру - прізвища 5 загиблих воїнів. На 2-х чавунних дошках - меморіальні написи

4) Могила Абрамова І.С., 1960р на Нікольському кладовищі, по центральній алеї справа

Абрамов Іван Спиридонович (20.06.1874 - 03.05.1960, смт Вороніж) - педагог, етнограф, фольклорист, краєзнавець, літературознавець. Народився у родині робітників. Навчався

спочатку в сільській школі, потім у Воздвиженській сільськогосподарській школі М.Неплюєва (с. Воздвиженське Глухівського повіту Чернігівської губ.), після успішного закінчення якої був залишений в ній викладачем. Згодом працював у селі Студенок (Глухівський повіт) народним учителем. З 1898, після закінчення Глухівського учительського інституту, працював у Ровенському двокласному міському училищі, а з 1900 по 1933 в школах м. Ленінграду (С-Петербург, Петроград, Російська Федерація). У 1903 заочно закінчив Археологічний інститут. З цього часу він весь час в експедиціях по Росії. У результаті цього ним зібрано більш як 500 одиниць колекцій для Російського музею. За це Російське Географічне Товариство у 1914 обрало його дійсним членом Товариства і присудило йому Срібну медаль. Був дійсним членом Товариства дослідників укр. історії, писемності та мови. Активно співробітничав з Центральним бюро краєзнавства, Центральним музеєм літератури, з журналом «Краеведение». За активну участь у виданні цього журналу у 1934 був репресований і висланий на 3 роки в м.Тобольск. Після відбуття терміну висилки до кінця свого життя жив у смт Вороніж, працював у середній школі викладачем російської мови і літератури, а потім - у шкільній бібліотеці. Реабілітований у 1956.

Автор кількох книг, численних публікацій з краєзнавства, археології, фольклористики, літературознавства. У 1960 на могилі встановлено бетонну стелу /1,8 м/, на якій вмонтовано портрет вченого і металева дошка з датами життя.

5) Могила Гречка В.П., 1984р у східній частині Спаського кладовища.

Гречко Віктор Павлович (29.01.1960, смт Вороніж - 30.08.1984, там же) прапорщик Збройних Сил СРСР. Загинув в Афганістані. Народився у селянській родині. У 1977 закінчив Воронізьку середню школу № 1. До призову на військову службу працював у радгоспі «Шосткинський» у смт Вороніж. Призваний до лав Радянської армії 02.07.1979. Закінчив школу прапорщиків, отримав спеціальність - командир взводу. З 1983 проходив службу в Афганістані, в/ч. пп. 51883. Був командиром гранатометно-кулеметного взводу. Загинув у районі населеного пункту Анардар. Згідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 12.02.1985 нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно). 1 травня 1985 на могилі встановлено обеліск з чорного граніту «Габро» /1,5 м/, на фасадній частині якого - портрет загиблого та напис.

6) Пам'ятний знак жертвам фашизму 1941-43рр, на околиці села, біля ЗОШ № 3.

Встановлений знак у 1954р. Реконструкція проведена у 1990р. На вимощеному з плитки прямокутному майданчику встановлено бетонну скульптуру партизана і дівчини /3,0 м/ на цегляному постаменті /1,5 м/. Позаду справа - бетонний обеліск /6,0 м/, у верхній частині якого - барельєфне зображення Ордена Вітчизняної війни. З трьох сторін

постаменту закріплені 6 мармурових плит на яких викарбувані 78 прізвищ загиблих односельців і напис.

7) Пам'ятний знак Кулішу П.О., 1989р. на шкільному подвір'ї перед будинком Воронізької ЗОШ № 1 ім. П. Куліша.

Пантелеймон Олександрович Куліш (27.07.1819 (08.08.1819), Вороніж - 2 (14).01.1897, хутір Мотронівка, тепер Чернігівська обл.) - український письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач. У 1837 - 39 навчався в Київському університеті. Літературну діяльність почав у 1840. З 1840 вчителював в Луцьку, Києві, Рівному, викладав у Петербурзькому університеті. Активний учасник Кирило-Мефодіївського товариства, соратник Т.Шевченка. У 1847 за участь в Кирило-Мефодіївському товаристві був заарештований і засланий до Вологди (замінено службою в Тулі). У 1850 дістав дозвіл переїхати до Петербурга. З 1863 був на державній службі у Варшаві. Останні роки життя провів на Україні.

Твори П.Куліша - вагомий внесок до української літератури. У своїй творчості еволюціонував від консервативного романтизму до етнографічного реалізму. Автор першого українського історичного роману «Чорна Рада, хроніка 1663 року» (1845 - 47), повісті «Михайло Чарнишенко, або Малоросія вісімдесят років назад» (1 - 3 частини, 1843), поеми «Україна», збірки віршів «Досвітки» (1862 р.), «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893). Видав два томи літературно-наукового збірника «Записки о Южной Руси» (1856 - 57), альманах «Хата» (1860). Перекладав українською мовою твори багатьох класиків світової літератури, зокрема О.Пушкіна, А.Міцкевича, У.Шекспіра, Г.Гейне, Д. Байрона. Засновник першого українського фонетичного правопису - «Граматики». Її в народі називали «кулішівка». Один із організаторів і видавців першого українського літературно-художнього журналу «Основа». Ще в перші роки після Російської Жовтневої революції 1917 школа у Воронежі носила ім'я П.Куліша. Але невдовзі його ім'я було занесене до списку «буржуазно-націоналістичних письменників» і було викреслене з історії української літератури. У часи, коли Україна здобула свою державність, добре ім'я цієї видатної людини повернули народу.

У 1989 на честь земляка, в ознаменування 170-річчя від дня його народження, встановлено на бетонному постаменті /1,0 м / гранітну плиту /1,8 x 0,9 x 0,5 м/ з портретом (барельєфом) П.Куліша /0,54 x 0,45 м/, під ним - пам'ятний напис.

8) Пам'ятний знак на честь заснування смт Вороніж, 1977р – встановлений у центрі селища

На честь 800-річчя селища споруджено пам'ятний знак «Фортеця» - стилізована споруда з бутового каменю, яка нагадує захисні вежі /11 м (1), 5,0 м (2)/, з'єднані між собою підковоподібною стіною /35 м/. У центрі та з боків стіни - круглі вежі. Верхня

частина їх викладена з силіконової цегли. На вежах - конусоподібні покрівлі, окуті оцинкованим залізом. У центральній частині, праворуч від центральної вежі - напис

В ході проведення натурних досліджень селища було виявлено об'єкти, які пропонуються до постановки на державний облік. Всі об'єкти культурної спадщини смт Вороніж, які пропонуються до постановки на державний облік, потребують виготовлення облікової документації та проходження відповідних експертних процедур для вирішення питання про занесення цих об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Об'єкти архітектурної спадщини Вороніжа класифікуються за ступенем історико-культурної цінності й за категоріями обліку. Ці класифікації пов'язані між собою, тому розглянемо їх разом. Архітектурна спадщина розподіляється на такі класифікаційні групи:

- пам'ятки національного значення;
- пам'ятки місцевого значення;
- щойно виявлені об'єкти культурної спадщини;
- об'єкти, які рекомендуються до занесення у списки щойно виявлених об'єктів культурної спадщини;
- значні історичні будівлі;
- рядові історичні будівлі;
- дисгармонійні будівлі.

Методику оцінки архітектурних об'єктів другої половини XIX – поч. XX ст., які за своєю чисельністю домінують у забудові Вороніжа, досі недостатньо розроблено. Прийняті у практиці історико-архітектурних досліджень визначення пам'ятки архітектури, значних та рядових історичних будівель та фонові забудови змінюють своє ціннісне наповнення залежно від загального потенціалу культурного середовища міста. Крім того, уявлення про цінність об'єкта культурної спадщини навіть у межах одного міста змінюються залежно від контексту розташування будівлі чи споруди. Тому, необхідно підкреслити відносність прийнятих авторами цієї розробки характеристик та їх певну умовність щодо нижчих ціннісних категорій, таких як значні та рядові історичні будівлі.

Основними критеріями оцінки архітектурних об'єктів є:

- роль будівлі (споруди) у містобудівній та ландшафтній ситуації;
- архітектурно-мистецька і наукова цінність (час спорудження, авторство, оригінальність типології, конструкції, декору, ступінь вираженості стильових і регіональних ознак, майстерність виконання тощо);

- історико-архітектурна цінність об'єкта для даного населеного пункту, області, краю.

Залежно від цих критеріїв і визначається ціннісна категорія кожної конкретної споруди:

- пам'ятка архітектури (національного, місцевого значення);
- щойно виявлений об'єкт культурної спадщини;
- значна історична будівля;
- рядова історична будівля; останнє поняття підходить для характеристики житлових будівель масового типу, які відображають характерні риси забудови різних районів міста. За змістовним наповненням це наближено до категорії фонові будівлі;
- дисгармонійна будівля чи споруда (що підлягає знесенню).

Пам'ятками архітектури національного значення є об'єкти з найвищими архітектурними якостями, такими як виразність стилевих ознак, оригінальність розпланувально-просторової структури, конструктивного вирішення, типу та жанру, наявність творів монументального мистецтва. Ці споруди відіграють формотворчу роль у архітектурно-просторовій композиції міста (вони є орієнтирами, архітектурними домінантами, акцентами). Важливими критеріями є також хронологічна глибина і авторство.

Пам'ятки місцевого значення мають досить високий ціннісний рівень. Їхня розпланувально-просторова композиція може бути досить поширеною, типовою, проте архітектура фасадів – завжди неповторна. За містобудівним значенням – це об'єкти, які формують середовище, виступаючи в ньому як організуючі вузли або ж рядові елементи забудови.

Щойно виявлені об'єкти культурної спадщини – це ті будівлі і споруди, які вже попередньо взяті на облік місцевими органами і повинні отримати статус пам'яток культурної спадщини після проходження відповідних процедур. Серед них є архітектурні об'єкти, ціннісний рівень яких близький до пам'яток місцевого значення.

Об'єкти, які рекомендуються до занесення у списки щойно виявлених об'єктів культурної спадщини – за ціннісним рівнем ідентичні з попередньою категорією. Різниця полягає в тому, що хоча дані об'єкти й рекомендовані фахівцями до отримання статусу щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, проте у відповідні списки місцевим органом охорони культурної спадщини вони ще не занесені.

Ще однією категорією забудови, яка обов'язково позначається на історико-архітектурному опорному плані, є втрачені об'єкти архітектурної спадщини.

Значними історичними будівлями вважаються капітальні муровані будівлі та споруди, як правило, в доброму або задовільному технічному стані, які за своїми ознаками не відповідають критеріям пам'яток, а відтак не можуть претендувати на статус об'єкта культурної спадщини. Проте вони відіграють суттєву роль у містобудівній композиції, формуючи, як правило, фронти забудови вулиць і площ, або ж наріжні ділянки кварталів. У Вороніжі – це рядова житлова забудова XIX – першої пол. XX ст. у кварталах, які оточують історичне середмістя та вздовж радіальних вулиць. До цієї ж категорії належать деякі старі промислові й виробничі споруди, торгові та громадські будівлі. Ці будівлі позначено на кресленику історико-архітектурного опорного плану.

Рядові історичні будівлі – найбільш мінливий тип історичної забудови, який завжди визначається залежно від характеру архітектурної спадщини конкретного історичного міста й фіксує типові, традиційні особливості локального масового житлового будівництва. Самостійної художньої цінності рядові історичні будівлі не мають (бо в іншому разі вони б претендували на статус пам'яток або були визначені як значні історичні), але набувають певного значення в контексті традиційного характеру середовища як об'єкти, що беруть участь у його формуванні. Такі будівлі не підлягають окремому обліку.

Дисгармонійними є об'єкти забудови 1970-х – 2019-х рр., що дисонують з існуючим оточенням, заважаючи сприйняттю міських панорам та ландшафтів, пам'яток культурної спадщини. Вони позначені на історико-архітектурному опорному плані і в далекій перспективі, по мірі амортизації, мають бути усунені з міської тканини. Хоча ступінь реалістичності такого прогнозного побажання наразі оцінити неможливо.

3.2 Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду

У процесі дослідження та розроблення даної науково-проектної документації на території смт Вороніж не було виявлено історико-культурних заповідників і історико-культурних заповідних територій.

Проте, поблизу селища Вороніж, у межах Воронізької селищної ради розміщується ***ботанічний заказник місцевого значення «Воронізький»***.

Розташований він неподалік від залізничної станції Вороніж Шосткинського району Сумської області. Площа 340 га. Рішенням Сумської обласної Ради народних депутатів від 3 грудня 1980 року за № 704 лісовий масив «Воронізький» отримав статус Державного ботанічного заказника місцевого значення. Перебуває у віданні ДП «Шосткинське лісове господарство» (Воронізьке л-во, кв. 5-12).

На терасі річки Осоти в її верхів'ї утворились різноманітні лісові угруповання з переважанням у деревостані сосни. Другий ярус деревостану формують клен

гостролистий, місцями липа, дуб, береза, по зниженнях — в'яз. У підліску трапляється ліщина, бруслина бородавчата, крушина ламка, бузина чорна, але найбільше тут малини. Характерна риса заказника — поширення папоротей. Це пов'язано із значною зволоженістю ґрунту. Переважає щитник чоловічий та безщитник жіночий. Зрідка трапляється невеличка папороть — голокучник дубовий. Є ділянки з барвінком малим. Деревний ярус у цих місцях сформований переважно кленом гостролистим.

На підвищених ділянках заказника розташовані невеличкі ділянки дубових лісів. У деяких з них збереглися старі дуби заввишки до 25 м. Серед злакового покриву з мітлиці тонкої зростають також буквиця лікарська, чина чорна, серпій фарбувальний, наперстянка великоквіткова, первоцвіт весняний.

У притерасній частині заплави річки Осоти розміщується болото. Тут зростає вільшняк, верба попеляста, осока гостра. На більш обводнених ділянках переважають угруповання рогозу широколистого із значною домішкою осоки омської. Також можна побачити верболіззя звичайне, частуху подорожникову, півників болотних, вовче тіло болотне та ін. Поширеним видом є цикута отруйна.

З копитних тут водяться лось, європейська козуля, кабан. З хижаків трапляється лисиця, в заплаві — єнотоподібний собака, інколи заходять вовки. Куниці представлені лісовою куницею, чорним тхором, ласкою та горностаєм. Видра, яка занесена до Червоної книги України, заходить у зимовий період по руслу Осоти. В торфових кар'єрах мешкає ондатра, інколи трапляється бобер.

Знизилась щільність білок через хижацтва лісової куниці. У заказнику чисельно представлені мишоподібні гризуни: їжак звичайний, бурозубки. Трапляються соні (вовчки).

Переважають дрібні горобині дендрофільного комплексу (синиці, дрозди, повзики, в'юркові тощо). Трапляється вальдшнеп. Бореальні види представлені голубом-синяком та жовною. Досить часто трапляється дрімлюга. Мешкає вухата сова.

Водяться вуж звичайний, рідко гадюка звичайна та червонокнижна мідянка. Земноводні представлені гостромордою жабою, озерною та ставковою жабами.

3.3 Аналіз зон охорони пам'яток культурної спадщини

Зони охорони пам'яток є складовою частиною охоронного зонування як містобудівного засобу збереження культурної спадщини. До охоронного зонування, крім зон охорони пам'яток, належать території пам'яток.

Територія пам'ятки – це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує її збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини.

До зон охорони пам'ятки належать:

1. Охоронні зони поодинокі розташованих пам'яток культурної спадщини.
2. Комплексні охоронні зони пам'яток.
3. Зони регулювання забудови.
4. Зони охоронюваного ландшафту.
5. Зони охорони археологічного культурного шару.

Згідно з визначенням, поданим у Ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», «зони охорони пам'ятки (далі - зони охорони) - встановлювані навколо пам'ятки охоронна зона, зона регулювання забудови, зона охоронюваного ландшафту, зона охорони археологічного культурного шару, в межах яких діє спеціальний режим їх використання».

У межах селища Вороніж зареєстровано 2 пам'ятки нерухомої культурної спадщини (позначені на основному кресленні).

На час складання даної науково-проектної документації, зони охорони пам'яток культурної спадщини були відсутні.

Керуючись розділом 3.3 ДБН Б.2.2-2-2008 і розділом 5.9 ДБН Б.2.2-3:2012, враховуючи особливості композиційної ролі й оптимального візуального розкриття пам'яток архітектури, природно-ландшафтні умови територій, необхідність збереження історичного середовища пам'яток визначено окремі охоронні зони пам'яток:

- 1) Михайлівська церква (Архангело-Михайлівський храм)
- 2) Спасо-Преображенська церква

Межі територій і зон охорони пам'яток архітектури

I. Території пам'яток:

- Михайлівська церква (Архангело-Михайлівський храм) – територія пам'ятки встановлюється церковним подвір'ям, огорожею;
- Спасо-Преображенська церква – територія пам'ятки встановлюється церковним подвір'ям, огорожею.

Режим використання територій зон охорони пам'яток

Режими використання територій зон охорони пам'яток регламентуються положеннями ДБН Б.2.2-2-2008 «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування».

Режим використання охоронних зон Михайлівської церкви та Спасо-Преображенської церкви спрямований на забезпечення збереження історичного середовища пам'ятки та можливість відтворення його втрачених цінних елементів.

Режим визначає первісна функція пам'яток (функція – культова), їх архітектурне вирішення, сучасне використання, а також особливості середовища пам'яток, її взаємодія з ним.

На території охоронних зон:

- зберігають і виявляють історично цінні розпланування, забудову, впорядження та ландшафт;
- відтворюють їх кращі втрачені елементи і якості;
- усувають дисгармонійні будівлі та споруди й елементи впорядження, створюють сприятливі умови для огляду пам'ятки та її оточення.

В охоронній зоні забезпечують необхідні для збереження пам'ятки гідрогеологічні умови, чистоту повітря і водоймищ, захист від динамічних впливів, зсувів, пожежну безпеку тощо.

В охоронній зоні за погодженням із відповідним органом охорони культурної спадщини і відповідним органом з питань містобудування і архітектури можуть виконуватись:

- роботи, пов'язані зі збереженням, реабілітацією та відтворенням будинків і споруд, розпланування та впорядження, що формують історичне середовище пам'ятки;
- улаштування доріг і доріжок, в окремих випадках невеликих автостоянок, зовнішнього освітлення, озеленення та впорядження, розміщення реклами, встановлення інформаційних стендів та вітрин, які стосуються пам'ятки, та забезпечення інших форм благоустрою, викликаних умовами сучасного використання, але такими, що не порушують традиційного характеру середовища пам'ятки та природного ландшафту, що підпорядкований пам'ятці;
- земляні роботи, якщо вони не порушують середовища пам'ятки та наявних археологічних об'єктів;
- заміна підприємств, майстерень, складів, які виводять з зони, та будівель, які зносять, будинками та спорудами чи зеленими насадженнями, що не заважають візуальному сприйняттю та збереженню пам'ятки і не порушують її оточення;
- вибіркові реконструкція та збільшення розмірів окремих будівель, які не порушують традиційного характеру середовища у відповідності з розробленими та погодженими історико-містобудівними обґрунтуваннями;
- нове будівництво можливе лише у виключних випадках і тільки за проектами, розробленими на основі історико-містобудівних обґрунтувань і погодженими з відповідними державними органами охорони культурної спадщини.

В охоронній зоні забороняються будівництво, земляні роботи і впорядження, що порушують засади збереження пам'ятки та традиційного характеру її середовища.

Режим використання зони регулювання забудови

Режим зони регулювання забудови визначає ступінь допустимих перетворень (мінімальні, обмежені, активні) на території зони.

У зоні регулювання забудови зберігають пов'язані з пам'яткою цінну історичну забудову і розпланування, характерні містобудівні утворення та виразні елементи ландшафту, закріплюють і відтворюють значимість пам'ятки в архітектурно-просторовій композиції й історичному середовищі населеного місця; забезпечують сприятливі умови її огляду.

Нове будівництво та реконструкція у зоні регулювання забудови регламентують за розташуванням, функціональним призначенням, висотою, прийомами забудови, масштабом, масштабністю членувань, матеріалом, кольором. Для **зони регулювання забудови Михайлівської церкви та Спасо-Преображенської церкви** висота оточуючої забудови не повинна перевищувати 7 м.

Для забезпечення огляду пам'яток та їх комплексів і збереження особливостей їх видового розкриття в панорамах і перспективах необхідно:

- зберігати оглядові точки, найсприятливіші для візуального сприйняття пам'ятки;
- не закривати пам'ятку новобудовами та насадженнями зі сприятливих боків огляду та не допускати зведення нових будинків і споруд, які негативно впливають на композиційну значимість пам'ятки.

У залежності від історичної цінності розпланування та забудови навколо пам'яток, від цінності самих пам'яток та їх значення в середовищі перетворення в зоні повинні мати такі відмінності:

- на територіях, що прилягають до охоронних зон пам'яток, а також на ділянках з історично цінними спорудами і розплануванням нове будівництво і реконструкцію підпорядковують основним закономірностям історичної забудови населеного місця з додержанням відповідності архітектури нових будинків і споруд пам'яткам, а також з урахуванням масштабних, стильових, колористичних та інших особливостей традиційного середовища;
- на всій іншій території зони, відносно віддаленій від пам'яток і з відносно менш цінними розплануванням і забудовою, а також за межами історичних утворень регулюють переважно розпланування, висоту та масштаб нової забудови. Регламентація забудови визначається вимогами збереження загальної композиційної єдності населеного місця, композиційної ролі пам'яток в його пейзажі.

У зоні регулювання забудови не дозволяється розміщувати промислові підприємства, транспортні, складські та інші споруди, що створюють значні вантажні потоки, забруднюють повітряний та водний басейни, вогне- та вибухонебезпечні об'єкти, а також об'єкти, що є дисгармонійними до середовища, яке охороняється.

У зоні регулювання забудови не дозволяється будівництво транспортних розв'язок, естакад, мостів та інших інженерних споруд, що порушують традиційний характер середовища пам'ятки. Якщо такі споруди мають бути зведені, застосовують технічні прийоми і конструкції, що не дисонують з пам'яткою та історичною частиною поселення.

Будівництво, реконструкція, земляні й інші роботи у зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини та відповідними органами з питань містобудування та архітектури.

Для пам'яток рекомендовано здійснити паспортизацію та інвентаризацію.

3.4 Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту

За визначенням, поданим у ДБН Б.2.2-3:2012, історичний ареал населеного місця – це частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини та пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку.

Межі історичного ареалу смт Вороніж охоплюють частини вулиць Соборної, Новгород-Сіверської, Миколи Терещенка, що обмежуються (закільцьовуються) вулицею Садовою. Площа історичного ареалу – 18,96 га.

Режим використання історичного ареалу й обмеження господарської діяльності на території історичного ареалу визначаються режимами використання територій зон охорони пам'яток, установлених на території ареалу.

У межах історичного ареалу пріоритетним напрямом містобудівної діяльності є збереження традиційного характеру середовища, охорона та раціональне використання розташованих у його межах пам'яток і об'єктів культурної спадщини, збереження містоформуючої ролі культурної спадщини.

У межах історичного ареалу опрацюванню проектної документації на будівництво, реконструкцію будівель і споруд повинно бути виконано згідно з положеннями і визначеннями історико-архітектурного опорного плану селища.

Перелік нерухомих об'єктів, які рекомендуються до внесення до Реєстру пам'яток архітектури місцевого значення

1. Залізнична станція "Терещенська" – вул.Колесныкова, 7ж
2. Квартирний будинок залізничників – вул.Колесныкова, 9

3. Колишній будинок управління економії Терещенка, тепер - школа №3 – вул.Тидня, 23
4. Будинок економії Терещенка – провулок Тидня, 9
5. Квартирні будинки станції Терещенської – вул.ІФранка 19-21
6. Будинок Драгневичів – вул.Соборна, 34
7. Будинок купців Савченко, 1864р. – вул.Терещенка, 1
8. Будівля школи – вул.Новгород-Сіверська, 26
9. Будинок козака Шкури – вул.П.Куліша, 1
10. Покровська церква – вул.Київська, 11а

Окрім того для збереження і реабілітації місцевої, яка є характерним історичним середовищем і відіграє важливу роль в образі міста в окремих пейзажах, історико-архітектурним опорним планом пропонується створення зони охоронюваного ландшафту на території якого можлива господарська діяльність, якщо вона не порушує характеру ландшафту і не потребує зведення капітальних споруд

РОЗДІЛ 4. ПРОЕКТНО-РЕГУЛЯТИВНИЙ РОЗДІЛ

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів) навколо них повинні встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються науково-проектною документацією на основі історико-архітектурного опорного плану та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, тобто Міністерством культури України.

З огляду на це в даному проектно-регулятивному розділі визначено:

1. Основні принципи системи охоронного зонування території селища.
2. Межі територій та зон охорони пам'яток.
3. Режими використання територій та зон охорони пам'яток.
4. Межі та режими використання історичних ареалів.

Зони охорони пам'яток є складовою частиною охоронного зонування як містобудівного засобу збереження культурної спадщини. До охоронного зонування, крім зон охорони пам'яток, належать території пам'яток.

Територія пам'ятки - це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує її збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини.

Виходячи з наведеної вище класифікації території селища за ступенем історико-культурної цінності визначена така номенклатура територій і зон охорони пам'яток:

1. Території пам'яток.
2. Комплексні охоронні зони.
3. Охоронні зони дискретно розташованих пам'яток.
4. Зони регулювання забудови.
5. Зони охорони археологічного культурного шару.

Територія пам'ятки - це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує її збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини.

Території пам'яток визначені для усіх периферійних об'єктів, розташованих поза межами комплексних охоронних зон, у складі їх охоронного зонування. Окрім того, території пам'яток визначені для значних архітектурних комплексів, які займають великі земельні ділянки. Натомість для об'єктів, розташованих у щільній лінійній забудові, для визначення території пам'яток необхідна розробка спеціальної окремої документації або це виконується на подальших стадіях розробки містобудівної документації.

Охоронна зона – територія, що виділяється для збереження найближчого середовища пам'ятки, головним чи суттєвим елементом якого вона є, а також для створення оптимальних умов огляду пам'ятки, забезпечення належного її функціонування, охорони від вібрацій, забруднень, затоплення, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів. Для забезпечення збереження окремо розташованих пам'яток культурної спадщини та їх найближчого оточення встановлюються охоронні зони для кожної з них. Режим використання території, встановлений у цих зонах, має забезпечити фізичне збереження, сприятливе візуальне сприйняття пам'яток, їх доцільне використання, впорядкування (благоустрій) території.

Комплексна охоронна зона встановлюється з метою охорони й доцільного використання неповторного архітектурно-містобудівного утворення. Комплексна охоронна зона створюється як зона спеціального режиму охорони і використання найбільш цінних з історико-архітектурного та містобудівного погляду територій для збереження їх індивідуального образу.

Така комплексна система охорони, на відміну від дисперсної (коли визначається багато охоронних зон – для кожної пам'ятки окремо), дозволяє зберегти цілісність і неповторність всього історичного середовища, тобто – традиційний характер середовища, як це вимагається чинним законодавством.

Зони регулювання забудови – це території, які оточують комплексні охоронні зони і охоронні зони окремо розташованих пам'яток, або прилягають до них. Ці зони призначені

для збереження традиційного характеру середовища, тобто історично сформованої структури міста, закріплення в ній і в ландшафті провідного значення пам'яток архітектури (архітектурних акцентів і містобудівних домінант), для збереження масштабних співвідношень в розплануванні й забудові, забезпечення архітектурної єдності нових будівель з історично сформованим середовищем. На території селища визначено дві зони регулювання забудови – I-ї категорії (суворого регулювання забудови) та II-ї категорії (загального регулювання забудови).

До зони регулювання забудови – *I-ї категорії* (суворого регулювання забудови) віднесено ділянки, які оточують комплексні охоронні зони в історичній частині міста, де збереглося традиційне середовище (наявна концентрація значної та рядової історичної забудови, збережено історичне розпланування та в значній мірі архітектурно-просторова композиція), а також ті, що оточують території або охоронні зони дисперсно розташованих пам'яток. Оскільки традиційне середовище, яке вона має призначення зберігати, є різноманітним, то для окремих її ділянок також визначений диференційований режим використання.

Для селища Вороніж, зону регулювання I-ї категорії пропонується визначити у історичних межах центру: частину центру, обмеженої вулицею Садовою зі всіх сторін (кільцева вулиця). Від вулиці Садової, до центру, частина вулиць Новгород-Сіверської, Миколи Терещенка, Соборна.

У зону регулювання I-ї категорії входить пам'ятка архітектури національного значення Михайлівська церква (Архангело-Михайлівський храм).

Зона регулювання забудови *II-ї категорії* (загального регулювання забудови) розташована переважно на периферії міста, оточує його історичну частину і визначена для комплексу пам'яток історичного центру. Її призначення – зберігати провідне значення пам'яток в архітектурно-просторовій композиції міста, панорами, які відкриваються на місто з найбільш показових візуальних точок, розташованих за його межами, а також історичні панорами які відкриваються на ансамблі та окремі домінантні і акценти об'єкти з оглядових точок, розташованих у самому традиційному середовищі. В залежності від ландшафтних умов, віддаленості від історичного центру та безпосередньо пам'яток, для окремих її ділянок також визначений диференційований режим використання.

Протягом усього періоду історичного розвитку селища Вороніж, ландшафт відігравав значну роль як складова архітектурно-просторової композиції та пейзажно-видової структури історичної частини селища. Відтак, зону регулювання забудови II-ї категорії визначено від вулиці Садової до річки Осота (Спаського ставу).

Визначення термінів, що використовуються в окресленні режимів зон охорони пам'яток:

Цілісне історичне середовище (цілісне оточення пам'яток) – середовище, яке сприяє найкращому виявленню цінних якостей пам'яток, збережене в історичному вигляді або те, що відповідає за своїми характеристиками історичному.

Частково порушене історичне середовище (оточення) - історичне середовище з окремими дисгармонійними включеннями або з втратою окремих елементів.

Порушене історичне середовище (оточення) – середовище, характеристики якого не відповідають історичному.

Види реконструкції, які встановлюються в залежності від ступеня збереженості історичного середовища: регенерація, обмежене перетворення, активне перетворення.

Регенерація – збереження і відновлення містобудівних якостей пам'яток і середовища (планування, просторової організації, забудови, пам'яток, зорових зв'язків поміж ними і з оточуючим середовищем, тощо). Включає реставрацію пам'яток, санацію забудови, реставрацію або модернізацію значної та рядової історичної забудови, функціональне насичення забудови (відповідно до місця розташування об'єкту в структурі селища), компенсаційне нове будівництво замість втрачених будівель, повністю підпорядковане існуючому середовищу з урахуванням історично сталих традицій; благоустрій і озеленення, які характерні для об'єкту регенерації.

Обмежене перетворення – збереження містобудівних якостей пам'яток і середовища, їх розвиток на основі використання історичних традицій. Включає реставрацію пам'яток, модернізацію будівель (цінних з містобудівної точки зору і таких, що знаходяться у задовільному технічному стані), знесення ветхого і малоцінного фонду, розуцільнення внутрішньої квартальної забудови, збереження системи просторової композиції, візуальних зв'язків; функціональну переорієнтацію забудови відповідно до потреб міста; нове будівництво, співмасштабне існуючій забудові з дотриманням основних рис, характерних для історичної забудови, і регламентацією висоти, габаритів, масштабів членувань; благоустрій, озеленення без радикальних змін характеру середовища. На ділянках, на яких відсутня цінна планувальна структура, можливе збільшення планувальних членувань.

Активне перетворення – зміна містобудівних якостей середовища з частковим їх збереженням. Включає: реставрацію пам'яток, знесення нецінних об'єктів, що знаходяться у незадовільному технічному стані (окрім будівель, цінних з художньої та містобудівної точки зору), модернізацію і капітальний ремонт будівель, які підлягають збереженню, збереження або зміну планувальної структури, функціонального призначення і просторової організації. Можливе формування нових просторових систем, гармонійно

ув'язаних з існуючими. Нове будівництво повинно вестись на основі спадкоємності розвитку сталих традицій формування забудови.

Ревалоризація – відновлення архітектурно-художньої цінності історичного міського середовища. У процесі ревалоризації з пам'яток архітектури знімаються дисгармонійні нашарування, а будинки, їхні елементи, що не збереглися, відновлюються або позначаються трасуванням доріжок, партерною зеленню, малими архітектурними формами тощо. До процесу ревалоризації входить проведення реставраційних заходів, а також нове компенсаційне будівництво з метою відновлення або створення втрачених домінант і заповнення розривів у суцільному фронті вуличної забудови.

Ревіталізація – комплекс заходів, спрямованих на підвищення функціональної значущості ансамблю, архітектурного комплексу, фрагмента історичного архітектурного середовища, центру історичного поселення та ін. шляхом відтворення втрачених ними громадських функцій або надання їм нових, що не порушують історичних вигляд будинків та їх оточення.

Реконструкція – докорінне перетворення архітектурної форми – окремих будинків і споруд, їх комплексів, міст та інших населених місць, приведення їх у відповідність із сучасними вимогами функціональності, архітектурно-просторової організації, інженерно-технічного забезпечення, комфортності тощо.

Реконструкція жилого будинку - комплекс будівельних робіт, спрямованих на поліпшення експлуатаційних показників приміщень житлового будинку шляхом їх перепланування та переобладнання, надбудови, вбудови, прибудови з одночасним приведенням їх показників відповідно до нормативно-технічних вимог.

Реконструкція комплексна – розробка і реалізація комплексу взаємопов'язаних заходів по відновленню і збереженню цілісного історичного середовища із створенням комфортних умов для постійного проживання і тимчасового перебування населення. До реконструкції входять заходи щодо реставрації і пристосування для сучасного використання пам'яток, модернізації і капітального ремонту історичної забудови, вибіркового знесення і нового будівництва окремих будинків, розвитку інженерної інфраструктури, шляхів руху пішоходів і транспорту, озеленення і благоустрою історичної території. Здійснюється на обмеженій території району історичної забудови (квартал, група кварталів, вулиця, площа, будинок, ансамбль). Реконструкція комплексна ставить своєю метою збереження і примноження культурно-історичного потенціалу населених місць, створення сприятливих умов функціонування територій зі збереженим традиційним середовищем, забезпечення гармонійного поєднання на таких територіях старої та нової забудови, сучасне технічне оснащення будинків і територій. Розрізняють чотири основні форми комплексної реконструкції: збереження (містобудівна консервація) забудови з

можливим відтворенням утрачених елементів, реставрацією об'єктів культурної спадщини і при необхідності влаштування прихованих систем інженерного устаткування; оновлення (реконструкція) забудови з переважним збереженням об'єктів культурної спадщини і компенсаційним новим будівництвом; перетворення забудови із збереженням основ історичного планування і об'ємно-просторових співвідношень при строго регульованому новому будівництві; радикальна перебудова забудови із збереженням тільки напрямків вуличних трас і місцезнаходжень містобудівних вузлів.

Ремонт – сукупність робіт щодо підтримання належного технічного стану будинку (споруди) без змін його архітектурно-просторової структури і зовнішнього об'єму. За характером і обсягом оновлення окремих елементів конструкцій розрізняють ремонт поточний, середній і капітальний. Ремонт є необхідною умовою запобігання фізичній амортизації споруд і продовження часу їх функціонування. Ремонт будинку - комплекс будівельних робіт, спрямованих на відновлення з можливим покращенням експлуатаційних показників елементів будинку.

Поточний ремонт - комплекс ремонтно-будівельних робіт, який передбачає систематичне та своєчасне підтримання експлуатаційних якостей та попередження передчасного зносу конструкцій і інженерного обладнання.

Капітальний ремонт - комплекс ремонтно-будівельних робіт, який передбачає заміну, відновлювання та модернізацію конструкцій і обладнання будівель у зв'язку з їх фізичною зношеністю та руйнуванням, поліпшення експлуатаційних показників, а також покращення планування будівлі і благоустрою території без зміни будівельних габаритів об'єкта.

Реставрація – комплекс робіт по відновленню і збереженню первісних форм пошкоджених або спотворених переробками пам'яток, що ґрунтується на історико-архітектурних дослідженнях і документальній достовірності даних про первісні форми. Розрізняють реставрацію фрагментарну (відновлення тільки тих частин будинку чи комплексу, первісна форма яких суворо документована) і цілісну (відновлення усієї пам'ятки в архітектурно-художній та історичній повноті її первісної форми). До реставрації входять елементи консервації і ремонту. Їй передують обміри, наукові та інженерно-технічні дослідження та архівні вишукування, на підставі яких виконується проект реставрації.

РЕЖИМИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ЗОНИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБУДОВИ

Режим зони регулювання забудови визначає ступінь допустимих перетворень (мінімальні, обмежені, активні) на території зони.

У зоні регулювання забудови зберігають пов'язані з пам'яткою цінну історичну забудову і розпланування, характерні містобудівні утворення та виразні елементи ландшафту, закріплюють і відтворюють значимість пам'ятки в архітектурно-просторовій композиції та історичному середовищі міста; забезпечують сприятливі умови її огляду.

Нове будівництво та реконструкція в зоні регулювання забудови регламентують за розташуванням, функціональним призначенням, висотою, прийомами забудови, масштабом, масштабністю членувань, матеріалом, кольором.

Для забезпечення огляду пам'яток і збереження особливостей їх видового розкриття в панорамах і перспективах необхідно:

- зберігати оглядові точки, найсприятливіші для візуального сприйняття пам'ятки;
- не закривати пам'ятку новобудовами та насадженнями зі сприятливих боків огляду та не допускати зведення нових будинків і споруд, які негативно впливають на композиційну значимість пам'ятки.

Залежно від історичної цінності розпланування та забудови навколо пам'яток, від цінності самих пам'яток та їх значення в середовищі перетворення в зоні повинні мати такі відмінності:

- на територіях, що прилягають до охоронних зон пам'яток, а також на ділянках з історично цінними спорудами і розплануванням нове будівництво і реконструкцію підпорядковують основним закономірностям історичної забудови населеного місця з додержанням відповідності архітектури нових будинків і споруд пам'яткам, а також з урахуванням масштабних, стильових, колористичних та інших особливостей традиційного середовища.

—регламентація забудови визначається вимогами збереження загальної композиційної єдності населеного місця, композиційної ролі пам'яток в його пейзажі.

У зоні регулювання забудови не дозволяється розмішувати промислові підприємства, транспортні, складські та інші споруди, що створюють значні вантажні потоки, забруднюють повітряний та водний басейни, вогне- та вибухонебезпечні об'єкти, а також об'єкти, що є дисгармонійними до середовища, яке охороняється.

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини та відповідними органами з питань містобудування та архітектури.

У зоні регулювання забудови зберігається існуючий характер забудови, переважно садибної, гранична висота такого характеру забудови не повинна перевищувати двох поверхів з мансардою. Нові будівлі регламентуються за розташуванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом, характером членувань, пластичним і кольоровим вирішенням, функціональним використанням.

Суворий режим зони регулювання забудови, основні вимоги:

- регенерація та відновлювально-реставраційні роботи, для окремих пам'яток; - обмежене перетворення середовища із збереженням індивідуальних особливостей, візуальних зв'язків між історичними спорудами та ландшафтним оточенням, масштабу та архітектури будинків, планувального модуля;

- функціональне відновлення чи обґрунтоване пристосування планування та забудови до основних функцій;

- гранична висота нових багатоповерхових будівель і споруд не повинна перевищувати 12 метрів в стінах від рівня денної поверхні два поверхи з мансардою в районах садибної забудови.

Помірний режим зони регулювання забудови, основні вимоги: - реконструкція з відновлювально-реставраційними та ремонтними роботами, модернізація фонду;

- нове будівництво на засадах спадкоємної взаємодії історичного та нового середовища, визначення "блакитної лінії" для рядової забудови та дотримання планувального модульного середовища, що не порушене;

- розвиток нових функцій та пристосування збереженої забудови до нового функціонального використання;

- гранична висота нових будівель і споруд не повинна перевищувати 15 метрів в стінах від рівня денної поверхні в районах багатоповерхових новобудов і два поверхи з мансардою в районах садибної забудови.

ЗОНА ОХОРОНЮВАНОВОГО ЛАНДШАФТУ

Зона охоронюваного ландшафту — природна чи близька до природної незабудована територія за межами охоронної зони, з якою пам'ятка складає єдине композиційно-пейзажне ціле. Вона виділена для збереження і реабілітації природних утворень, які є характерним історичним природним середовищем пам'ятки і відіграє важливу роль в образі населеного місця або окремого пейзажу.

Межі зони охоронюваного ландшафту визначені поширенням візуально-пейзажних зв'язків пам'яток (збереженими валами замку) з природними складовими докільля, що мають як природний (луки, гаї, городи) так і антропогенно змінений (збережені фрагменти міських оборонних валів і ровів, замчисько, цвинтарище) рельєф ландшафту, і становлять характерне середовище пам'ятки, або відіграють важливу роль у цінних пейзажах, що містять пам'ятку.

Проектом запропоновано встановити зону охоронюваного ландшафту з єдиним режимом використання територій, межа якої проходить:

Орієнтовно від Західного перехрестя вулиць Берегової та Зарічної, по річці Осота, на Південь до моста по вул. Миколи Терещенка, на Південний захід, як продовження річки Осота ставом Спащанським, до моста між вулицями 1 Травня та Соборною.

Площа території зони охоронюваного ландшафту становить 13,74га.

РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ЗОНИ ОХОРОНЮВАНОВОГО ЛАНДШАФТУ

Режим зони охоронюваного ландшафту, яка виконує консерваційну роль, має забезпечувати охорону природного та переважно природного оточення пам'ятки. Він передбачає збереження і відтворення цінних природних і пейзажних якостей пов'язаного з пам'яткою ландшафту, ліквідацію чи візуальну нейтралізацію будівель, споруд і насаджень, що спотворюють цей ландшафт.

Заходи щодо збереження ландшафту повинні забезпечувати охорону особливостей рельєфу, водоймищ, рослинності і відтворення їх історичного вигляду, збереження візуальних зв'язків пам'ятки з природним та переважно природним оточенням, що має історичну цінність, захист берегових, лукових територій від зсувів та розмиву, укріплення схилів, ярів, їх озеленення; проведення інших природоохоронних заходів.

На території зони охоронюваного ландшафту можлива господарська діяльність, якщо вона не порушує характеру ландшафту і не потребує зведення капітальних будівель і споруд. Відповідно до режиму на окремих ділянках зони дозволяються сіножаті, випасання худоби, польові, городні та інші сільськогосподарські роботи.

Відкриті галявини та простори лук можуть використовуватись для епізодичних масових свят та гулянь без будівництва споруд, а також як лукопарки та гідропарки з відповідними технічними заходами та впорядкуванням, що не впливають негативно на ландшафт та не змінюють його характеру.

В обґрунтованих відповідним чином випадках на візуально ізолюваних ділянках можливе спорудження невеликих капітальних будівель житлового та громадського призначення, вистояю не вище одного поверху.

Всі земляні роботи в зоні повинні виконуватись з урахуванням вимог охорони наявних в ній археологічних об'єктів та можливостей виявлення таких об'єктів.

II. ДОДАТКИ

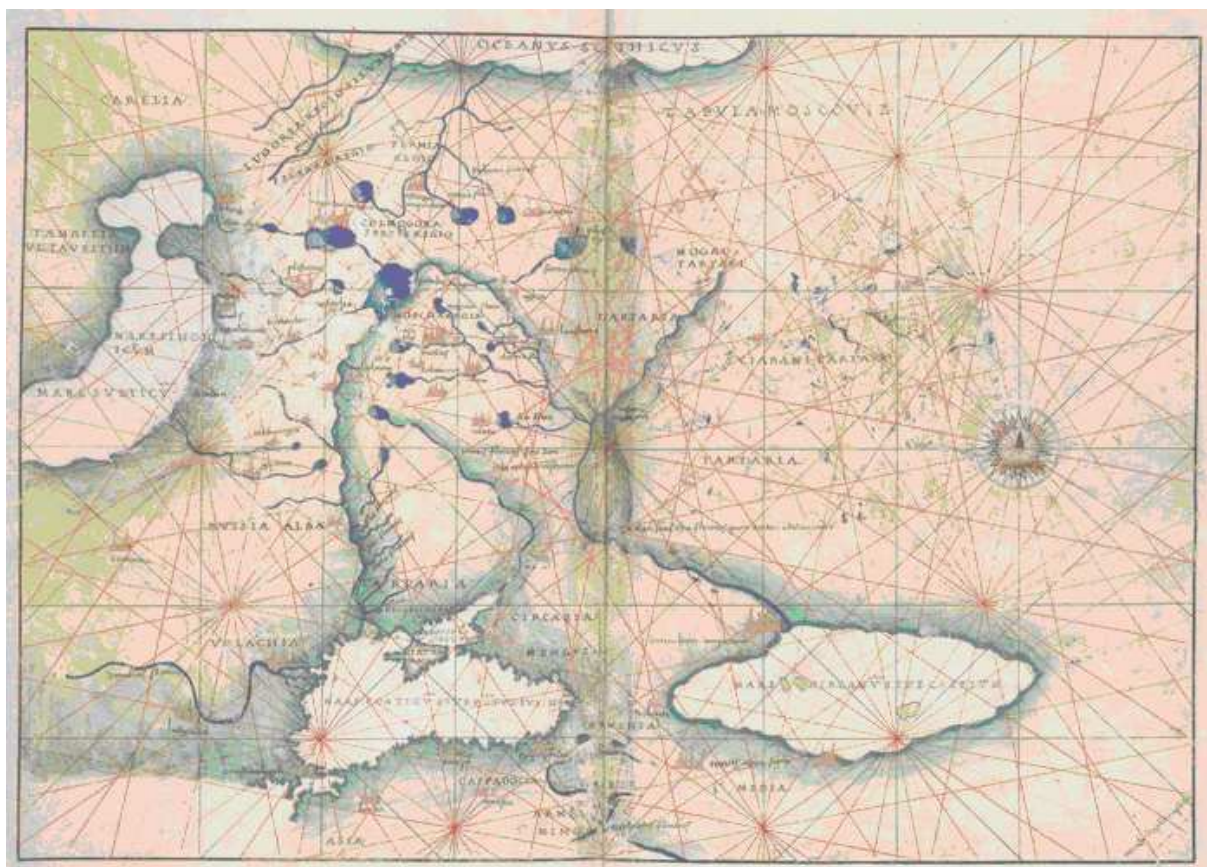

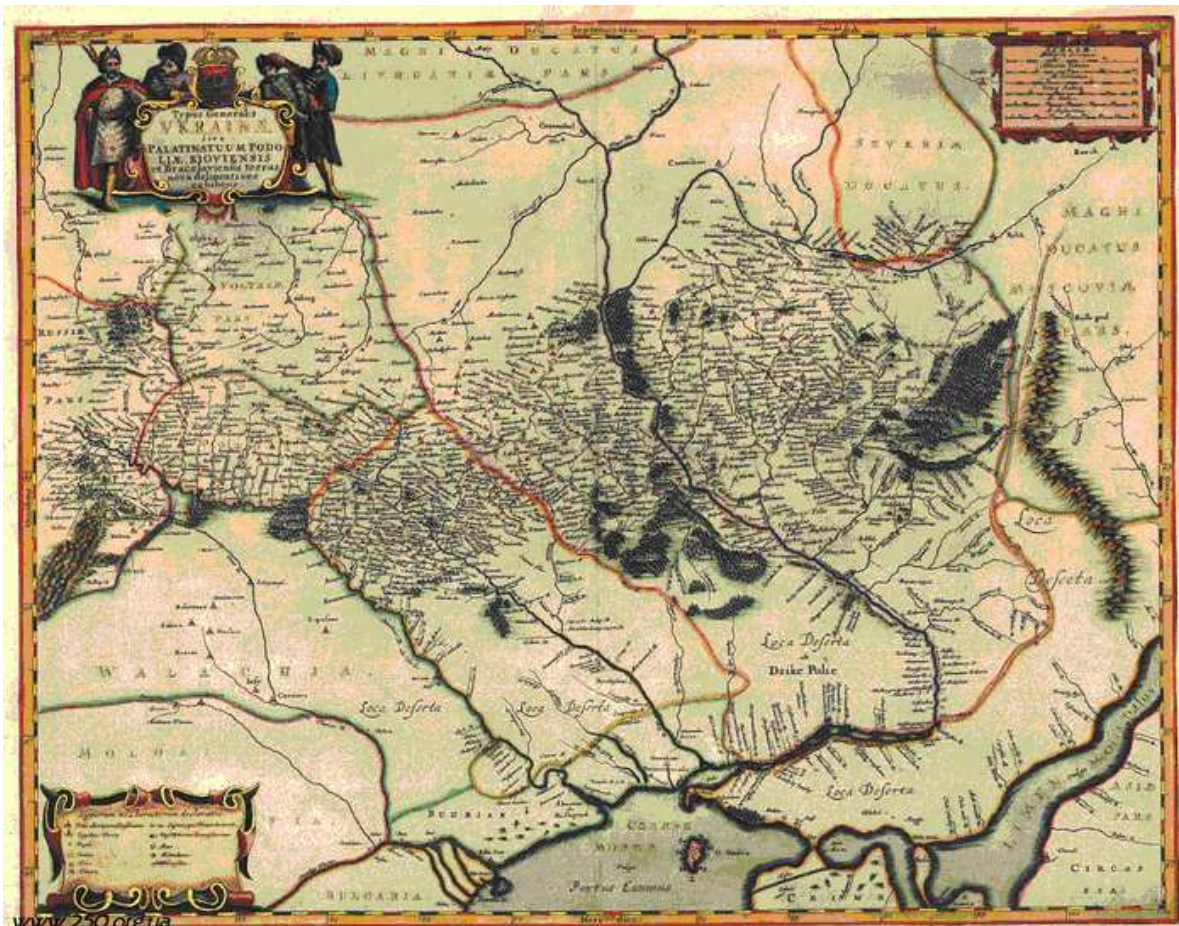
Додаток 3,4

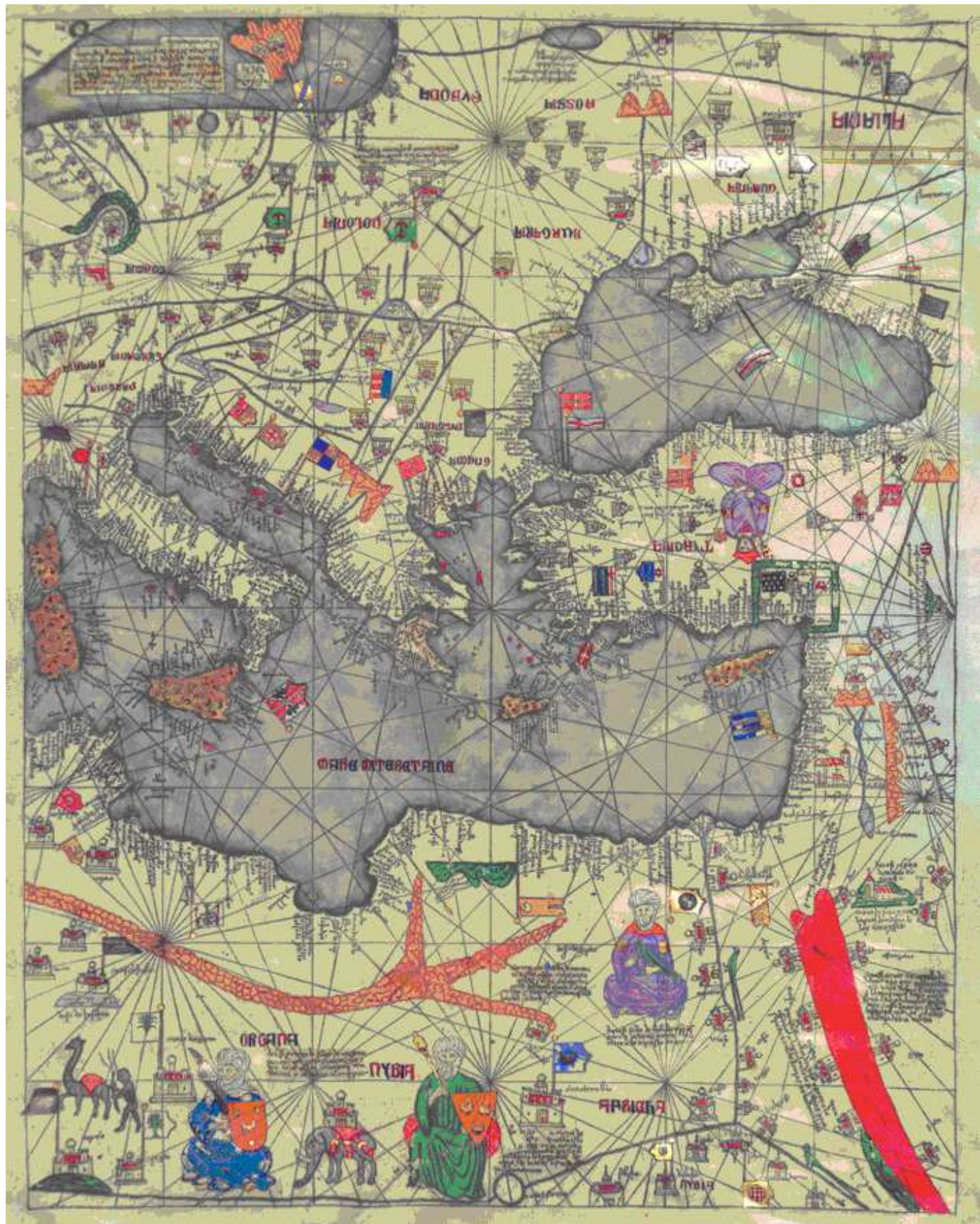

Додаток 5,6

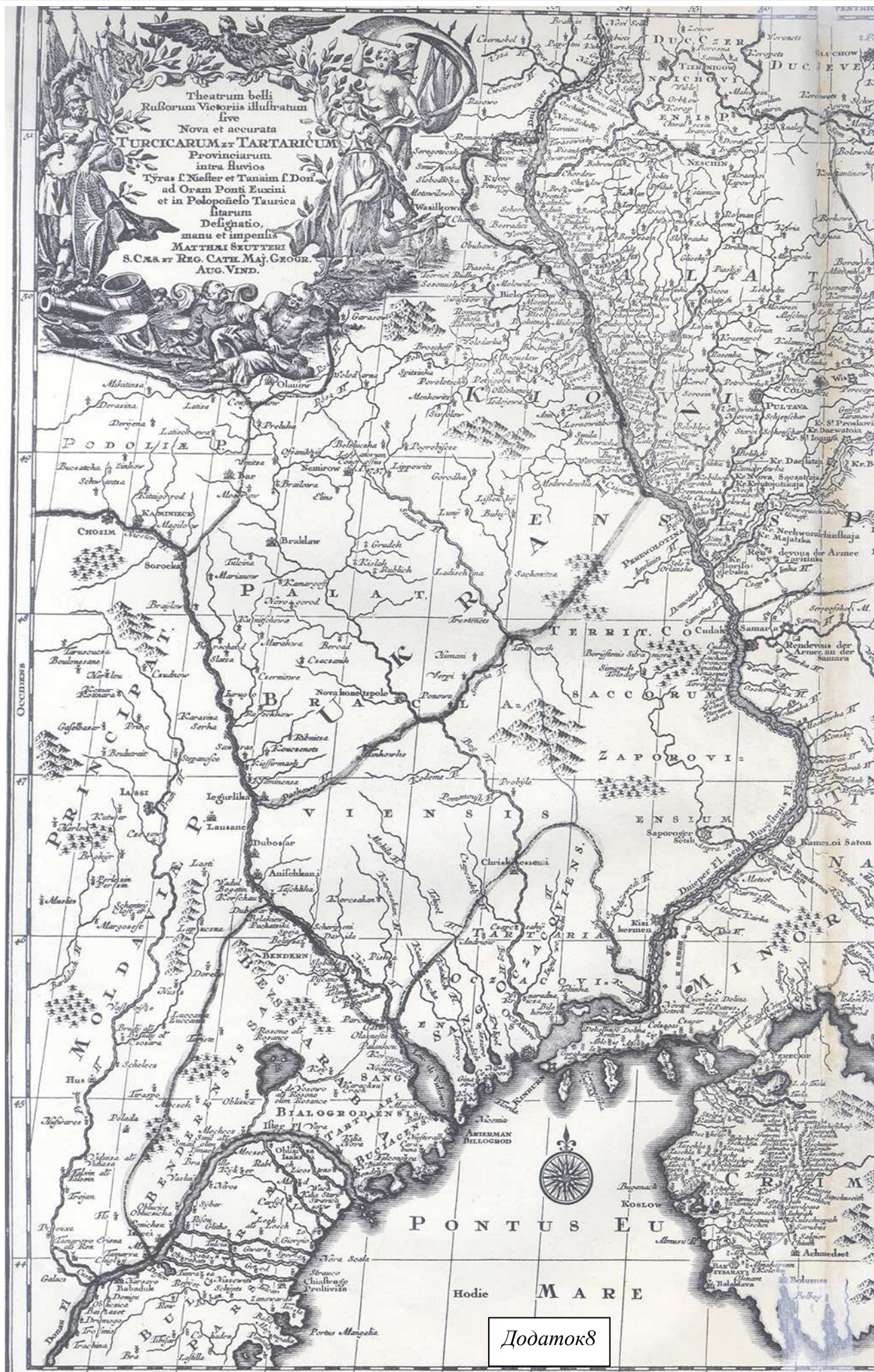

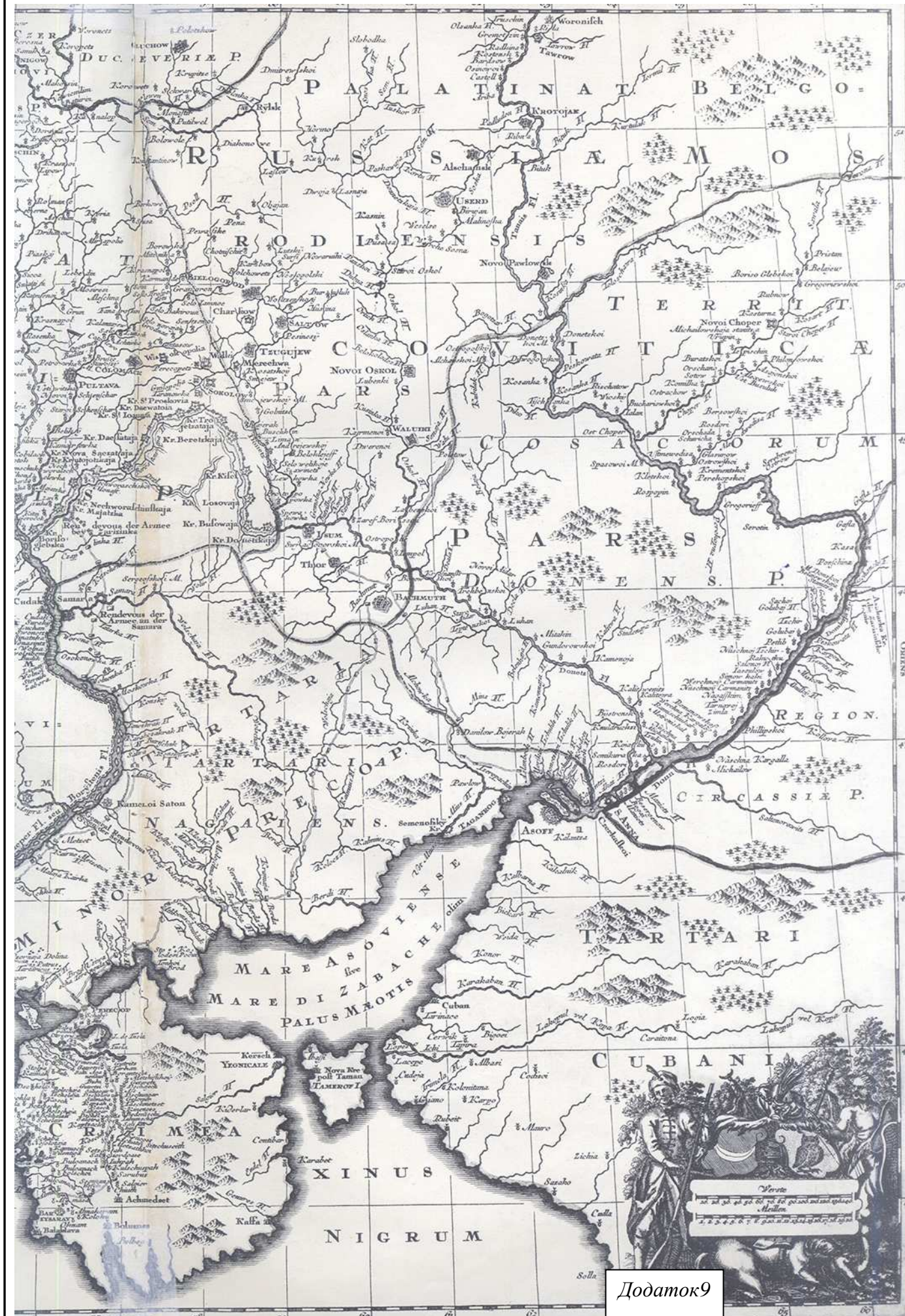
Додаток 7

Додаток 8

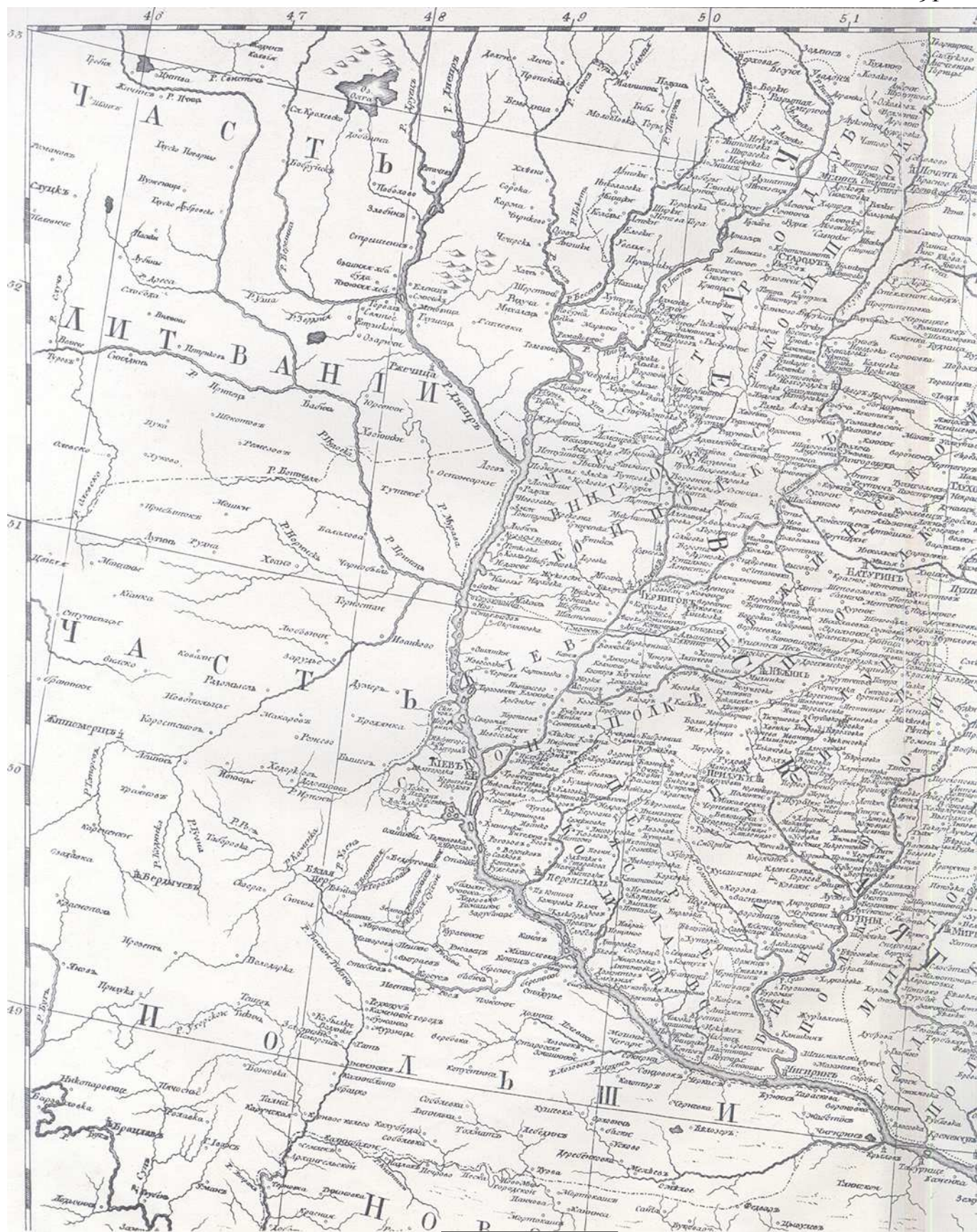
Додаток 9

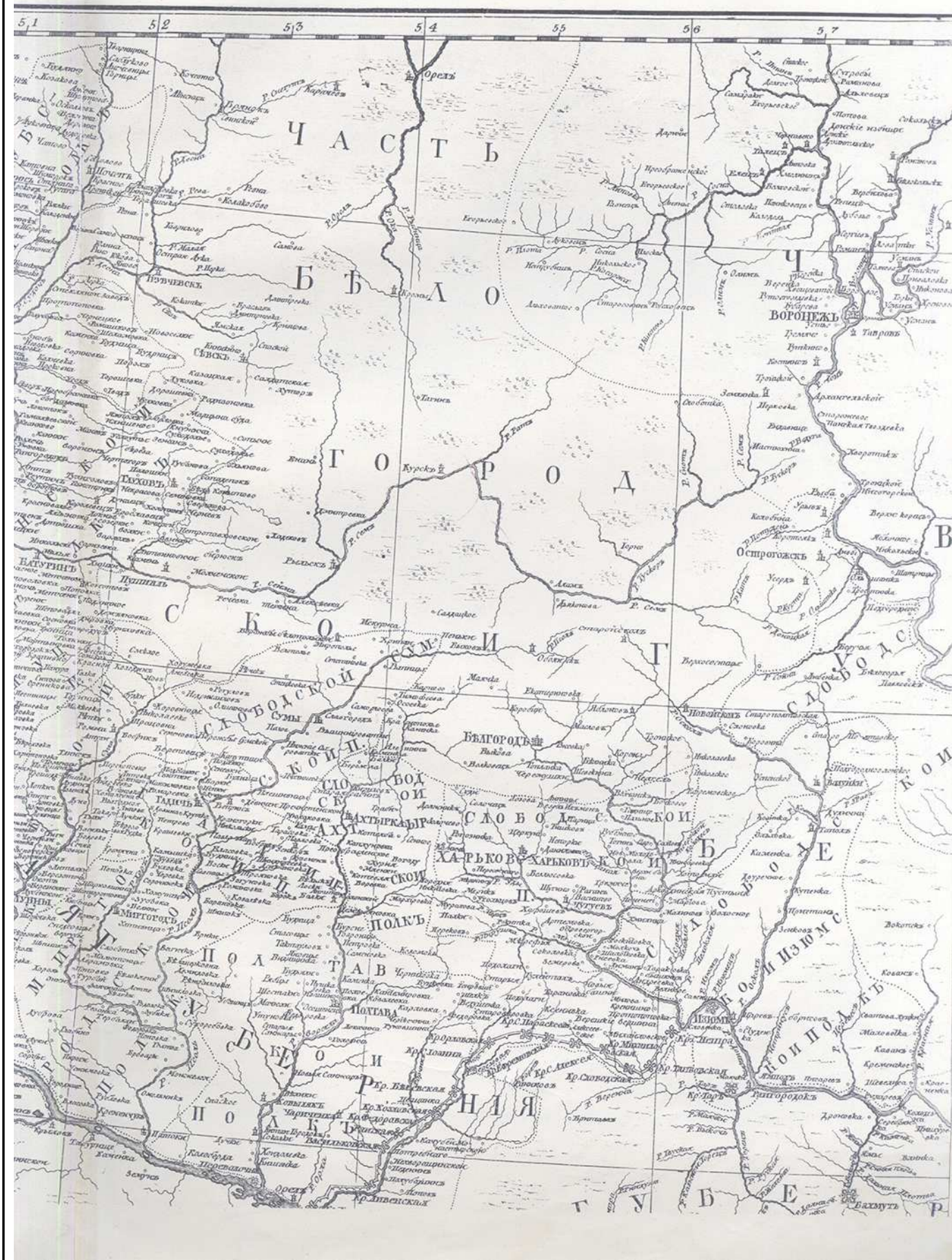
Додаток 10

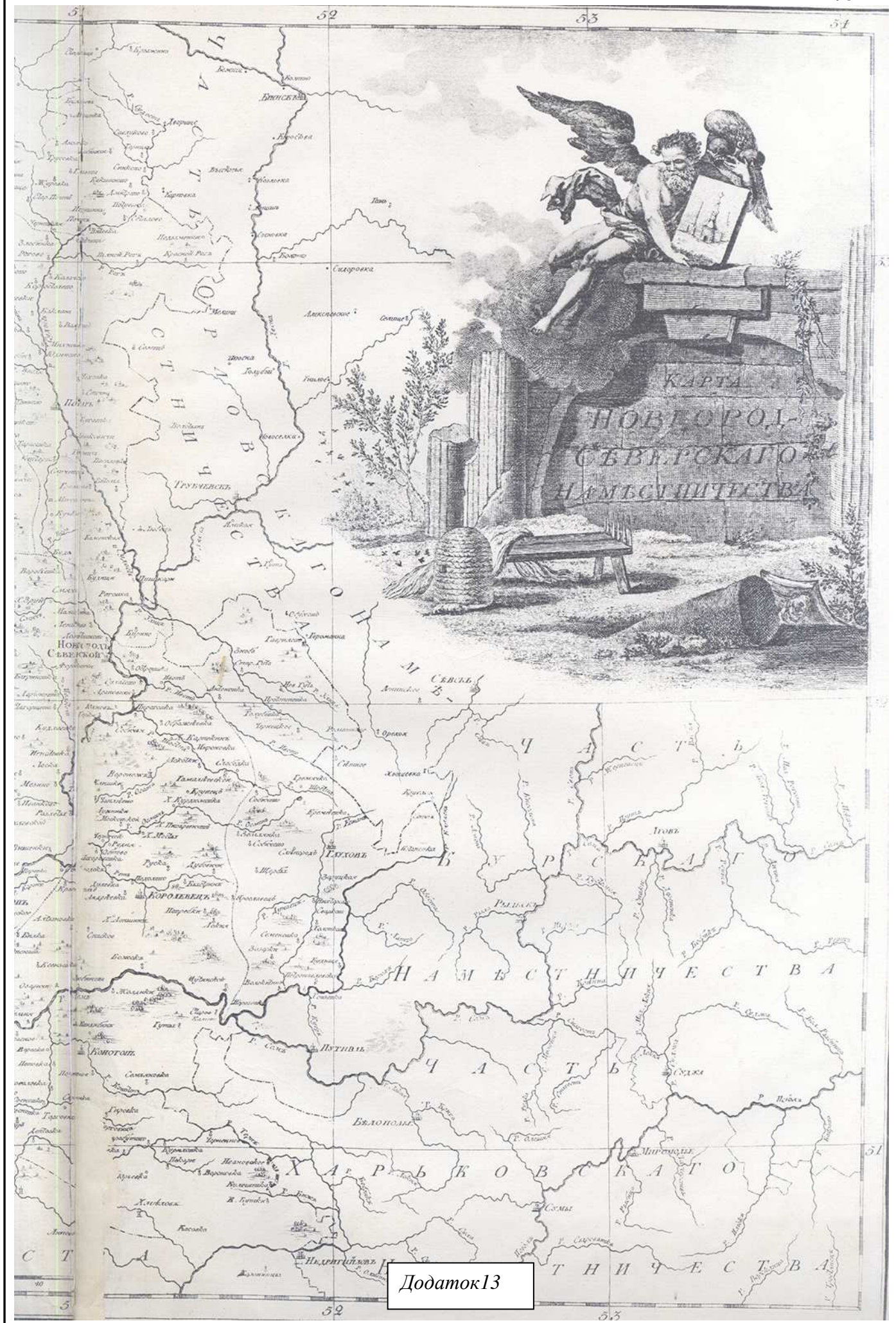
Додаток 11

Додаток 12

Додаток 13

Додаток 14,15

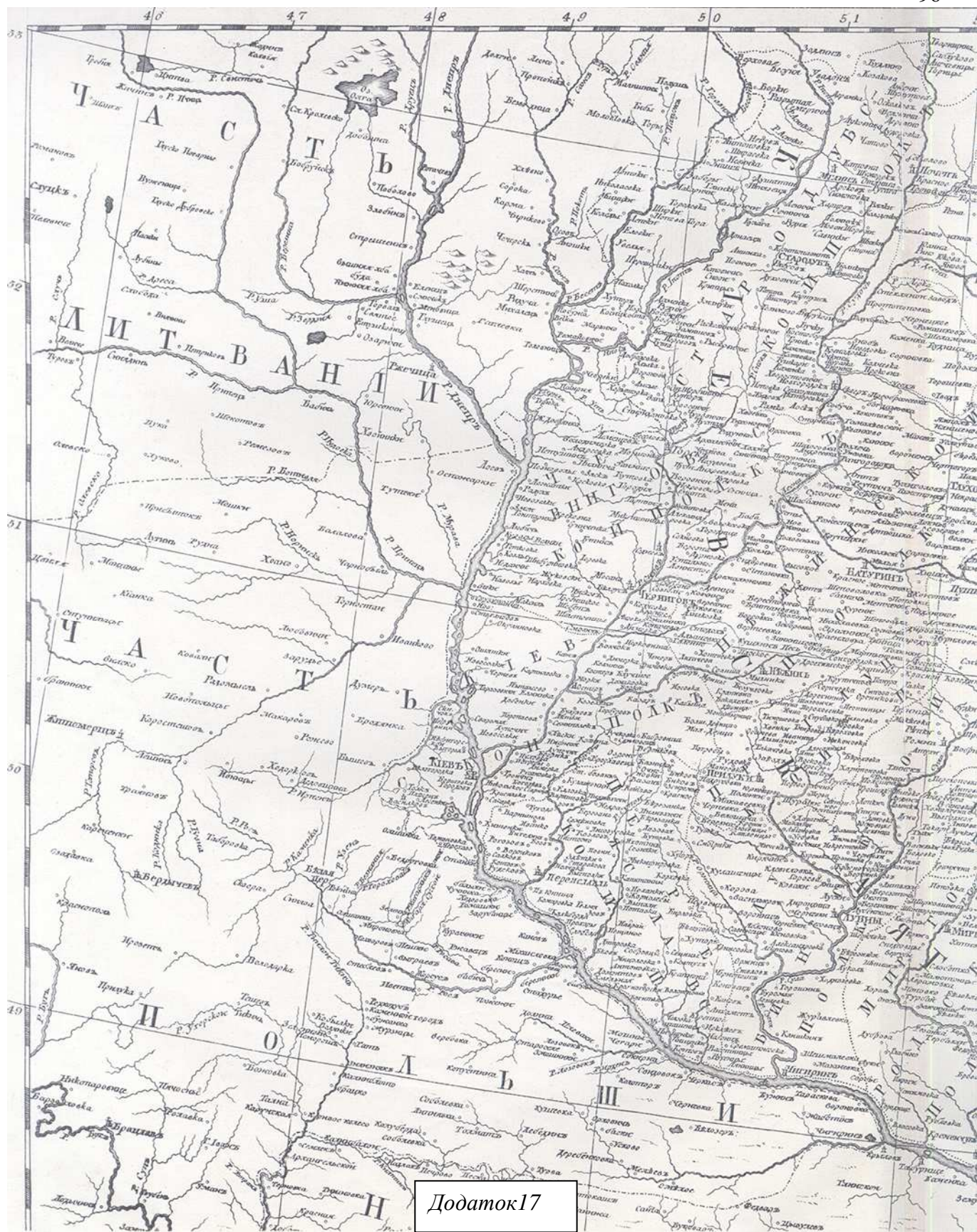

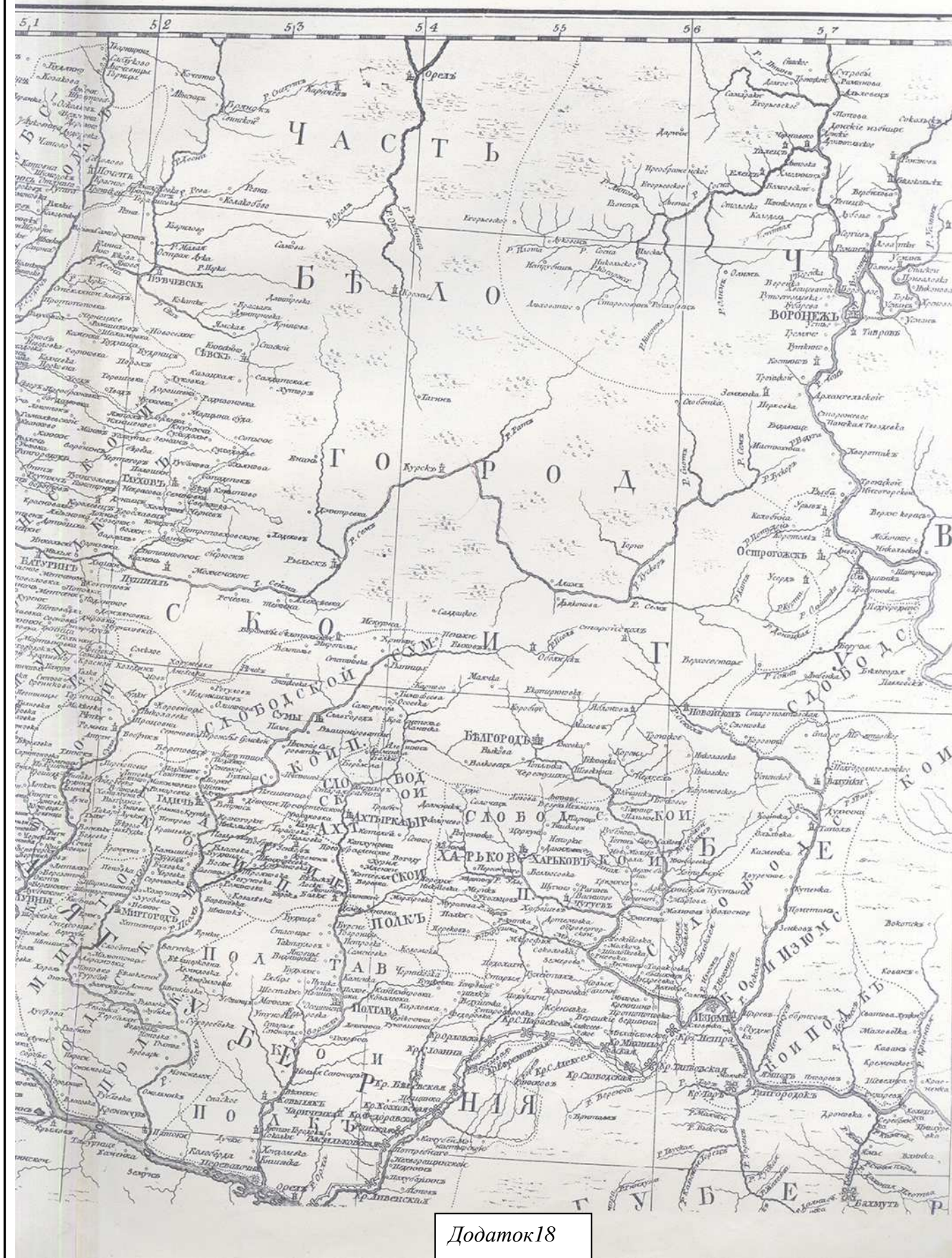

Додаток 16

Додаток 18

фото 1

фото 2

фото 3

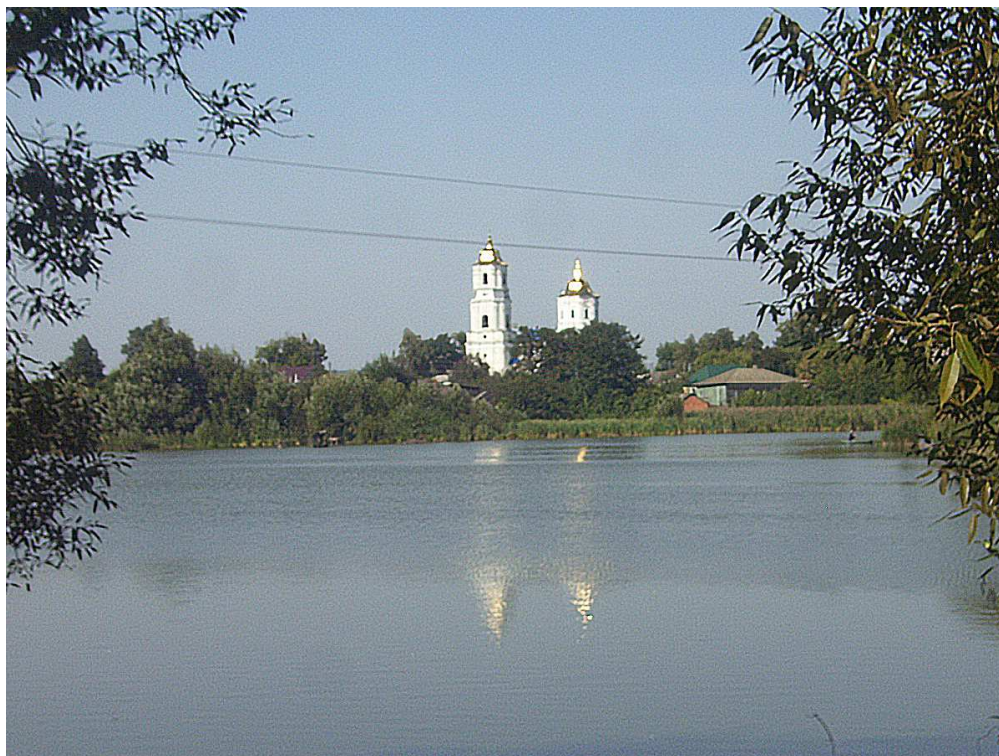

фото 4

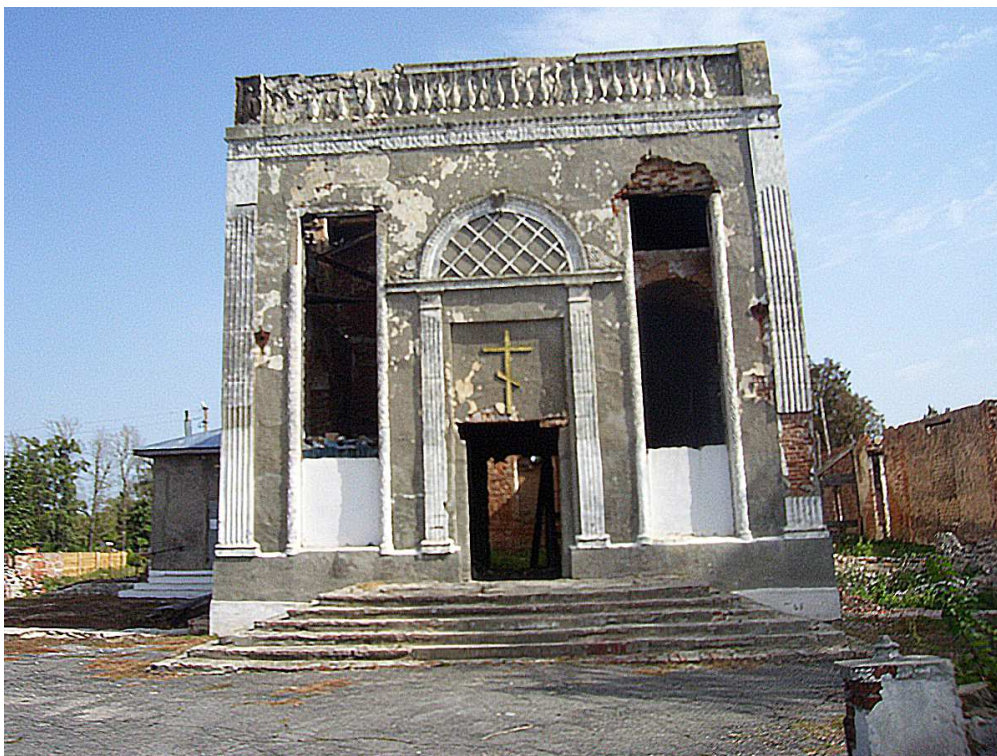

фото 5

фото 6

foto 7

foto 8

фото 9

фото 10

*фото 11**фото 12*

*фото 13**фото 14*

фото 15

Джерела та література

1. Абрамов І.С. Літописний Вороніж на Чернігівщині / І.С. Абрамов //Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія знагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К.: З друкарні Української Академії наук, 1927. – С. 462-468.
2. Андреев М.А. Вороніж. / М.А. Андреев // Збірка краєзнавчих статей. –Шостка, 2016. – 162 с.
3. Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Боплан Гійом Левассер де.// Гійом Левассер де Боплан. Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки. Богдан Хмельницький –К.: Наукова думка, 1990. – С. 17 – 114. Карта.
4. Генеральное следствии о маетностях Нежинского полка. 1729-1730 г. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией В.П. Василенка. – Чернигов: типография губернского земства, 1901. –Выпуск 1. – 397 с.
5. Гордон Патрик. Дневник, 1659-1667. – [перевод, статья, примечания Д.Г. Федосова]. – М.: Наука, 2003. – 315 с.
6. Грамон Антуан. Из истории московского похода Яна-Казимира /Перевод Н.Г. Муравьевой. – Юрьев: Типография К. Маттисена, 1929.–29 с.
7. Куліш Пантелеймон. Михайло Чариншенко или Малороссия восемьдесят лет назад. Часть первая / Пантелеймон Кулиш. – Киев, 1843. – 207 с.
8. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 2. Полк Нежинский. – К.: типография К.Н. Милевского, 1893. – 550 с.
9. Лазаревський О. Призабута історико-краєзнавча спадщина – Київ, 2011 – 24-25
10. Лазаревський О. Полк Ніжинський – Суми, 2009 – 124-126с
11. Летописец или описание краткое знатнѣйшихъ дѣйствъ и случаевъ, что въ которомъ году дѣялося въ Украины малороссійской обѣихъ сторонѣ Днѣпра и кто именно когда гетманомъ былъ козацкимъ. Частина друга. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet02.htm>.
12. Луняк Є. Козацька Україна XVI-XVII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія / Є. Луняк. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2013.–508 с.
13. Малороссийские дела. Описи фонда № 124 Российского государственного архива древних актов. – Москва: Древлехранилище, 2016. – 562 с.
14. Сірик Г. Вороніж та його околиці – Торонто, 1986 – 22-23, 67-68, 130-132с.
15. Сірик Г. Під сонцем бездолених (сирітськими стежками). – Торонто, 1986р. – 47-48, 157-161с.

16. Сірик Г. Факти і події для майбутньої історії Сіверщини. Мої деякі зауваги до “Історії міст і сіл УРСР. Сумська область” – Київ, 1973 – 89-92, 169-171с.
17. Терлецький В. Православний Вороніж – Шостка, 2010 – 17-18, 56-57
18. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды / Архиепископ Филарет. – Чернигов: губернская типография, 1873. – Т. VII. – 439 с.
19. Шевченко Ф. Историчні студії. Збірка вибраних праць і матеріалів (до 10-річчя від дня народження). – К.: Інститут історії НАН України, 2014. – 700 с.